

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

На правах рукопису

ЗВЕРХОВСЬКА ВАЛЕНТИНА ФРАНЦІВНА

УДК 347. 255

КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Спеціальність: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент
ГЛИНЯНА Катерина Михайлівна

Одеса – 2015 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	12
1.1. Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження.....	12
1.2. Методологія дослідження	22
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	29
РОЗДІЛ 2. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	31
2.1. Становлення та розвиток законодавства України у сфері регулювання цивільно-правового обігу культурних цінностей.....	31
2.2. Поняття, сутність та ознаки культурних цінностей як об'єктів цивільних прав.....	41
2.3. Види культурних цінностей за цивільним законодавством України	78
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	105
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНОГО ОБІГУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ.....	110
3.1. Культурні цінності як об'єкти права власності	110
3.2. Культурні цінності як об'єкти зобов'язальних правовідносин.....	139
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	177
ВИСНОВКИ.....	181
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	186

ВСТУП

Актуальність теми. Важлива роль у розбудові незалежної України, відродженні духовності, підвищенні рівня культури народу належить культурним цінностям у складі національної культурної спадщини. Роки незалежності України стали часом складних реформ у сфері правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей. Ці процеси відбуваються доволі інтенсивно, однак не завжди вони відбуваються у напрямку, оптимальному для розвитку національної культури. Свідченням уваги держави, що приділяється питанням визначення правового режиму культурних цінностей, є ратифікація Україною найбільш важливих міжнародно-правових актів у сфері охорони культурної спадщини, зокрема: Конвенції ООН про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954 р., Конвенції ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного ввезення, вивезення та передачі права власності на культурні цінності від 14.11.1970 р., Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16.11.1972 р., Конвенції ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини від 06.11.2003 р. та ін.¹

На сьогодні проблема правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей є досить актуальною для позитивного права, теорії та правозастосовної практики. Пов'язано це з тим, що цивільне законодавство України, що регулює особливості цивільного обігу культурних цінностей, носить фрагментарний, безсистемний характер та містить цілу низку прогалин і колізій. У цивільному законодавстві України відсутня єдність у використанні дефініцій у сфері правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей, не визначено чітко обмежень у цивільно-правовому обігу культурних цінностей, не встановлено вимог до суб'єктів цих відносин, відсутня єдина класифікація культурних цінностей. Крім того, важливою

¹ Свод нормативных актов ЮНЕСКО. – М.: Международные отношения, 1991. – 629 с.

перешкодою для створення належного правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей є практично повна відсутність теоретичних досліджень у цій сфері.

З метою створення необхідної нормативно-правової бази у сфері цивільного обігу культурних цінностей необхідно вирішити цілий комплекс питань, серед яких особливе місце відводиться наявності чітко закріпленого у законі поняття «культурні цінності». Слід зазначити, що у Цивільному кодексі України¹ (далі – ЦК України) не розкривається зміст цього поняття. У спеціальному законодавстві щодо культурних цінностей поняття «культурні цінності» визначається шляхом перелічення об'єктів, які відносяться до цієї категорії. Таким чином, у законодавстві України відсутнє визначення поняття «культурні цінності», відсутні єдині нормативні критерії та класифікатори речей, які відносяться до категорії культурних цінностей. Ситуація ускладнюється також тим, що поряд із терміном «культурні цінності» у законодавстві України використовуються й інші поняття, такі як «культурна спадщина», «культурне надбання», «пам'ятка культурної спадщини», «антикваріат» тощо.

Відсутність у цивілістичній науці спеціальних досліджень культурних цінностей як об'єктів цивільних прав та практична значимість їх у повсякденних відносинах у суспільстві зумовлюють актуальність аналізу правового регулювання обігу культурних цінностей за цивільним законодавством України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії «Традиції та новації у сучасному цивільному праві України» на 2006-2010 роки як складової плану науково-дослідної роботи Одеської національної юридичної академії «Традиції та новації у сучасній українській державності і правовому

¹ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV// Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.

житті» на 2006-2010 роки (державний реєстраційний номер 0106U004970), а також плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства» на 2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є комплексне дослідження теоретичних і практичних проблем цивільно-правового обігу культурних цінностей, а також формулювання пропозицій щодо удосконалення цивільного законодавства України у цій сфері.

Для досягнення зазначеної мети у дисертації вирішуються такі завдання:

дослідити становлення та розвиток законодавства України в сфері регулювання цивільно-правового обігу культурних цінностей;

визначити поняття, сутність та ознаки культурних цінностей як об'єктів цивільних прав;

здійснити класифікацію культурних цінностей та охарактеризувати їх основні види, передбачені цивільним законодавством України;

дослідити культурні цінності як об'єкти права власності;

охарактеризувати культурні цінності як об'єкти зобов'язальних правовідносин, виявити специфіку договірних зобов'язань щодо культурних цінностей;

сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають у сфері цивільного обігу культурних цінностей.

Предметом дослідження є культурні цінності як об'єкти цивільних прав.

Методи дослідження. Методологія дослідження ґрунтується на використанні як загальнонаукових (діалектичний, логічний, системно-структурний та ін.), так і спеціальних методів (історичний, порівняльний та ін.), які в сукупності були застосовані для з'ясування сутності та особливостей культурних цінностей за цивільним законодавством України. Зокрема, діалектичний метод дозволив розглянути проблематику цивільного обігу культурних цінностей на основі аналізу процесу взаємозв'язку між абсолютними і відносними правовідносинами (підрозділи 3.1, 3.2).

Історичний метод використовувався для з'ясування концептуальних засад правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей у римському праві, дореволюційному цивільному праві Російської імперії, цивільному та сімейному праві радянського періоду, а також сучасному цивільному праві України (підрозділ 2.1). Метод логічного аналізу застосовувався для встановлення змісту та спрямованості норм законодавства, які регулюють відносини, що виникають у сфері цивільного обігу культурних цінностей (підрозділи 2.3, 3.1, 3.2). При визначенні ознак культурних цінностей використовувався системно-структурний метод, що дав можливість дослідити причинно-наслідкові зв'язки між правовими явищами, між цілим та його частиною (підрозділ 2.2). Порівняльний метод дозволив виявити схоже та відмінне у правових нормах щодо культурних цінностей у сучасному цивільному законодавстві на різних етапах його розвитку з відповідними положеннями законодавства зарубіжних країн (підрозділ 2.2).

Теоретичну основу дослідження склали праці таких вчених: М.О. Александрової, С.С. Алексеєва, Н.Д. Бобоедова, М.М. Богуславського, М.І. Брагінського, Р.Б. Булатова, М.В. Васильєва, О.Г. Васнева, А.В. Головизніна, С.Г. Долгова, Є.Ю. Єгорової, Т. В. Курило, Д.В. Мазеїна, Н.І. Мінаєва, С.Н. Молчанова, А.П. Сергеєва, К.І. Скловського, Ю.К. Толстого, Є.О. Харитонова, Л.В. Щенникової та інших.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем цивільного обігу культурних цінностей за сучасним законодавством України.

У межах здійсненого дослідження одержано такі результати, які мають наукову новизну:

вперше:

запропоновано замінити поняття “об’єкт культурної спадщини” на поняття «культурні цінності» в усіх нормативно-правових актах, що використовують зазначену термінологію. Поділ культурних цінностей має здійснюватися на рухомі та нерухомі. Останні, у разі внесення їх до Державного реєстру нерухомих пам’яток України, мають називатися «пам’ятки культурної спадщини»;

сформульовано пропозицію закріпити у цивільному законодавстві України визначення поняття «культурні цінності» як унікальних рухомих чи нерухомих речей, створених людиною та значимих для широкого кола суб’єктів цивільного права;

запропоновано законодавчо передбачити наступні визначення нерухомих та рухомих культурних цінностей. Нерухомими культурними цінностями пропонується визнавати об’єкти, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та втрати їх археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього значення. До рухомих культурних цінностей належать речі, що можна вільно переміщувати у просторі та які мають археологічне, естетичне, етнологічне, історичне, мистецьке, наукове чи художнє значення;

визначено, що передбачене ст. 20 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21.09.1999 р. право привілеєвої купівлі культурних цінностей, заявлених до вивозу, є порядком примусового викупу державою культурних цінностей, заявлених до вивозу, у зв’язку з чим сформульовані відповідні зміни до зазначеної статті;

обґрунтовано доцільність законодавчого закріплення обов'язкової письмової форми договору купівлі-продажу рухомих та нерухомих культурних цінностей, а також нотаріального посвідчення договору купівлі-продажу нерухомих культурних цінностей;

доведено необхідність внесення наступних змін та уточнень до цивільного законодавства України щодо права держави на привілеєву купівлю пам'яток культурної спадщини: 1) закріпити право держави на привілеєву купівлю пам'яток культурної спадщини у ЦК України; 2) поширити право переважної купівлі на всі нерухомі культурні цінності (а не лише стосовно пам'яток культурної спадщини), незалежно від їх вартості та знаходження на державному обліку; 3) передбачити наслідки порушення переважного права держави на купівлю культурної цінності у вигляді можливості переведення на державу прав і обов'язків набувача культурної цінності; 4) встановити строк позовної давності для пред'явлення позову про переведення на державу прав і обов'язків набувача культурної цінності в один рік;

запропоновано передбачити у законодавстві України цивільну відповідальність власника культурної цінності, яка перебуває на державному обліку, за її незаконне умисне знищення у вигляді відшкодування у дохід держави її повної вартості на момент знищення;

обґрунтовано висновок про те, що укладення договору страхування є необхідною умовою тимчасового вивезення за межі України не лише музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань Музейного фонду України та предметів музейного значення, що підлягають внесенню до Музейного фонду України, але й будь-яких інших культурних цінностей, що знаходяться на державному обліку;

вдосконалено:

характерні ознаки культурних цінностей за цивільним законодавством України, якими є: а) унікальність (єдиний і неповторний, в своєму роді, предмет, виключний за своїми художніми та іншими якостями чи такий, що

став великою рідкістю, виготовлений ручним способом в індивідуальному порядку); б) значимість для суспільства; в) особливий правовий режим; г) культурні цінності можуть перебувати у цивільному обігу чи бути виключеними з нього. Крім того, не існує часового або вартісного критерію визнання певної речі культурною цінністю;

визначення поняття «антикваріату» як рухомих речей, які мають художню цінність (унікальність) завдяки часу, що сплинув з моменту їх створення та які є об'єктом колекціонування та/чи торгівлі.

дістало подальшого розвитку:

положення про критерії класифікації культурних цінностей як об'єктів цивільного права. Запропоновано виділення двох наступних критеріїв: по-перше, з огляду на видову належність культурних цінностей до об'єктів цивільних прав можуть бути використані загальні критерії їх класифікації (поділ речей на рухомі та нерухомі, залучені та виключені з цивільного обігу, індивідуально-визначені та родові, подільні та неподільні тощо); по-друге, класифікація може бути проведена за спеціальними ознаками культурних цінностей (за ступенем значущості, за формами власності, за характером використання, за моментом створення, за формою матеріального втілення та ін.);

аргументація необхідності запровадження у цивільне законодавство України категорії культурних цінностей світового значення, оскільки юридично підтверджений факт їхньої унікальної цінності сприятиме піднесенню міжнародного авторитету України та поставить їх під особливу охорону. У зв'язку з чим пропонується визначати культурну цінність світового значення як нерухому чи рухому річ, включену до Списку об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО;

висновок про те, що правила цивільного законодавства про знахідки можуть бути використані лише щодо культурних цінностей, не внесених до відповідних реєстрів. Культурні цінності, що знаходяться на державному

обліку, не можуть визнаватися знахідкою, оскільки встановити їх власника можна за даними відповідного реєстру;

положення про те, що охоронні договори не є цивільно-правовими договорами, а являють собою лише конкретизацію обов'язків власника пам'ятки культурної спадщини, які встановлені законом. Охоронні договори укладаються у обов'язковому порядку не лише з власниками, але й з користувачами пам'ятки культурної спадщини;

тезу про те, що право держави на привілейовану купівлю культурної цінності застосовується також у випадку укладання договору міни культурних цінностей.

Апробація результатів дослідження. Основні наукові положення дисертації були оприлюднені та обговорювалися на наукових конференціях і семінарах, зокрема: Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність (Шерешевські читання)» (м. Одеса, 11 травня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права» (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.); інтернет-конференції «Цивілістичні читання присвячені пам'яті І.В. Шерешевського: «Підґрунтя формування сучасного цивільного законодавства України» (м. Одеса, 7 грудня 2012 р.); інтернет-конференції «Цивільний кодекс України: досвід 10-ти років застосування» (м. Одеса, 6 грудня 2013 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки викладені у 9 публікаціях, у тому числі 4 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 1 науковій статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні, та 4 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою і завданнями дослідження та складається зі вступу, трьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків та

списку використаних джерел (253 найменування). Загальний обсяг роботи становить 212 сторінок, із них основного тексту – 185 сторінок.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження

Культурні цінності тривалий час виступали лише предметом історичних, мистецтвознавчих та філософських досліджень. Проблеми цивільно-правового регулювання обігу культурних цінностей у вітчизняній цивілістичній літературі залишаються малодослідженими. В історії вивчення проблеми правового регулювання культурних цінностей умовно можна виділити два основні періоди: радянський (1945-1991 рр.) та сучасний (з 1991 р.).

Наукові дослідження, опубліковані з середини 1940-х до 1960-х рр., були позбавлені історичної об'єктивності через жорстку цензуру. З огляду на тогочасні реалії науковці не висвітлювали проблеми знищення пам'яток культурної спадщини, які не відповідали основним засадам марксизму та радянської системи, не порушували питань руйнування пам'яток культурної спадщини. За своїм змістом і спрямуванням література, видана в 1945-1985 рр., головним чином мала характер поглиблених наукових розвідок з історії досліджень пам'яток археології, історії архітектури, історії українського музейництва та узагальнюючих праць краєзнавчого спрямування. Перші наукові дослідження з питань правової охорони пам'яток культурної спадщини з'явилися у 50-х рр. ХХ ст. у зв'язку з проведенням державної реєстрації пам'яток архітектури та археології, відновленням рятівних археологічних робіт на новобудовах. У публікаціях 1960-1970-х рр. радянські дослідники розробляли питання охорони пам'яток, не звертаючись до проблем цивільного обігу культурних цінностей.

У радянський період проблематика правового режиму культурних

цінностей знайшла своє відображення в роботах Н.Д. Бобоедової¹, М.М. Богуславського², Л.Н. Галенської³, Л.А. Стешенко⁴ та інших авторів. Слід, однак, зазначити, що зазначені автори у своїх дослідженнях розглядали лише міжнародно-правові та адміністративні аспекти правового режиму культурних цінностей. Проблеми правового режиму культурних цінностей цивілістичного характеру знайшли своє відображення у наступних монографічних дослідженнях. У 1989 році була захищена кандидатська дисертація М.В. Васильєвої «Цивільно-правові засоби охорони і використання пам'яток історії та культури»⁵, а у 1990 році була опублікована монографія та захищена дисертація А.П. Сергєєва «Цивільно-правова охорона культурних цінностей в СРСР»⁶. Однак, зазначені автори у своїх дослідженнях не висвітлювали проблематику цивільного обігу культурних цінностей за законодавством України. У цілому в радянський час з питань законодавчої охорони культурних цінностей переважали роботи загального характеру та з'являлися лише окремі публікації⁷. Таким чином, слід зробити висновок, що у радянський період не проводилися дослідження цивільно-правового режиму культурних цінностей, які носили б комплексний

¹ Бобоедова Н.Д. Административно-правовые проблемы охраны памятников истории и культуры: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Н.Д. Бобоедова. – М.: [б.и.], 1988. – 16 с.

² Богуславский М.М. Международно-правовая охрана культурных ценностей / М.М. Богуславский. – М.: [б.и.], 1978. – 65 с.

³ Галенская Л.Н. Музы и право / Л.Н. Галенская. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1987. – 223 с.

⁴ Стешенко Л.А. Охрана памятников истории и культуры в СССР / Л.А. Стешенко // Советское государство и право. – 1975. – №11. – С. 44.; Стешенко Л.А. Правовые вопросы охраны и использования памятников истории и культуры / Л.А. Стешенко // Сов. государство и право. – 1977. – №6. – С. 31-39.

⁵ Васильева М.В. Гражданско-правовые средства охраны и использования памятников истории и культуры / М.В. Васильева: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М.: [б.и.], 1989. – 17 с.

⁶ Сергеев А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР: Автореф. дисс. ... доктора юрид. наук. 12.00.03 / А.П. Сергеев; Ленинградский государственный университет. – Л., 1990. – 40 с.

⁷ Історико-культурна спадщина України: Проблеми дослідження та збереження / Ін-т історії України НАН України. – К.: [б.и.], 1998. – 399 с.; Актуальні питання виявлення і дослідження пам'яток історії та культури: В 2-х ч. – К.: [б.и.], 1999. – 256 с.; Пам'ятокознавчі студії в Україні: Теорія і практика / Ін-т історії України НАН України; Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПК. – К.: [б.и.], 2007. – 22 с.

характер.

У період 1991 р. – початок ХХІ ст. проблемам законодавчого регулювання охорони культурних цінностей приділялася увага у статтях та окремих роботах фахівців, наприклад: у дослідженні групи авторів (В.О. Горбик, Г.Г. Денисенко, Т.І. Катаргіна)¹, С.З. Заремби² та інших. У контексті дослідження історичних етапів становлення законодавства щодо охорони культурної спадщини у 1990 р. О.О. Козловим підготовлена кандидатська дисертація на тему: «Правове регулювання охорони пам'яток історії та культури у 1917–1941 рр.»³. Слід зазначити, що у цей період науковці приділяли переважно увагу питанню міжнародного досвіду охорони культурної спадщини. Аналіз практичних аспектів діяльності міжнародних організацій та визначення перспектив подальшого розвитку міжнародних засад охорони культурної спадщини були предметом дослідження у роботах російських дослідників С.М. Молчанова⁴ та М.М. Богуславського⁵. Однак,

¹ Пам'ятки історії та культури України: Каталог-довідник. Зошит І: Пам'ятки історії та культури України: Дослідження та збереження / Горбик В.О., Денисенко Г.Г., Катаргіна Т.І. та ін. – К.: [б.и.], 2005. – 240 с.

² Заремба С.З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність / С.З. Заремба. – К., 1995. – 448 с.; Заремба С.З. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури: Історичний нарис / С. З. Заремба. – К.: [б.и.], 1998. – 244 с.

³ Козлов А.А. Правовое регулирование охраны памятников истории и культуры в 1917–1941 гг.: Автореф. диссер. ... канд. юрид. наук / А.А. Козлов; МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 1990. – 24 с.

⁴ Молчанов С.Н. К вопросу об использовании в законодательстве понятий «культурное наследие» и «культурное достояние» / С.Н. Молчанов // Юрист. – М., 1999. – № 3. – С. 7–11; Молчанов С.Н. Об использовании понятий «культурные ценности» и «культурное наследие (достояние)» в международном праве (информационно-аналитический обзор) / С.Н. Молчанов // Московский журнал международного права. – 2002. – № 2. – С. 20–27; Молчанов С.Н. Право Совета Европы и Европейское культурное право // Сборник правовых актов Совета Европы о сохранении культурного наследия / Сост. С.Н.Молчанов. Екатеринбург: Банк культурной информации, 2001. – С.19–45; Молчанов С.Н. Современные термины и понятия охраны, реставрации и использования недвижимых памятников истории и культуры / С.Н. Молчанов // Научно-информационный сборник «Материальная база сферы культуры», Вып. 3, ЗГБ Инфокультура. – М.: [б.и.], 2000. – С. 44–49; Молчанов С.Н. Сохранение и охрана памятников культурного наследия в рамках Совета Европы / С.Н. Молчанов. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://smolchanov.narod.ru/CultLawCE.htm>.

⁵ Богуславский М.М. Культурные ценности в международном обороте. правовые аспекты / М.М. Богуславский. – М.: Юристъ, 2005. – 427 с.; Богуславский М.М. Пакт Рериха и защита культурных ценностей / М.М. Богуславский // Советское государство и право. – 1974. – № 10. – С. 111-115.

зазначені роботи можуть бути використані для цілей цього дослідження лише у частині вивчення міжнародного досвіду правового регулювання охорони культурних цінностей, а також при встановленні особливостей термінологічного апарата дослідження.

У науковому дослідженні В.І Акуленка «Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990)»¹ надається найбільш повна характеристика існуючих тенденцій, проблем становлення і розвитку законодавства про охорону пам'яток історії та культури в Україні. У цьому дослідженні проаналізовано загальні історичні процеси, що стосувалися розвитку системи охорони культурної спадщини України. В.І. Акуленко в широкому переліку робіт розкрив питання становлення історії пам'яткоохоронної справи України, визначив необхідність врегулювання термінологічного інструментарію галузі, надав коментарі до ряду нормативних актів різного рівня обов'язковості UNESCO, Ради Європи та ін.

Особливості нормативно-правової бази України у галузі охорони культурної спадщини розглянуті Н.І. Мінаєвою², яка звертає увагу на непродуманість, а в деяких випадках і суперечність, юридичних норм сучасного законодавства України у сфері охорони культурної спадщини.

Про необхідність введення єдиної термінології, вирішення актуального питання повернення пам'яток, втрачених Україною, аспекти історії пам'яткоохоронної справи України зазначається у роботі Т.В. Курило³. Однак, для цього дослідження також є характерним історико-правовий підхід до проблеми, що базується на аналізі застарілих нормативних актів з питань охорони культурних цінностей в Україні.

¹ Акуленко В.І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990) / В.І. Акуленко. – К.: [б.и.], 1991. – 274 с.

² Мінаєва Н.І. Правові аспекти проблеми збереження археологічної спадщини / Н. І. Мінаєва // Археологія. – 2004. – № 2. – С. 154–158.

³ Курило Т.В. Правова охорона культурної спадщини України: Монографія / Т.В. Курило. – Л.: Новий Світ. – 2000, 2011. – 152 с.

А.П. Сергеев¹ зробив значний внесок у розробку теоретичних засад правового регулювання культурних цінностей. Зокрема, культурні цінності були розглянуті ним як правова категорія. Правові аспекти охорони культурної спадщини також були досліджені М.О. Александровою², Д.В. Мазеїним³, С.Н. Молчановим⁴, В.О. Шестаковим⁵ та іншими.

Висвітленню окремих аспектів становлення державної системи охорони культурної спадщини присвячена низка дисертаційних досліджень,

¹ Сергеев А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР / А.П. Сергеев. – Л.: ЛГУ, 1990. – 192 с.; Сергеев А.П. Правовые проблемы выявления и государственного учета памятников истории и культуры / А.П. Сергеев // Вестник Ленинградского ун-та. Сер. 6. – 1990. – Вып. 2. – С. 76–80; Сергеев А.П. Возмещение вреда как средство защиты памятников истории и культуры / А.П. Сергеев // Социалистическая законность. – 1990. – № 4. – С. 38–39; Сергеев А.П. Виды памятников истории и культуры по советскому законодательству / А.П. Сергеев // Советское государство и право. – 1990. – № 9. – С. 91–94; Сергеев А.П. Вопросы совершенствования иерархической структуры советского законодательства об охране и использовании культурных ценностей / А.П. Сергеев // Вестник Ленинградского ун-та. Сер. 6. – 1990. – Вып. 4. – С. 62–68; Сергеев А.П. Культурные ценности как правовая категория / А.П. Сергеев // Правоведение. – 1990. – № 4. – С. 42–52.

² Александрова М.А. Состав и отраслевая принадлежность российского законодательства о культурных ценностях / М.А. Александрова // Культура: право, управление, экономика. – 2006. – №10. – С. 24–28; Александрова М.А. Выкуп безхозяйственно содержимых культурных ценностей: некоторые проблемы правового регулирования / М.А. Александрова // Российский судья. – 2006. – № 9. – С. 35–39; Александрова М.А. Культурные ценности в законодательстве России: опыт исторического и сравнительно-правового анализа / М.А. Александрова // Вестник молодых ученых. – 2005. – № 1. – С. 100–107.

³ Мазеин Д.В. Некоторые проблемы правового регулирования гражданского оборота движимых культурных ценностей / Д.В. Мазеин // Журнал российского права. – № 9. – 2004. – С. 43–55; Мазеин Д.В. Совершенствование системы охраны археологических памятников // Вестник молодых ученых. – 2004. – №3. – Серия: Исторические науки. – С. 72–77.

⁴ Молчанов С.Н. К вопросу об использовании в законодательстве понятий «культурное наследие» и «культурное достояние» / С.Н. Молчанов // Юрист–М. – 1999. – № 3. – С. 7–11; Молчанов С.Н. Об использовании понятий «культурные ценности» и «культурное наследие (достояние)» в международном праве (информационно-аналитический обзор) / С.Н. Молчанов // Московский журнал международного права. – 2002. – №2. – С. 20–27; Молчанов С.Н. Право Совета Европы и Европейское культурное право // Сборник правовых актов Совета Европы о сохранении культурного наследия / Сост. С.Н.Молчанов. Екатеринбург: Банк культурной информации, 2001. – С. 19–45; Молчанов С.Н. Современные термины и понятия охраны, реставрации и использования недвижимых памятников истории и культуры / С.Н. Молчанов // Научно-информационный сборник «Материальная база сферы культуры», Вып. 3, ЗГБ Инфокультура. – М., 2000. – С. 44–49; Молчанов С.Н. Сохранение и охрана памятников культурного наследия в рамках Совета Европы. / С.Н. Молчанов // [Электронный ресурс] – Режим доступа: URL:<http://smolchanov.narod.ru/CultLawCE.htm>.

⁵ Шестаков В.А. Формирование понятия «культурные ценности» / В.А. Шестаков // Studia. Выпуск 11: Опыты интерпретации культурного наследия в горизонте постмодерна. – СПб., 2008. – С. 83–92.

які, однак, мають історично-правову спрямованість. Зокрема, проблеми державного управління охорони пам'яток історії та культури в СРСР досліджені В.Я. Настюком¹.

В останні роки питання цивільно-правового режиму культурних цінностей також не одержали належного теоретичного опрацювання. У 1995 році вийшла у світ кандидатська дисертація Р.Б. Булатова «Культурні цінності: правова регламентація та юридичний захист»², у якій автор розглядає зазначені об'єкти з точки зору теорії права. У 2000 році була опублікована кандидатська дисертація С.Г. Долгова «Культурні цінності як об'єкти цивільних прав та їх захист: цивільно-правовий та криміналістичний аспекти»³. Однак, широта і міжгалузевий характер заявленої теми не дозволили автору докладно зупинитися на основних аспектах цивілістичної проблематики дослідження.

У 2006 році було захищено кандидатські дисертації з правових питань регулювання обігу культурних цінностей за законодавством РФ одразу двох авторів: А.В. Головизніна «Цивільно-правове регулювання обігу культурних цінностей»⁴ та О.Г. Васнева «Правове регулювання обігу культурних цінностей»⁵. Найбільш повним є аналіз цивілістичних аспектів обігу культурних цінностей, проведений М.А. Александровою у дисертації «Цивільно-правовий режим культурних цінностей у Російській Федерації»⁶.

¹ Настюк В.Я. Государственное управление в области охраны и использования памятников истории и культуры в СССР: Дис. ... канд. юрид. наук. – Х.: [б.и.], 1983. – 185 с.

² Булатов Р.Б. Культурные ценности: правовая регламентация и юридическая защита. Автореф. дисс. ... канд.юрид. наук. – СПб.: [б.и.], 1995.

³ Долгов С. Г. Культурные ценности как объекты гражданских прав и их защита: гражданско-правовой и криминалистический аспекты / С.Г. Долгов. – Дисс. ... канд. юрид. наук. – М.: [б.и.], 2000. – 189 с.

⁴ Головизнин А.В. Гражданско-правовое регулирование оборота культурных ценностей: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А.В. Головизнин. – Екатеринбург: [б.и.], 2006. – 226 с.

⁵ Васнев О.Г. Правовое регулирование оборота культурных ценностей: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Краснодар: [б.и.], 2006. – 184 с.

⁶ Александрова М.А. Гражданско-правовой режим культурных ценностей в Российской Федерации: Дисс... канд. юрид. наук: 12.00.03 / М.А. Александрова. – Санкт-Петербург: [б.и.], 2007. – 189 с.

Однак, усі зазначені дисертаційні дослідження виконані на нормативному матеріалі РФ та не можуть бути використані для вдосконалення цивільного законодавства України щодо обігу культурних цінностей. Отже, вважаємо, наявних на сьогодні досліджень недостатньо для вирішення теоретичних і практичних питань цивільно-правового режиму культурних цінностей за законодавством України.

Джерельну базу дослідження складають законодавчі та інші нормативні акти з питань правового регулювання обороту культурних цінностей. Класифікація за походженням нормативних актів, що становлять джерельну базу дослідження, може бути проведена шляхом їх поділу на дві основні групи: міжнародні документи щодо охорони культурних цінностей (документи UNESCO, ICOMOS та Ради Європи); законодавство України (закони, укази Президента України, постанови Верховної Ради України, накази Міністерства культури України, що стосуються культурних цінностей).

Документи першої групи інтегровано у численних міжнародних документах – конвенціях, рекомендаціях, хартіях та інших актах, розроблених та прийнятих міжнародними організаціями, що займаються охороною культурних цінностей¹. Міжнародне законодавство щодо охорони культурної спадщини складають наступні групи документів:

- документи з охорони культурної спадщини, підписані після Першої світової війни (Афінська хартія 1931 р. та Пакт Реріха 1935 р.);

- документи, які стосуються охорони пам'яток, UNESCO, урядових та неурядових організацій, що тісно співпрацюють з нею, зокрема такі як: ICOMOS, ICOM, ICCROM, підписані після Другої світової війни, та ті, що були прийняті в останні роки;

- документи щодо охорони культурної спадщини, прийняті Радою Європи.

¹ Молчанов С.Н. Европейское право и сохранение культурного наследия народов Европы / С.Н. Молчанов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cultivate.ru/mag/issue2/EU_cul_heritage.asp.

Основними міжнародно-правовими документами UNESCO щодо охорони культурної спадщини, є:

– Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954 р.); Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (1970 р.); Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.);

– 10 рекомендацій, прийнятих на генеральних конференціях UNESCO;

– Декларація про охорону підводної культурної спадщини (2001 р.), Декларація про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.) та ін.¹

На національному рівні передумовою вдосконалення методики охорони та реставрації пам'яток є вивчення та впровадження принципів, узагальнених у міжнародних хартіях (ICOMOS). Особливого значення набула Венеціанська хартія з охорони і реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць, а також Міжнародна хартія з охорони та використання археологічної спадщини (Лозаннська хартія 1990 р.), яка була прийнята в доповнення до Венеціанської хартії.

Серед документів, прийнятих Радою Європи, потрібно назвати Європейську культурну конвенцію (1954 р.), Конвенцію про охорону архітектурної спадщини Європи (1985 р.), Європейську конвенцію про охорону археологічної спадщини (1992 р.), Європейську ландшафтну конвенцію (2000 р.)².

До другої групи джерел належать офіційно опубліковані законодавчі та інші нормативно-правові акти. Зокрема, збірники законів, нормативних, методичних матеріалів з питань культурного будівництва, охорони пам'яток історії, археології та мистецтва: «Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917 –

¹ Свод нормативных актов ЮНЕСКО. – М.: Международные отношения, 1991. – 629 с.

² Рудика Н.М. Становлення та розвиток нормативної бази охорони пам'яток археології в Україні (1991 – 2011 роки): Автореф. дис.. канд. юрид. наук. – К.: [б.и.], 2012. – С. 9.

1960 рр.» (1960), «Охорона пам'ятників історії, археології та мистецтва» (1963), «Законодавство про пам'ятки історії та культури» (1970), «Охрана памятников истории и культуры» (1973), «Україна в міжнародно-правових відносинах. Правова охорона культурних цінностей» (1997), «Охорона культурної спадщини в Україні» (2003), «Правова охорона культурної спадщини» (2004), «Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань. Збірник документів» (2009). Дослідження цих документів дозволило простежити етапи розвитку законодавства України щодо охорони культурної спадщини, серед яких можна виділити наступні:

1. Радянський період становлення законодавства щодо культурних цінностей мав чітко виражений ідеологічний характер. Так, одними із перших були декрети Радянської влади: «Про знесення пам'ятників, споруджених на честь царів та їх слуг, і вироблення проектів пам'ятників Російської соціалістичної революції» від 14.04.1918 р., «Про заборону вивезення за кордон художніх цінностей» від 19.09.1918 р., «Про реєстрацію, взяття на облік і охорону пам'яток мистецтва та старовини» від 05.10.1918 р., «Про охорону наукових цінностей» від 05.12.1918 р. Прийнятий в 1922 р. Кодекс законів про народну освіту УРСР містив окремий розділ, що регламентував порядок взяття на облік, вивчення і використання пам'яток для освіти та виховання громадян. Ці законодавчі акти були узагальнені в Положенні про пам'ятки культури і природи, затвердженому постановою від 16.06.1926 р. ВУЦВК і РНК УРСР. Згідно з цим положенням усі пам'ятки культури й природи, що мали наукове, історичне або мистецьке значення, передавалися у відання Народного комісаріату освіти УРСР і його місцевих органів.

Постанова Ради Міністрів СРСР від 14.10.1948 р. «Про заходи до поліпшення охорони пам'ятників культури» та Постанова Ради Міністрів УРСР від 30.12.1948 р. затверджували «Положення про охорону пам'яток культури». Згідно з цими постановами державній охороні підлягали пам'ятки історії, мистецтва, археології і архітектури. Заборонялося змінювати,

переробляти, переміщувати, зносити пам'ятки, забудовувати територію заповідників без спеціального на те дозволу.

29.10.1976 р. Верховною Радою СРСР було прийнято Закон «Про охорону і використання пам'яток історії та культури». Відповідно до цього Закону Верховна Рада УРСР 13.06.1978 р. прийняла Закон Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», який визначав основні принципи охорони і використання пам'яток, узагальнювалася попередня практика в цій галузі, визначалися відповідні права і обов'язки державних установ, громадських організацій та громадян. Було кодифіковано раніше діючі з цих питань правові акти, а також вміщено ряд нових норм, які були спрямовані на подальше поліпшення організації охорони і використання пам'яток в Україні.

2. На етапі після проголошення незалежності України у абзацах 3-5 ст. 54 Конституції України¹ було закріплено, що «держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством. Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами».

Питання охорони, збереження та використання культурної спадщини регулювалися у Основах законодавства України про культуру від 14.02.1992 р. (Закон втратив чинність). Основними принципами культурної політики держави щодо національної історико-культурної спадщини є збереження і примноження культурних надбань та доступність культурних цінностей для кожного громадянина. Пріоритетом у розвитку культурної спадщини визначено збереження, відтворення та охорону культурно-історичного середовища².

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96 – ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

² Курило Т.В. Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні: історико-правове дослідження: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук:

У законах України «Про природно-заповідний фонд України»¹ від 16.06.1992 р., «Про музеї та музейну справу»² від 29.06.1995 р., «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»³ від 21.09.1999 р., «Про охорону культурної спадщини»⁴ від 08.06.2000 р., «Про охорону археологічної спадщини»⁵ від 18.03.2004 р., «Про Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації»⁶ від 23.09.2008 р. «Про культуру»⁷ від 14.12.2010 р., закріплено зобов'язання держави забезпечувати збереження пам'яток та інших культурних цінностей, вживати заходів до повернення в Україну незаконно вивезених культурних цінностей

У цілому наявна джерельна база дозволяє реалізувати поставлені мету і завдання дисертаційного дослідження. Аналіз вищезазначеної літератури та нормативно-правової бази надав можливість розглянути проблематику культурних цінностей як об'єктів цивільних прав, визначити основні напрямки розвитку цивільного законодавства щодо культурних цінностей в Україні, дати їм належну правову оцінку.

1.2. Методологія дослідження

Поняття «культурні цінності» включає у себе філософські терміни «цінність» та «культура». Цінність – це певний об'єкт, що знаходиться у володінні конкретного суб'єкта права (людини чи групи людей), та має певні

12.00.01 [Електронний ресурс] / Т.В. Курило; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – С. 13.

¹ Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.

² Про музеї та музейну справу: Закон України від 29.06.1995 р. № 249/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 25. – Ст. 191.

³ Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999 р. № 1068-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48. – Ст. 405.

⁴ Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 39. – Ст. 333.

⁵ Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 18.03.2004 р. № 1626-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 26. – Ст. 361.

⁶ Про Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації: Закон України від 23.09.2008 р. № 574-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 8. – Ст. 105.

⁷ Про культуру: Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 24. – Ст. 168.

корисні для нього якості¹. До цінностей можна віднести речі та явища природи, суспільні явища, людські вчинки та явища культури². У філософській літературі цінності поділяються на багато видів. Однак у межах цього дослідження, з огляду на його обмежений обсяг, уявляється доцільним зазначити лише, що вони поділяються на цінності життя та цінності культури. Так, цінностями життя є природні права людини на життя, здоров'я, безпечне навколишнє середовище тощо. Цінностями культури є продукти матеріальної та духовної праці людини³.

Поняття «культура» має безліч різноманітних тлумачень та походить від латинського слова «cultura», що спочатку означало обробку, догляд, поліпшення. Культура нерозривно пов'язана з працею людини, вона має штучне походження, створена людиною. На сьогодні запропоновано вже сотні визначень поняття «культура», але універсального, сутнісного немає й досі. Можна лише констатувати, що поза культурою неможливе життя людини і суспільства. Кожне нове покоління починає своє життя не лише в оточенні природи, але й у світі благ, створених попередніми поколіннями. У загальному сенсі культуру можна розглядати як нерозривну єдність двох взаємопов'язаних і взаємозалежних начал – створюваного людьми предметного багатства світу і сформованих людських здібностей, навичок, знань і потреб людей⁴. Приналежність предмета до культури з'ясовується, коли встановлюється його роль і функція у системі культури⁵.

Прийнято розрізняти культуру матеріальну і духовну. До матеріальної відносяться насамперед засоби виробництва, предмети праці, побуту, топосу

¹ Неновски Н. Право и ценности: пер. с болг. / Н. Неновски. – М. [б.и.], 1987. – С. 154.

² Тугаринов В.П. Избранные философские труды / В.П. Тугаринов. – Л., 1988. – С. 259.

³ Тугаринов В.П. Теория ценностей в марксизме / В.П. Тугаринов. – Л., 1968. – С. 23–24.

⁴ Сергеев А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР / А.П. Сергеев. – Л.: ЛГУ, 1990. – С. 13; Бондарев А.С. Понятие правовой культуры / А.С. Бондарев // История государства и права. – 2011. – № 6. – С. 14

⁵ Зубенко Ю.С. Правовое понятие и сущность археологических находок / Ю.С. Зубенко // Современное право. – 2010. – № 3. – С. 75.

(житло та поселення), залучені у суспільне буття. Це поняття охоплює широке коло речей і процесів, які служать людству століттями. Матеріальна культура є показником рівня практичного оволодіння людиною природою. До духовної культури належать мистецтво, наука, релігія, моральні норми поведінки людей у суспільстві, багатство мови та багато іншого. Отже, культура охоплює всі досягнення людства в області як матеріального, так і духовного виробництва. Крім того, для усвідомлення феномена культури велике значення має принцип правонаступництва. Культура існує не як пасивне зберігання матеріальних і духовних цінностей, створених попередніми поколіннями, а як їх активне творче використання людством для соціального прогресу.

Отже, на підставі філософського підходу до визначення поняття «культурні цінності» можна виділити наступні ознаки культурних цінностей. По-перше, культурні цінності є результатом діяльності людини. По-друге, культурні цінності створюються у результаті як духовної, так і матеріальної діяльності людини. По-третє, культурні цінності можуть мати як матеріальну, так і нематеріальну форму вираження. По-четверте, культурні цінності задовольняють духовні потреби людини¹.

Такою є стисла характеристика культурних цінностей у філософському значенні, однак, є зрозумілим, що правовим регулюванням охоплюються далеко не всі суспільні відносини, пов'язані з культурними цінностями². Тому у межах цього дослідження необхідно проаналізувати визначення поняття «культурні цінності» в цивільному законодавстві України, провести огляд визначень цього поняття у міжнародно-правових актах, а також у науковій літературі.

¹ Головизнин А.В. Гражданско-правовое регулирование оборота культурных ценностей: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А.В. Головизнин. – Екатеринбург, 2006. – С. 31.

² Александрова М.А. Гражданско-правовой режим культурных ценностей в Российской Федерации: Дисс... канд. юрид. наук: 12.00.03 / М.А. Александрова. – Санкт-Петербург, 2007. – С. 15.

При цьому, методологія дослідження культурних цінностей як об'єктів цивільних прав передбачає застосування одночасно багатьох методів пізнання правових явищ. У роботі мають бути використані як загальнонаукові (діалектичний, логічний (аналіз, синтез, аналогія), структурно-системний), так і спеціальні методи (історичний, порівняльний, методи періодизації та класифікації, культурологічний та аксіологічний підходи). Зокрема, діалектичний метод¹ полягає у застосуванні принципів історизму, цілісного пізнання та принципу вибірконості. У дисертації проблематику цивільного обігу культурних цінностей слід досліджувати з позицій нерозривного зв'язку з тією фактичною підставою, з якої це право виникає, а так само на основі аналізу процесу взаємопереходу між абсолютними і відносними правовідносинами.

Використання історичного та логічного методів дозволить поетапно простежити взаємозалежність історичних реалій і конкретних результатів правового регулювання у сфері цивільного обігу культурних цінностей. Аналіз, що буде проведений у дослідженні, має ґрунтуватися на встановленні логічних і послідовних процесів у сфері охорони культурної спадщини України з відповідною інтерпретацією отриманих наукових результатів. У цьому зв'язку особливого значення набувають вивчення історичного досвіду, аналіз та оцінювання історичних подій, фактів, попередніх теорій у контексті їх виникнення, становлення та розвитку. Отже, історичний підхід надасть змогу дослідити виникнення, формування і розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей.

У процесі дослідження необхідно використовувати порівняння й аналогію з метою з'ясування моделі правового регулювання обігу культурних цінностей у різних галузях права (міжнародне, кримінальне, адміністративне, цивільне) та правових системах деяких зарубіжних країн.

¹ Ивакин А.А. Диалектическая философия. Монография / А.А. Ивакин. – Одесса: Юрид. літ., 2003. – С. 145–168.

Об'єктивність висновків дисертаційного дослідження має бути досягнута за рахунок застосування комплексного міжгалузевого підходу до вивчення правових явищ.

Під час аналізу джерельної бази дослідження, яка складається з документів UNESCO, Ради Європи, законів і підзаконних актів України, необхідно застосовувати емпіричний метод, а саме його складову – опис. Для обробки і систематизації емпіричних даних слід використовувати аналіз та синтез, які є взаємопов'язаними процедурами. Аналіз – це спосіб наукового дослідження, відповідно до якого явище поділяється на складові. При вивченні складних, взаємопов'язаних проблем використовується системний аналіз. В основі системного аналізу лежить поняття системи, під якою розуміють сукупність багатьох об'єктів, які характеризуються раніше визначеними властивостями з фіксованими між ними відносинами. У роботі слід провести кількісне порівняння всіх альтернатив, для того, щоб усвідомлено вибрати найкраще рішення, яке оцінюється за будь-яким критерієм. Послідовність реалізації системного підходу проводиться за схемою: на основі аналізу структури складної системи й функції її елементів зроблено висновки про вклад кожного елемента у функціонування системи і її можливості у цілому. Досягнення потрібного сумарного ефекту, управління структурою і функцією складної системи здійснено її коригуванням або створенням нової системи функціонування. У системному дослідженні об'єкт, що аналізується, розглядається як певна множина елементів, взаємозв'язок яких зумовлює цілісні властивості цієї множини. Основний акцент має бути зроблено на виявленні різноманітності зв'язків і відношень, що мають місце як усередині досліджуваного об'єкта, так і у його взаємодії із зовнішнім середовищем. Властивості об'єкта як цілісної системи визначені не тільки і не стільки сумарними властивостями його окремих елементів чи підсистем, скільки специфікою його структури, особливими

системотворчими, інтегративними зв'язками досліджуваного об'єкта¹. Синтез – це дослідження явища у цілому, на основі об'єднання пов'язаних один з одним елементів в єдине ціле. Синтез дозволяє узагальнити поняття, закони і теорії². У теоретичних науках синтез виступає як об'єднання конкуруючих у певній мірі протилежних теорій, у формі побудови дедуктивних теорій. Однією із форм синтезу є метод сходження від абстрактного до конкретного – спосіб побудови теоретичних знань про склад об'єктів, що розвиваються. Єдність аналізу і синтезу рельєфно проявляється при системному підході до дослідження складних систем.

Дослідження культурних цінностей за цивільним законодавством України вимагає аналізу та уточнення понятійного апарата. Термінологічний принцип передбачає вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, розробку або уточнення змісту та обсягу понять, встановлення взаємозв'язку і субординації понять, їх місця у понятійному апараті теорії, на базі якої базується дослідження. Вирішити це завдання допомагає метод термінологічного аналізу і метод операціоналізації понять. Визначення понять можуть бути сформульовані, базуючись на тлумачних та професійних словниках. Визначення обсягу і змісту поняття має надаватися через родову ознаку і найближчу видову відмінність. Зокрема, спочатку називається родове поняття, до якого поняття, що визначається, входить як складова. Потім вказується та ознака поняття, яка відрізняє його від усіх подібних, та є найважливішою і найсуттєвішою. При визначенні понять слід використовувати правило співрозмірності, яке вимагає, щоб обсяг поняття, що визначається, відповідав обсягу поняття, яке визначає, тобто ці поняття мають бути тотожними. Нове поняття не повинне бути тавтологічним. Поняття має бути чітким і однозначним. Якщо при визначенні поняття важко

¹ Экимов А.И. К методологии анализа источников права / А.И. Экимов // Источники права: проблемы теории и практики. Материалы конференции 22–25 мая 2007 г. / Отв. ред.: Сырых В.М. – М.: РАП, 2008. – С. 30

² Баскаков А.Я., Туленков Н.В. Методология научного исследования: Учеб. пособие. 2-е изд. исправ. – К.: МАУП, 2004 – С. 96–107.

вказати одну ознаку, слід називати декілька ознак, достатніх для розкриття специфіки його обсягу і змісту.

У контексті дослідження культурних цінностей також велике значення має використання культурологічного підходу, який набуває статусу загальнонаукової методології. Культурологічний підхід, завдяки широкій палітрі поняття культура та пізнавальним можливостям культурології – науки, що вивчає культуру як цілісність, дає можливість дослідити безліч природних, соціальних, екологічних, економічних, педагогічних, інформаційних та інших об'єктів та явищ як культурологічного феномену. Культурологічний підхід інтегрує дослідницький потенціал, накопичений рядом наук, які вивчають культуру (філософією культури, теорією культури, мистецтвознавством, психологією культури, соціологією культури, історією культури та ін.), і реалізує прагнення до аналізу предмета дослідження як культурного феномену.

Аксіологічний (ціннісний) підхід базується на понятті цінності і дає можливість з'ясувати якості і властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольнити потреби окремої особистості і певного суспільства, а також ідеї й спонукання у вигляді норми та ідеалу. Цінності – це перевага певних смислів і побудованих на цій основі способів поведінки. До цінностей суспільства належать лише ті позитивно значимі явища та їхні властивості, що пов'язані з соціальним прогресом. Фундаментальними є гуманістичні або загальнолюдські цінності: життя, здоров'я, любов, освіта, праця, творчість, краса тощо. Системи цінностей є в кожній культурі, суспільстві, державі, професії, особистості. Аксіологічному осмисленню підлягають матеріальні й духовні цінності. Будь-який соціальний інститут, спираючись на цінності більш загального рівня, формує власні специфічні цінності: культурні, педагогічні, професійні та ін.

Використання усіх охарактеризованих вище методів у сукупності має на меті проведення системного дослідження особливостей культурних цінностей за цивільним законодавством України.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Аналіз літератури та нормативно-правових актів за темою дисертаційного дослідження дозволив зробити висновок про те, що проблематика становлення, розвитку та сучасного стану цивільного законодавства України щодо культурних цінностей впродовж усього періоду існування була й залишається однією з найменш досліджених. Окремі аспекти становлення та правового регулювання відносин у сфері цивільного обігу культурних цінностей за цивільним законодавством України були розглянуті у низці публікацій, однак узагальнюючі праці із вказаної тематики, на сьогодні, відсутні. В історіографії не існує комплексної праці, яка б узагальнила досвід правового регулювання культурних цінностей за цивільним законодавством України. Таким чином, наявних на сьогодні досліджень недостатньо для вирішення теоретичних і практичних питань цивільно-правового режиму культурних цінностей за законодавством України.

Джерельну базу дослідження складають законодавчі та інші нормативні акти з питань цивільно-правового регулювання обігу культурних цінностей. Класифікація за походженням нормативних актів, що становлять джерельну базу дослідження, була проведена шляхом їх поділу на дві основні групи: міжнародні документи щодо охорони культурних цінностей (документи UNESCO, ICOMOS та Ради Європи); законодавство України, що стосується культурних цінностей (закони, укази Президента України, постанови Верховної Ради України, накази Міністерства культури України тощо).

Загалом наявна джерельна база дала змогу реалізувати поставлені мету і завдання дисертаційного дослідження. Аналіз вищезазначеної літератури та нормативно-правової бази надав можливість розглянути у цивільно-правовому аспекті проблематику культурних цінностей як об'єктів цивільних

прав, визначити основні напрямки розвитку цивільного законодавства щодо культурних цінностей в Україні, дати їм належну правову оцінку.

Методологія дослідження культурних цінностей як об'єктів цивільних прав передбачає застосування одночасно багатьох методів пізнання правових явищ. У роботі використані як загальнонаукові (діалектичний, логічний (аналіз, синтез, аналогія), структурно-системний), так і спеціальні методи (історичний, порівняльний, періодизації, класифікації, культурологічний та аксіологічний підходи).

РОЗДІЛ 2. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

2.1. Становлення та розвиток законодавства України у сфері регулювання цивільно-правового обігу культурних цінностей

З'ясування концептуальних засад правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей вимагає звернення до історичного коріння цього питання. Уже в Стародавньому Римі з його розвиненою правовою системою детально була розроблена юридична класифікація речей та їх правовий режим, що застосовувався також щодо культурних цінностей. Виходячи із загальних класифікацій речей за римським правом, культурні цінності могли належати як до речей божественного права, які поділялися на сакральні та релігійні (*res sacrae et religiosae*), так і до речей людського права. Сакральними вважалися ті речі, які освячені вищими Богами. Та чи інша річ набувала статус сакральної тільки на підставі рішення римського народу про оголошення її священною шляхом видачі закону або постанови Сенату. Так, священними були міські стіни й ворота, які не належали нікому і разом з речами, призначеними для культових цілей (*res divini iuris*), такими, наприклад, як храми, жертівники, були вилучені з цивільного обігу (*res extra commercium*). Релігійними вважалися речі, призначені підземним Богам, наприклад, місця поховання. При цьому, для надання речі статусу релігійної не було потрібно рішення державного органу, а було достатньо бажання самої особи, якій така річ належала¹. Особливо значимі культурні цінності – публічні речі, призначені служити державним цілям (*res publicae*), наприклад, театри, які вважалися речами людського права, також не знаходилися ні у чиємусь володінні. Вони належали безпосередньо суспільству (*universitatis*) і, так само, як і речі божественного права, знаходилися за межами цивільно-правового обігу. При цьому, навіть, якщо римський магістрат передавав таку

¹ Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран (Древность и Средние века) / Сост. В.А. Томсинов. – М.: Изд. Зерцало, 1999. – С. 134–135.

публічну річ, на яку встановлювалося громадське користування, в оренду, то правовідносини у цьому випадку розглядалися не як правочин приватного права, а як адміністративне розпорядження¹. Таким чином, як вбачається із вищезазначеного, у Стародавньому Римі особливо значимі культурні цінності перебували під особливим наглядом держави та їх правовий режим носив публічно-правовий характер.

У своєму розвитку цивільно-правова охорона культурних цінностей пройшла три великих етапи². На першому етапі (середина XVIII – XX) становлення законодавства у сфері охорони культурної спадщини у світі виникла ідея збереження старовинних споруд. У XIX ст. у США³, а згодом і в Європі виникають організовані рухи на захист пам'яток історії й архітектури⁴. У період Великої французької революції декретами Конвенту пам'ятки історії та культури вперше були оголошені всенародним надбанням, було націоналізовано приватні зібрання (Декрет про створення Лувра 1791 р.).

Початки правової охорони пам'яток старовини в Україні й перші значні етапи становлення загалом цілісної системи такої охорони припадають на перебування України у складі Російської імперії. За Петра I на Русі видається три укази, які слід вважати першими спеціальними нормативними актами, повністю присвяченими збереженню культурних цінностей. Це укази

¹ Новицкий И.Б. Римское право / И.Б. Новицкий. – М.: ТЕИС, 1998. – С. 92.

² Щодо періодизації становлення законодавства України у сфері охорони культурних цінностей, див.: Кудрина Т.А. Культурное наследие в контексте государственно-церковных отношений: к истории формирования системы охраны памятников истории и культуры / Т.А. Кудрина // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. – 2000. – № 2. – С. 66–79; Михайлова Н.В. Государственно-правовая охрана историко-культурного наследия России во второй половине XX века / Н.В. Михайлова. – М.: ЮНИТИДАНА; Закон и право, 2001. – С. 62–63, 72–73, 102–103, 220–221; Гензюк Э.Е., Алексеева М.В. Становление и развитие современной концепции государственного управления в сфере охраны культурного наследия / Э.Е. Гензюк, М.В. Алексеева // Философия права. – 2007. – № 5. – С. 74–79.

³ Домрин А.Н. Законодательство США об охране памятников национального значения / А.Н. Домрин // Правовая охрана памятников истории и культуры в зарубежных странах: сб. науч. тр. // РАН.ИНИОН, Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. – М., 2005. – С. 26–44.

⁴ Ваттель Э. Право народов или принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов / Ваттель Э. – М.: Госюриздат, 1960. – 719 с.

про збереження «потішного флоту», про охорону археологічних знахідок та передачі їх в Кунсткамеру, а також про охорону пам'ятника архітектури – вежі в Булгарії Казанської губернії й ремонт її фундаменту (1722 р.)¹.

Міжнародно-правові норми про захист культурних цінностей у воєнний час вперше було закріплено у Декларації Брюссельської конференції про закони і звичаї війни 1874 р. У ст. 8 Декларації встановлювалось, що «... цінності ... установ, призначених для релігійних, благодійних, навчальних, мистецьких та наукових цілей, навіть коли вони належать державі, повинні розглядатися як приватна власність. Будь-які дії, спрямовані на руйнування або насильницьке заподіяння шкоди установам такого характеру, історичних пам'яток, творів мистецтва або науки повинні переслідуватися компетентною владою»². Отже, у зазначеній Декларації встановлювався режим охорони культурних цінностей на рівні загального режиму охорони приватної власності та закріплювалася відповідальність за його порушення.

Попри всю суперечливість процесу становлення законодавства у сфері охорони культурної спадщини саме на цьому етапі було вироблено певні засади її охорони³. Не менш важливо й те, що участь у загальноросійській пам'яткознавчій і пам'яткоохоронній діяльності національно свідомої громадськості з українських земель, місцевих наукових, культурно-мистецьких, освітянських, релігійних діячів вела до накопичення потужного

¹ Шухободский А.Б. Памятники истории и культуры как специфический вид культурной ценности / А.Б. Шухободский // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И.Герцена. – СПб., 2009. – № 97. – С. 356–365; Разгон А.М. Охрана исторических памятников в дореволюционной России (1861-1917) / А.М. Разгон // История музейного дела в СССР. Вып. 1 / Труды НИИ музееведения. – М., 1957. – С. 73–128; Разгон А.М. Охрана исторических памятников в дореволюционной России (XVIII первая половина XIX вв.) / А.М. Разгон // Очерки по истории музейного дела в России. Вып. 7 / Труды НИИ Культуры. – М., 1971. – С. 292–365.

² Богуславский М.М. Культурные ценности в международном обороте. Правовые аспекты / М.М. Богуславский М.: Юристъ, 2005. – С. 84.

³ Баталов А.Л. К вопросу становления системы охраны памятников и реставрации в России XIX начала XX вв. // Святыни и культура. – М., 1992. – С. 151–152.

ідейного, кадрового, організаційного й економічного потенціалу українського пам'яткознавства й пам'яткоохорони¹.

На другому етапі (1917 – 1991 р.р.) було створено соціалістичну систему охорони культурної спадщини. Радянською владою було прийнято декрет «Про знесення пам'ятників, споруджених на честь царів та їх слуг, і вироблення проектів пам'ятників Російської соціалістичної революції» від 14.04.1918 р. У червні 1918 р. було ухвалено рішення «Про націоналізацію Третьяковської галереї». 19 вересня Раднарком прийняв декрет про заборону вивезення за кордон художніх цінностей, 5 жовтня – реєстрацію, взяття на облік й охорону пам'яток мистецтва та старовини, 5 грудня – про охорону наукових цінностей².

Раднарком УРСР прийняв 01.04.1919 р. декрет «Про передання історичних та мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти»³. За цим декретом усі будинки й споруди, архіви й речі художньо-історичного значення на території республіки бралися під охорону держави. В інших законодавчих актах йшлося про націоналізацію музеїв і музейних колекцій, про взяття їх на державний облік, а також про встановлення запобіжних заходів, щоб припинити вивіз за кордон творів живопису, історичних реліквій тощо. Протягом 1919–1920 рр. майже всі музеї України, що існували до 1919 р., були націоналізовані й включені до мережі державних музеїв республіканського або місцевого підпорядкування. Націоналізація численних приватних збірок і концентрація їх у руках держави, активізація діяльності широких кіл громадськості у справі охорони пам'яток сприяли кількісному зростанню культурно-освітніх закладів⁴.

¹ Курило Т.В. Правова охорона культурної спадщини України: Монографія / Т.В. Курило. – Л.: Новий Світ, 2000, 2011. – С. 130.

² Декреты советской власти. Т.2. 1918 г. – М.: Гос. Изд-во политической литературы, 1959. – 686 с.

³ Жуков Ю.Н. Становление и деятельность советских органов охраны памятников истории и культуры: 1917–1920 гг. / Ю.Н. Жуков. – М., 1989. – С. 53.

⁴ Егоров В.Л. Развитие и становление понятия «памятник истории» / В.Л. Егоров // История СССР. – 1988. – № 1. – С. 100–106; Полякова М.А. Охрана и использование

Історія становлення терміна «культурні цінності» ведеться з епохи, яка слідувала за Першою світовою війною, коли світова спільнота приступила до вироблення загальних правил і відносин, пов'язаних з певною категорією предметів, речові права, які дещо відрізнялися від аналогічних прав на звичайний товар або об'єкти нерухомості. Питання стосувалося реституції та подальшого захисту культурних цінностей. Однак лише після Другої світової війни з'явився перший міжнародний документ – Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, яку було прийнято 14.05.1954 р. у Гаазі на Міжнародній конференції ЮНЕСКО. Українська РСР одна з перших її ратифікувала. Гаазька конвенція була першою міжнародною угодою універсального характеру, в якій було об'єднано багато правових норм, що передбачали охорону культурної спадщини у світовому масштабі¹.

24.08.1963 р. Рада Міністрів УРСР прийняла «Постанову про впорядкування справи обліку та охорони пам'яток архітектури на території Української РСР». Постановою затверджувався список пам'яток архітектури республіканського значення, до якого було включено 1346 цінних архітектурних об'єктів, що бралися під державну охорону. 21.07.1965 р. урядом республіки було затверджено також список пам'яток мистецтва, історії та археології республіканського значення, всього 374, у тому числі мистецтва – 115, історії – 117 та археології – 142. Пам'ятки, що перебували під охороною держави, позначалися спеціальними охоронними знаками: для пам'яток архітектури – це були охоронні дошки, для будинків історичного значення – меморіальні дошки, для археологічних пам'яток – охоронні знаки визначеного зразка².

памятников истории и культуры: 1917–1941 гг. (Воронежская и Тамбовская области): Дисс. ... канд. истор. наук. – М., 1987. – 197 с.

¹ Каткова Т.Г. Історичний огляд правової регламентації захисту культурних цінностей та об'єктів під час війни та збройних конфліктів // Актуальні проблеми політики. – 2010. – Вип. 39. – С. 573.

² Комарова И.И. Законодательство по охране памятников культуры (историко-правовой аспект) / ВНТО стройиндустрии. – М.: Стройиздат, 1989. – С. 37; Курило Т.В.

29.10.1976 р. Верховною Радою СРСР було прийнято Закон «Про охорону і використання пам'яток історії та культури». Відповідно до союзного Закону Верховна Рада УРСР 13.06.1978 р. прийняла Закон Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», який визначав основні принципи охорони і використання пам'яток, узагальнювалася попередня практика в цій галузі, визначалися відповідні права й обов'язки державних установ, громадських організацій та громадян. Були кодифіковані раніше діючі правові акти з цих питань, а також вміщено ряд нових норм, спрямованих на подальше поліпшення організації охорони і використання пам'яток в Україні. Закон передбачав, що в СРСР пам'ятки історії та культури є надбанням народу, і держава створює всі умови для їх збереження й ефективного використання.

Об'єкти охорони цього Закону перебували у власності держави, а також колгоспів, інших кооперативних організацій, їх об'єднань, інших громадських організацій і в особистій власності громадян. Продаж, дарування або інше відчуження пам'яток історії та культури допускались з обов'язковим попереднім повідомленням державних органів охорони пам'яток. При продажу пам'яток держава мала переважне право їх купівлі.

До пам'яток історії та культури відповідно до ст. 1 Закону Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» відносилися пам'ятки історії, пам'ятки археології, пам'ятки містобудування й архітектури, пам'ятки мистецтва, а також документальні пам'ятки. Цей Закон передбачав, що цей перелік не є вичерпним; до пам'яток історії та культури могли бути віднесені й інші об'єкти, що становлять історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність.

У цей період було створено систему органів управління культурною спадщиною¹. Законодавство радянського періоду фактично виводило із

Правова охорона культурної спадщини України: Монографія / Т.В. Курило. – Л.: Новий Світ. – 2000, 2011. – С. 26.

¹ Жуков Ю.Н. Становление и деятельность советских органов охраны памятников истории и культуры: 1917–1920 гг. – М., 1989. – С. 210.

цивільного обігу речі, які належали до історико-культурних цінностей¹. Негативним явищем того часу став ідеологічний підхід у системі правового регулювання охорони пам'яток, внаслідок чого надбання попередніх поколінь було переважно знищено.

Сучасний етап (1991 – сьогодні). На сьогодні в Україні склалася система, за якої створені центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони культурної спадщини та інші центральні й місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень вживають заходів для забезпечення охорони об'єктів культурної спадщини на території України. Держава Україна є вже не єдиним суб'єктом права власності на культурні цінності. Водночас, законодавець лише допускає можливість перебування культурних цінностей у приватній власності, однак встановлює пріоритет державної та комунальної власності на зазначені об'єкти з мотивів необхідності збереження культурних цінностей для нащадків.

На сьогодні основне значення для цивільно-правового регулювання обігу культурних цінностей мають положення Конституції України. Забезпечення правової охорони культурних цінностей є одним із завдань держави, визначених Конституцією України, у ст. 54 якої зазначається, що культурна спадщина охороняється законом.

Ще до прийняття Конституції України було прийнято декілька законодавчих актів України у сфері правової охорони, використання і відновлення культурної спадщини України: Основи законодавства України про культуру (Закон втратив чинність), закони України «Про національний архівний фонд і архівні установи»² від 24.12.1993 р., «Про бібліотеки і

¹ Васнев О.Г. Правовое регулирование оборота культурных ценностей: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Краснодар, 2006. – С. 56.

² Про національний архівний фонд і архівні установи: Закон України від 24.12.1993 р. № 3814-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 15. – Ст. 86

бібліотечну справу»¹ від 27.01.1995 р., «Про музеї і музейну справу»² від 29.06.1995 р., «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 р. та ін. Однак, зазначені законодавчі акти не є узгодженими між собою й потребують внесення відповідних змін. У ЦК України вживаються терміни «пам'ятки культурної спадщини» та «культурні цінності», які не є тотожними, про що мова буде йти у наступному підрозділі цього дослідження.

Поняття «пам'ятки культурної спадщини» було запроваджено у ЦК України замість терміна «пам'ятка історії та культури» відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони культурної спадщини»³ від 28.01.2011 р. Це поняття відповідало Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13.07.1978 р.⁴, який на сьогодні втратив чинність, та стосувалось як рухомих, так і нерухомих об'єктів. У Законі УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» під пам'ятками історії та культури розумілися споруди, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства й держави, твори матеріальної й духовної творчості, які становлять історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність.

Основна кількість цивільно-правових норм, що визначають режим культурних цінностей як об'єктів цивільних прав, знаходиться у ЦК України. Передбачені у ЦК України особливості цивільного обігу речей, що відносяться до культурних цінностей, виражаються у наступному:

¹ Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України від 27.01.1995 р. № 32/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 7. – Ст. 45.

² Про музеї і музейну справу: Закон України від 29.06.1995 р. № 249/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 25. – Ст. 191.

³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони культурної спадщини: Закон України від 28.01.2011 р. № 2518–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 4. – Ст. 22.

⁴ Про охорону і використання пам'яток історії та культури: Закон УРСР від 13.07.1978 р. № 3600–IX // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1978. – № 30. – Ст. 426.; Кулемзин А.М. Понятие «памятник истории и культуры» в современном отечественном законодательстве / А.М. Кулемзин // Материалы научно-практической конференции «Сохранение и изучение культурного наследия Алтайского края». – Барнаул, 1996.

1. Згідно частини четвертої ст. 343 ЦК України у разі виявлення скарбу, що становить культурну цінність відповідно до закону, право власності на нього набуває держава. Особа, яка виявила такий скарб, має право на одержання від держави винагороди у розмірі до двадцяти відсотків від його вартості на момент виявлення, якщо вона негайно повідомила міліції або органі місцевого самоврядування про скарб і передала його відповідному державному органі або органі місцевого самоврядування. Якщо скарб, що становить культурну цінність, був виявлений у майні, що належить іншій особі, ця особа, а також особа, яка виявила скарб, мають право на винагороду у розмірі до десяти відсотків від вартості скарбу кожна.

2. У пункті 5 частини 1 ст. 346 ЦК України серед підстав припинення права власності передбачається викуп пам'яток культурної спадщини, що здійснюється за правилами ст. 352 ЦК України. Зокрема, якщо в результаті дій або бездіяльності власника пам'ятки культурної спадщини їй загрожує пошкодження або знищення, відповідний орган охорони культурної спадщини робить власнику пам'ятки відповідне попередження. Якщо власник пам'ятки культурної спадщини не вживе заходів щодо її збереження, зокрема у зв'язку з неможливістю створення необхідних для цього умов, суд за позовом відповідного органу охорони культурної спадщини може постановити рішення про її викуп. У разі невідкладної необхідності забезпечення умов для збереження пам'ятки культурної спадщини позов про її викуп може бути пред'явлено без попередження. Викуплена пам'ятка культурної спадщини переходить у власність держави. Викупна ціна пам'ятки культурної спадщини визначається за згодою сторін, а в разі спору – судом.

3. У частині другій ст. 417 ЦК України передбачено особливі правові наслідки припинення права користування земельною ділянкою, наданою у суперфіції. Так, якщо знесення будівлі (споруди), що розміщена на земельній ділянці, заборонено законом (житлові будинки, пам'ятки культурної спадщини тощо) або є недоцільним у зв'язку з явним

перевищенням вартості будівлі (споруди) порівняно з вартістю земельної ділянки, суд може з урахуванням підстав припинення права користування земельною ділянкою постановити рішення про викуп власником будівлі (споруди) земельної ділянки, на якій вона розміщена, або про викуп власником земельної ділянки будівлі (споруди), або визначити умови користування земельною ділянкою власником будівлі (споруди) на новий строк.

4. Частина четверта ст. 576 ЦК України передбачає, що предметом застави не можуть бути культурні цінності, що є об'єктами права державної чи комунальної власності й занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання, а також пам'ятки культурної спадщини, занесені до Переліку пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації.

5. За договором дарування дарувальник має право вимагати розірвання договору, якщо внаслідок недбалого ставлення обдаровуваного до речі, що становить культурну цінність, ця річ може бути знищена або істотно пошкоджена (ч. 3 ст. 727 ЦК України).

Відповідно до частини восьмої ст. 318 ЦК України особливості здійснення права власності на культурні цінності встановлюються законом. З прийняттям Закону України «Про охорону культурної спадщини» у 2000 р. поняття «пам'ятки історії та культури» було замінено поняттям «об'єкти культурної спадщини», під якими розуміються лише нерухомі об'єкти¹.

Крім зазначеного Закону перелік об'єктів культурної спадщини визначений ст. 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», ст. 24 Закону України «Про культуру», у ст. 1 Закону України «Про музеї та музейну справу», а також у численних підзаконних нормативних актах.

¹ Каткова Т.Г. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із посяганням на культурну спадщину: Практ. посібник. – Х.: Право, 2011. – С. 25

Охорона культурних цінностей регулюється як законодавством тієї чи іншої країни, так і міжнародним правом. Міжнародне право охорони культурних цінностей – сукупність принципів і норм міжнародного права, що становлять специфічну галузь цієї системи права й регулюють відносини між його суб'єктами (передусім, державами) у сфері охорони й використання культурних цінностей, відновлення історичного середовища, ввезення, вивезення й повернення незаконно переміщених культурних цінностей. Звернення у наступних підрозділах цього дослідження до міжнародно-правових норм у галузі регулювання обігу культурних цінностей обумовлено тим, що концепція всесвітньої культурної спадщини зародилася саме у міжнародному праві¹. Тут зазначимо лише, що на сьогодні у міжнародному праві існує більше 60 спеціальних правових актів універсального та регіонального характеру, які регулюють питання правового режиму культурних цінностей².

2.2. Поняття, сутність та ознаки культурних цінностей як об'єктів цивільних прав

У Законі України «Про охорону культурної спадщини» надається визначення поняття та правовий режим культурної спадщини. Визначення поняття «культурної спадщини» у абзаці 2 частини 1 ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини», як сукупності успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини, повністю відповідає Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р. До її об'єктів Закон України «Про охорону культурної спадщини» включає визначні місця, споруду (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші

¹ Детальніше див.: Богуславский М.М. Пакт Рериха и защита культурных ценностей / М.М. Богуславский // Советское государство и право. – 1974. – № 10. – С. 113.

² Игнаткин И.А. Охрана памятников истории и культуры: общественно-политическая литература / И.А. Игнаткин. – К.: Выща шк., 1990. – С. 49.

природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду й зберегли свою автентичність (абз. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини»).

Слід, однак, зазначити, що Законом України «Про охорону культурної спадщини» регулюється охорона тільки нерухомих культурних цінностей та пов'язаних з ними рухомих предметів. У Законі не враховано, що до об'єктів культурної спадщини мають також відноситися рухомі предмети, які пов'язані з розвитком суспільства і становлять історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність¹. Така позиція законодавця є не зрозумілою, оскільки до об'єктів правової охорони відповідно до Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури»² (Закон втратив чинність) було віднесено як рухомі (пам'ятки мистецтва, документальні пам'ятки), так і нерухомі об'єкти (пам'ятки історії, археології, містобудування й архітектури) культурної спадщини у сучасному правовому розумінні. Уявляється, такий загальний підхід до визначення культурних цінностей, у якому їх поняття стосується лише нерухомих об'єктів, не може бути правильним. Поняття культурної спадщини має бути розширене³ і включати у себе як нерухомі, так і рухомі культурні цінності.

Також не зрозумілим є критерій віднесення певних об'єктів до категорії охоронюваних законом об'єктів культурної спадщини лише у разі збереження ними своєї автентичності. Так, визначення поняття «автентичність» у чинному Законі України «Про охорону культурної

¹ Каткова Т.Г. Діяльність ОВС України з питань захисту культурної спадщини: адміністративно-правові аспекти: Дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.07 / Т.Г. Каткова. – Х., 2008. – С. 14.

² Про охорону і використання пам'яток історії та культури: Закон УРСР від 13.07.1978 р. № 3600-ІХ // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1978. – № 30. – Ст. 426.

³ Беспалько В.Г. Понятие и признаки культурных ценностей как предметов преступлений / В.Г. Беспалько // Журнал российского права. – 2005. – № 3. – С. 79.

спадщини» взагалі відсутнє. Видається, що автентичність об'єктів культурної спадщини може бути визначена як оригінальність об'єкта та протиставляється поняттю «плагіат» як умисного привласнення авторства чужого твору науки чи мистецтва, чужих ідей чи винаходів. Отже, об'єкт культурної спадщини не може бути підробкою або його копією, тобто має бути автентичним. Вважаємо, що поняття «автентичність» поглинається більш широким поняттям «унікальність» об'єкта культурної спадщини, характеристика якого буде наведена нижче.

Далі зазначимо, що об'єкт культурної спадщини має характеризуватися збереженістю його історичної матеріально-технічної структури та форми у такому вигляді, що дозволяє розглядати об'єкт як цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду. Крім того, як вбачається із визначення об'єкта культурної спадщини в абзаці 3 частини 1 ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини», такими об'єктами вважаються не лише створені людиною, але й природні, природно-антропогенні об'єкти, що не відповідає позиції міжнародно-правових актів з цього питання.

Чітке розмежування понять «культурна спадщина», «культурні цінності», «культурне надбання», «об'єкт культурної спадщини» як у міжнародному праві, так і у законодавстві України відсутнє¹. Водночас, як правило, термін «культурні цінності» застосовується до рухомих об'єктів культури, які мають художнє, історичне, етнографічне або наукове значення. Перелік таких об'єктів визначений у ст. 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21.09.1999 р. № 1068-XIV (далі – Закон № 1068-XIV). Так, відповідно до Закону № 1068-XIV культурні цінності – це об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє,

¹ Див.: Богуславский М.М. Культурные ценности в международном обороте: правовые аспекты / М.М. Богуславский. – М. Юристь, 2005. – С. 17; Курило Т. Проблеми реалізації законодавства України про охорону культурної спадщини та деякі шляхи їх подолання / Т. Курило // Право України. – 2003. – № 3. – С. 125–128; Литовченко Л.А. Проблемні питання конституційно-правового регулювання охорони культурної спадщини в Україні / Л.А. Литовченко // Право і суспільство. – 2010. – № 1. – С. 16–23.

історичне, етнографічне та наукове значення й підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України, а саме:

оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажі з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного й традиційного народного мистецтва;

предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки й культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва;

предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок;

складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва;

старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції;

манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції;

унікальні та рідкісні музичні інструменти;

різноманітні види зброї, що має художню, історичну, етнографічну та наукову цінність;

рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції;

рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування;

зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність;

рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології.

З'ясовуючи термінологічний апарат законодавства України у сфері цивільного обігу культурних цінностей, слід зазначити, що культурна

спадщина містить у собі культурні цінності, які передаються з покоління в покоління. Це й нерухомість, і рухомість, і нематеріальні твори людської діяльності. Спадщина передбачає зв'язок минулого, сучасного, майбутнього. Існування цього зв'язку обумовлює зміст спадщини, як явища безперервної передачі культурних цінностей. Окрім об'єкта передачі потрібно враховувати ще універсальну цінність цих об'єктів, яку визнають наступні генерації. Спадщина – це свідомий процес між поколіннями, який накопичує матеріальні та духовні культурні цінності, де наступна епоха приймає те краще, що існувало до неї. Тому поняття «культурна спадщина» об'ємніше за поняття «культурних цінностей». Самі ж по собі культурні цінності – це об'єкти, які задовольняють духовні та естетичні вимоги, та разом з тим художньо і науково значущі для людини на якомусь визначеному етапі історії. Вони відображають ідеологію замовника й того суспільного ладу, до якого ці замовники належать, а також являють собою свідомство технологічного розвитку. Якщо зникає потреба в існуванні культурного об'єкта для епохи, безповоротно зникає й сам об'єкт. Тому в процесі спадкоємності беруть участь тільки універсальні культурні цінності, які для декількох генерацій являють цінність з точки зору естетики, науки та історії. Не усі культурні цінності можуть бути спадщиною, але ж будь-який культурний спадок складається із культурних цінностей. Так, В.Л. Базанов, розглядаючи поняття «культурна спадщина», підкреслює існуючий у ньому історичний зв'язок нового та давнього, часову спадковість¹. Такої ж точки зору дотримуються російські вчені Л. Душкіна, С. Гуцало, Л. Песковська, Н. Прінцев, К. Штикова, які визначають поняття «культурної спадщини» як пам'ятки історії та культури, історико-культурні території й об'єкти, вагомі для збереження й розвитку самобутності народів, їх внеску у світову цивілізацію. При цьому під пам'ятками історії та культури розуміються твори матеріальної й духовної творчості, втілені в рухомі й нерухомі

¹ Базанов В.Л. Проблемы сохранения историко-культурного наследия в условиях обновления общества / В.Л. Базанов: Дис. ... канд. философ, наук. – М.: [б.и.], 1991. – С. 46.

матеріальні об'єкти, які є унікальними, незамінним результатом і свідомством історичного розвитку народів, особистостей і держави, а також, які мають суспільно вагому універсальну культурну цінність¹. На підтримку цього слід навести думку О.П. Сергєєва щодо поняття «культурних цінностей» як правової категорії. Він зазначає, що правове поняття «культурні цінності» обіймає лише матеріальні об'єкти (речі, майно)².

Не можна обійти увагою також позицію Н. Михайлової, яка стверджує, що історико-культурна спадщина – це створені природою та людиною матеріальні та духовні цінності, які зберігаються й передаються з покоління в покоління, а також визнані суспільством та державою необхідними поза залежністю від часу, простору й форм власності для підтримання вітчизняної культури та духовного вдосконалення народу³.

Отже, культурна спадщина – це сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини (абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини»). Як правильно відмічає Е. Александров, об'єкти культурної спадщини містять у собі усю духовну культуру людства, у тому числі мистецтво, науку, освіту та організацію культурної діяльності з усіма її творчими досягненнями (витворами), інститутами, організаціями. Сюди не можна віднести матеріальну культуру, яка не є продуктом і виразом духовної діяльності. Існуюче міжнародне та цивільне право захищає лише частину культурних об'єктів, у майбутньому право буде охороняти усі чи майже усі культурні об'єкти. Розвиток культури, розвиток людства й всесвіту у цілому безперервно збільшує кількість культурних цінностей. З'являються нові категорії культурних об'єктів. Наприклад, об'єкти підводної культурної спадщини чи нематеріальної

¹ Терминологический словарь-справочник по безопасности культурных ценностей / Сост. Л.И. Душкина (Отв. ред.), С.С. Гуцало, Л.С. Песковская, Н.А. Принцев, К.В. Штыкова. – М.: Изд-во ГосНИИР, 2000. – С. 85.

² Сергеев А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР / А.П. Сергеев. – Л., 1990. – С. 16.

³ Михайлова Н.В. Историко-культурное наследие России: проблемы охраны / Н.В. Михайлова. – М.: ЮИ МВД РФ, 1999. – С. 24.

культурної спадщини, яка включає такі об'єкти, як фольклор та традиції усної творчості, вистави, ритуали та свята, навички та звичаї, пов'язані із природою та навколишнім середовищем. Слід зазначити, у майбутньому поняття спадщини буде розширено категорією «підземна спадщина», яка буде містити такі об'єкти як підземні ходи, галереї, катакомби, печери. Також у майбутньому подальшого розвитку дістане охорона об'єктів комп'ютерної та програмної спадщини¹.

Як бачимо, що поняття «культурні цінності» та «об'єкт культурної спадщини» не співпадають за обсягом. Недосконалість визначення та термінології у Законі України «Про охорону культурної спадщини» породжує невідповідність існуючих підзаконних актів. Так, Положення про Державний реєстр національного культурного надбання (далі – Положення), затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 р. № 466², не узгоджене з нормами Закону України «Про охорону культурної спадщини», тому що до Державного реєстру заносяться не тільки пам'ятки історії, археології, містобудування й архітектури, а також пам'ятки мистецтва (визначні твори монументального, образотворчого й декоративно-ужиткового мистецтва) і документальні пам'ятки (унікальні акти державності, інші важливі архівні матеріали, кіно-, фото- і фонові документи, старовинні рукописи, рідкісні друковані видання), тобто рухомі речі. До Державного реєстру можуть бути занесені й інші об'єкти, що становлять виняткову цінність з огляду історії, культури, етнології чи науки (п. 2 Положення). Отже, у нормах Закону України «Про охорону культурної спадщини» не врахована цінність предметів, пов'язаних з найважливішими історичними подіями в житті українського народу, археологічних знахідок, творів образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва, документів, які мають національну цінність.

¹ Александров Е. Пакт Рериха и международная охрана памятников истории и культуры / Е. Александров. – София: София Пресс, 1978. – С.16–21.

² Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 р. № 466. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF>

Міністерством культури України розроблено проект постанови Кабінету Міністрів України та порівняльну таблицю до проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про Державний реєстр національного культурного надбання (в частині бібліотечних пам'яток)», який розміщено на офіційному веб-сайті Міністерства культури України (розділ «Громадське обговорення») для отримання пропозицій та зауважень.¹ У зазначеному проекті постанови запропоновані, крім інших рухомих об'єктів культурної спадщини, до Державного реєстру національного культурного надбання заносити також такі документальні пам'ятки, як бібліотечні пам'ятки – рухомі пам'ятки, які являють собою видання та колекції видань, незалежно від форм власності, що знаходяться на території України, а також за її межами і є власністю України або відповідно до міжнародних договорів підлягають поверненню в Україну. Бібліотечними пам'ятками є рукописні книги, стародруки та інші, крім книг, видання (різні за обсягом – брошури та листівки, та за періодичністю – серіальні, періодичні, продовжувані видання), до 1800 р. – для іноземних видань, до 1830 р. – для видань гражданським шрифтом та до 1860 р. – українських видань (надрукованих українською мовою незалежно від території та будь-якою мовою (гражданським чи латинським шрифтом) на території сучасної України), а також окремі видання більш пізніх періодів, історико-культурна цінність яких встановлена відповідною науковою експертизою або іншим науковим дослідженням. На видання, датовані до 1950 р., до проведення наукової експертизи поширюється статус бібліотечних пам'яток. До Державного реєстру національного культурного надбання пропонується заносити бібліотечні пам'ятки виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності, відібрані з Державного реєстру бібліотечних пам'яток України. Державний реєстр бібліотечних

¹ Про внесення змін до Положення про державний реєстр національного культурного надбання (в частині бібліотечних пам'яток): Проект постанови Кабінету Міністрів України від 27.09.2011 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/253458>

пам'яток України – це державна база даних про бібліотечні пам'ятки України, що містить інформацію про місце зберігання бібліотечної пам'ятки, тип видання (книжкове, серіальне тощо), його короткий бібліографічний опис (на основі розробок відповідних підрозділів НАН України), цифрові фотографії, що дозволяють ідентифікувати видання (з поступовим формуванням бази електронних копій бібліотечних пам'яток), зазначенням облікових номерів (як старих, так і діючих на даний момент у бібліотеці, яка зберігає пам'ятку) та візуальний опис об'єкта (подібно до опису в інвентарних картках музейних предметів). Занесенню до Державного реєстру бібліотечних пам'яток України підлягають всі без винятку бібліотечні пам'ятки. Вважаємо, запропоновані зміни мають бути у найближчий час внесені до Положення про Державний реєстр національного культурного надбання.

З поняттям «культурні цінності» часто ототожнюється також і поняття «пам'ятка культурної спадщини» (далі – пам'ятка). Визначення поняття «пам'ятка» в Законі України «Про культуру» не надається. Його можна знайти в ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини». Відповідно до цього Закону, пам'ятка – це об'єкт культурної спадщини, який занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Істотною відмінністю цих понять є те, що поняттю «пам'ятки культурної спадщини» надається особливий охоронний зміст. Культурні цінності, визнані пам'ятками культурної спадщини та взяті на державний облік, знаходяться під державною охороною й підпорядковані спеціальному правовому режиму. Правовий режим пам'яток культурної спадщини визначається: Законом України «Про охорону культурної спадщини», постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1760 «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України»¹ та ін. Отже, поняття

¹ Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України: Постанова

«культурні цінності» і «пам'ятки культурної спадщини» не співпадають за обсягом відповідно до чинного цивільного законодавства України. Поняття «культурні цінності» охоплює більш широке коло об'єктів, до числа яких входять як пам'ятки культурної спадщини, так і об'єкти, які ще не мають такого статусу.

Таким чином, слід зробити висновок, що крім поняття «культурні цінності» у законодавчих актах України використовуються такі терміни, як культурна спадщина, пам'ятка, національне культурне надбання, нематеріальна культурна спадщина, об'єкти культурного призначення. Усі визначення зазначених понять з юридичної точки зору є практично недиференційованими, взаємопоглинаючими та взаємозамінними, тому наводити у межах цього дослідження їх не доцільно. Зазначимо лише, що відповідно до ст. 1 Закону України «Про культуру», культурне надбання, культурна спадщина українського народу – це сукупність культурних цінностей, пам'яток та історико-культурних територій і об'єктів, значущих для збереження і розвитку самобутності України і всіх її етнічних та соціальних спільнот, їхнього внеску до світової цивілізації, а також організації, установи, підприємства культури, які мають загальнонаціональне (загальноукраїнське) значення й завдяки цьому цілковито належать Україні без права передачі їх іншим державам. Важливо, що у Законі України «Про культуру» не використовується поняття «об'єкт культурної спадщини» і визнається поділ культурних цінностей на рухомі (у Законі України «Про культуру» названі власне культурними цінностями) та нерухомі (пам'ятки). Отже, з цього визначення можна зробити висновок, що культурні цінності входять до складу культурної спадщини. Однак М.М. Богуславський вважає, що поняття «культурні цінності» та «культурна спадщина» за своїм

значенням поняття рівнозначні¹. Але, як вже зазначалося, ототожнювати ці поняття неприпустимо, оскільки поняття «культурна спадщина» є більш широким за своїм смисловим значенням, з погляду на те, що включає як твори мистецтва, так і різноманітні види духовної творчої діяльності людини в галузі науки, освіти й культури.

Визначення поняття «культурні цінності» також міститься у ст. 1 Закону України «Про музеї та музейну справу» від 29.06.1995 р. Культурні цінності – це об’єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню, охороні, перелік яких визначено Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». Таким чином, положеннями Закону України «Про музеї та музейну справу» до числа культурних цінностей віднесено лише рухомі речі, які можуть мати як матеріальну, так і нематеріальну форму втілення.

Аналогічний висновок можна зробити, аналізуючи визначення культурних цінностей, закріпленого у Митному кодексі України² від 13.03.2012 р. Митний кодекс України (ст. 4) визначає культурні цінності як об’єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України.

У ст. 210 Податкового кодексу України³ від 02.12.2010 р. культурні цінності визначені як вироби мистецтва, предмети колекціонування або антикваріату – товари, що належать до товарних позицій за кодами 9701–9706 згідно з УКТ ЗЕД.

¹ Богуславский М.М. Культурные ценности в международном обороте: правовые аспекты / М.М. Богуславский. – М.: Юристъ, 2005. – С. 175.; Богуславский М.М. Международная охрана культурных ценностей / М.М. Богуславский. – М., 1979. – С. 47.

² Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 44-45, № 46-47, № 48. – Ст. 552.

³ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – Ст. 112.

Схожі визначення поняття «культурні цінності» містяться у підзаконних нормативно-правових актах, зокрема, в Інструкції про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України¹ (п. 1.3), затвердженій наказом Міністерства культури і мистецтв України від 22.04.2002 р. № 258, а також у постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення»² (п. 2) від 26.08.2003 р. № 1343.

Уявляється, наведені у нормативно-правових актах України визначення поняття культурних цінностей є описовими та неповними, а тому з метою з'ясування сутності культурних цінностей як правового явища, слід звернутися до визначення цього поняття у міжнародних правових актах.

У сучасному міжнародному праві норми щодо охорони культурних цінностей було закріплено завдяки багатостороннім договорам Гаазьких конференцій миру 1899 р. і 1907 р. Так, Положенням про закони і звичаї сухопутної війни (додаток до IV Гаазької конвенції 1907 р.) встановлено обов'язок зберігати, наскільки можливо, храми, будівлі, що слугують цілям науки, мистецтва, благодійності, історичні пам'ятки за умови, що такі споруди не використовуються одночасно з воєнною метою. У другій половині XX ст. сформувалося визнання того факту, що культурна спадщина потребує охорони не тільки у воєнний, а й у мирний час, оскільки на неї діють як природні, так і антропогенні руйнівні чинники, а рухомим культурним цінностям, крім того, загрожує небезпека викрадення та незаконного переміщення.

¹ Про затвердження Інструкції про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України: Наказ Міністерства культури і мистецтв України від 22.04.2002 р. № 258 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 28. – Ст. 1346.

² Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.08.2003 р. № 1343 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 35. – Ст. 1889.

Як вже було зазначено, уперше поняття «культурні цінності» було сформульовано у Гаазькій конвенції 1954 р. про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Відповідно до цієї Конвенції культурними цінностями вважаються незалежно від їхнього походження і власника:

1. цінності, рухомі чи нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятники архітектури чи мистецтва, історії, релігійні або світські, археологічні місця розташування, архітектурні ансамблі, що представляють історичний чи художній інтерес, твори мистецтва, рукопис, книги, інші предмети художнього, історичного або археологічного значення, а також наукові колекції чи важливі колекції книг, архівних матеріалів та репродукцій цінностей, зазначених вище;

2. будинки, головним і дійсним призначенням яких є збереження чи експонування рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті 1, такі як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укриття, призначені для збереження у випадку збройного конфлікту рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті 1;

3. центри, у яких зберігається значна кількість культурних цінностей, зазначених у пунктах 1 і 2, так звані «центри зосередження культурних цінностей».

Згідно з Конвенцією ЮНЕСКО «Про охорону всесвітньої природної та культурної спадщини» від 16.11.1972 р. під «культурною спадщиною» розуміються:

А) пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки;

Б) ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки;

В) визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології.

Як основний критерій віднесення культурних об'єктів до охоронних категорій у Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини від 16.11.1972 р. прийнятий критерій «видатна універсальна цінність». Однак, що саме розуміється під цим критерієм, у Конвенції не пояснюється. У якійсь мірі тлумаченню критерію «видатна універсальна цінність» може сприяти вказівка у преамбулі Конвенції та те, що мова йде про збереження «унікальних та незамінних цінностей незалежно від того, якому роду вони належать». Питання віднесення цінностей до цих категорій входить у компетенцію держав-участниць. Згідно зі статтею третьою, «кожній державі – стороні цієї Конвенції належить визначити й розмежувати різні цінності, що перебувають на її території...». Таким чином, у Конвенції підкреслюється роль та значення держав-участниць як у визначенні охоронних цінностей, так і в організації їх охорони.

Розглядаючи поняття «культурна спадщина», яке міститься у Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р., слід погодитись із думкою М.М. Богуславського, який вважає, що визначення цього поняття у Рекомендації ЮНЕСКО про охорону на національному рівні культурної та природної спадщини 1972 р. є фактично ідентичним, наведеному у Конвенції 1972 р.¹ У Рекомендації також йдеться про три категорії об'єктів (пам'ятки, ансамблі, визначні місця). Але у Рекомендації не міститься вказівка на критерій «видатна універсальна цінність». З цього можна зробити висновок, що Рекомендація має на увазі більш широке та необмежене коло об'єктів, які складають культурну спадщину кожної держави.

¹ Богуславский ММ Культурные ценности в международном обороте: правовые аспекты / М.М. Богуславский. – М.: Юристь, 2005. – С.176.

Визначення культурних цінностей у Гаазькій конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р. на сьогодні є найбільш повним й абсолютно легітимним для України, але воно дає просте перерахування культурних цінностей. Уявляється, це поняття більш досконале, ніж закріплене у Конвенції «Про охорону всесвітньої природної та культурної спадщини» від 16.11.1972 р.

Поряд із загальним визначенням «культурна спадщина», в окремих документах ЮНЕСКО застосовується як тотожне поняття «культурні цінності». Однак, В. Акуленко зазначає, що поняття «культурні цінності» та «культурна спадщина» у згаданих Конвенціях ЮНЕСКО, при всій їх близькості за змістом, усе ж не є тотожними. Поняття «культурні цінності» є більш загальним порівняно з поняттям «культурна спадщина», оскільки воно, згідно з Конвенцією 1954 р., охоплює весь комплекс пам'яток – як рухомих, так і нерухомих, тоді як поняття культурна спадщина, за Конвенцією 1972 р., переважно стосується нерухомих об'єктів¹. Так, у Рекомендації ЮНЕСКО про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи суспільних робіт 1968 р., під культурними цінностями розуміються як рухомості, так і нерухомості. До нерухомих

¹ Акуленко В.І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990) / В.І. Акуленко. – К.: [б.и.], 1991. – С. 47. Див., також: Акуленко В.І. Реституція культурних цінностей в правовому полі Пакта Рериха / В.І. Акуленко // В Сборнике: «Рериховское наследие»: Труды Международной научно-практической конференции: Том. I: Музей-институт семьи Рерихов в культурно-историческом пространстве Санкт-Петербурга. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2002. – 580 с.; Акуленко В.І. Трофеї культурного значення. Повернення пам'яток України: міжнародно-правовий аспект / В.І. Акуленко // Політика і час, 1994. – № 6. – С. 63-67.; Акуленко В.І. Міжнародно-правові аспекти проблеми повернення культурних цінностей, втрачених під час Другої Світової війни / В.І. Акуленко // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Київ, 1994. – № 5. – С. 50-66; Акуленко В.І. Реалізація норм міжнародного гуманітарного права в законодавстві України про захист культурних цінностей / В.І. Акуленко // Політика і час. – 1995. – № 9. – С. 35-54; Акуленко В.І. О соотношении международных правовых и морально-этических норм в сфере возвращения и реституции культурных ценностей / В.І. Акуленко. // Рэстытуцыя культурных каштоўнасцей: праблемы вяртання і сумеснага выкарыстання (юрыдычныя, навуковыя і маральныя аспекты). Матэрыялы Міжнарод. навук. Канферэнцыі. Мінск. 19-20 чэрвня 1997 г. - Мн.: ННАЦ імя Ф. Скарыны, 1997. - С. 80-85.; Акуленко В.І. Правовая защита культурных ценностей: история, современность, перспективы / В.І. Акуленко. // Науч.-худ. альманах «Звезды гор». – Лотаць, Львов-Минск-Москва-Рига, 2000. – С. 68-71

об'єктів віднесені місцевості археологічного, історичного чи наукового значення, споруди чи інші об'єкти, як релігійні, так і світські, які становлять історичну, наукову, художню або архітектурну цілісність, архітектурні ансамблі, історичні квартали в містах чи селищах. До рухомостей віднесені цінності, які перебувають у нерухомих об'єктах або здобуті у них, а також цінності, приховані у землі, які можуть бути виявлені у місцях, що мають археологічне та історичне значення, чи в інших місцях.

До недоліків даного визначення можна віднести жорстку прив'язку поняття рухомих культурних цінностей до поняття нерухомих культурних цінностей, яка не враховує, що рухомі цінності можуть існувати і поза зв'язком з нерухомими.

У більш пізніх міжнародних документах культурні цінності являють собою синтетичне поняття, яке об'єднує уявлення про культурні цінності як нерухомі та рухомі об'єкти¹. У Рекомендаціях про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного вивозу, ввозу та передачі права власності на культурні цінності², прийнятих на 13 сесії ЮНЕСКО у 1964 р., в якості культурних цінностей розглядаються рухомі та нерухомі об'єкти, які мають велике значення для культурного здобутку кожної країни. Це твори мистецтва та архітектури, рукописи, книги та інші предмети, які складають інтерес з точки зору мистецтва, історії та археології, типові зразки флори та фауни, наукові колекції та важливі колекції книг та архівних документів, в т.ч. музичні архіви.

¹ Шестаков В. Формирование понятия «культурные ценности» // *Studia culturae*. Выпуск 11: Опыты интерпретации культурного наследия в горизонте постмодерна: Альманах кафедры теоретической и прикладной культурологии и центра изучения культуры факультета философии и политологии Санкт-Петербургского государственного университета. Лаборатория метафизических исследований. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2008. – С. 83–92.

² ЮНЕСКО: Акты Генеральной конференции. 13 сессия. В 3-х т. Т.1. Резолюции. – Париж, 1965. – С. 157–159.

Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного вивозу, ввозу та передачі права власності на культурні цінності¹ 1970 р. визначає, що культурними цінностями вважаються цінності релігійного та світського характеру, які розглядаються кожною державою як такі, що мають значення для археології, історії, літератури, мистецтва та які відносяться до наступних категорій:

- а) рідкісні колекції та зразки флори та фауни, мінералогії, анатомії та предмети, які складають інтерес для палеонтології;
- б) цінності, які стосуються історії;
- в) археологічні знахідки;
- г) складові частини розчленованих художніх та історичних пам'яток та археологічних місць;
- д) старовинні предмети більш ніж 100-річної давнини;
- е) етнологічні матеріали;
- ж) художні цінності, такі як полотна, картини, оригінальні гравюри, оригінальні твори скульптурного мистецтва;
- з) рідкісні рукописи, старовинні книги, документи та видання, які являють особливий історичний, художній, науковий та літературний інтерес;
- і) поштові марки;
- к) архіви документів;
- л) старовинні меблі².

При співставленні визначень, наданих Конвенцією 1970 р. і Рекомендацією 1964 р. необхідно зазначити, що Конвенція не поділяє культурні цінності на рухоме та нерухоме майно. Зрозуміло, що мова перш за все йде про рухомі об'єкти, але в силу своєї природи, це можуть бути і нерухомі об'єкти.

¹ Про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного ввозу, вивозу та передачі права власності на культурні цінності: Конвенція ЮНЕСКО від 14.11.1970 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1988. – № 8. – Ст. 211.

² ЮНЕСКО: Акты Генеральной конференции. 16 сессия. 1970. В 3-х т. Т.1. Резолюции. – Париж: [б.и.], 1971. – С. 146–158.

Слід зазначити, що при використанні терміна «культурне надбання» ані у Конвенції про охорону всесвітньої природної та культурної спадщини 1972 р., ані у відповідних рекомендаціях не виділена категорія «рухомості». Безпосередньо з тексту Конвенції 1972 р. можна зробити висновок, що поняття «культурна спадщина», а тим самим і сама Конвенція на рухомі культурні цінності не поширюється.

Поняття «рухомі культурні цінності» у широкому розумінні цього словосполучення, без зв'язку з нерухомістю, вживається у Конвенції ЮНЕСКО 1970 р. «Про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному вивезенню та передачі права власності на культурні цінності», у Рекомендації ЮНЕСКО «Про охорону рухомих культурних цінностей» 1978 р., а також у Гаагській Конвенції 1954 р. «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту»¹.

Прикладами розвитку міжнародного права охорони культурних цінностей на регіональному рівні є нормотворчість у межах Ради Європи, яка прийняла Європейську культурну конвенцію 1954 р., а також конвенції, що безпосередньо стосуються охорони археологічної спадщини (1969 р. і 1992 р. переглянута) та архітектурної спадщини (1985), боротьби зі злочинними посяганнями на культурні цінності (1985). Норми про охорону культурних цінностей закріплено в Додаткових протоколах 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., що свідчить про тісний зв'язок міжнародного права охорони культурних цінностей з міжнародним гуманітарним правом.

Необхідність протидії крадіжкам та незаконним транскордонним переміщенням культурних цінностей зумовила підписання розробленої Міжнародним інститутом уніфікації приватного права (УНІДРУА) Конвенції

¹ Богуславский М.М. Судьба культурных ценностей / Богуславский М.М. – М.: Юристъ, 2006. – С. 19; Каткова Т.Г. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із посяганням на культурну спадщину / Т.Г. Каткова: Практ. посібник. – Х.: Право, 2011. – С. 47–49; Курило Т. Становлення та розвиток законодавства про охорону культурної спадщини України в сучасний період / Т. Курило // Право України. – 2001. – № 6. – С. 108–110.

про міжнародне повернення викрадених чи нелегально вивезених культурних цінностей 1995 р. Україна є стороною всіх вищеназваних конвенцій ЮНЕСКО, Європейської культурної конвенції 1954 р., інших регіональних багатосторонніх договорів (зокрема, в межах СНД), низки двосторонніх угод з відповідних питань (з Угорщиною, Польщею та іншими державами).

На регіональному рівні найбільш повне регулювання, в тому числі стосовно класифікації культурних цінностей, здійснено Європейським Союзом (ЄС). Культурні цінності в документах ЄС визначені як «культурні товари». Оскільки в межах ЄС здійснюється вільний обіг товарів, обмеження, встановлені відносно культурних цінностей, вважають винятком з дії цього принципу.

Таким чином, у міжнародних документах щодо культурних цінностей характеристика досліджуваного поняття здійснюється шляхом надання переліку об'єктів культурної спадщини, що не сприяє виробленню єдиного універсального критерію для визначення цього поняття¹.

Отже, аналіз міжнародного та українського законодавства щодо культурних цінностей показує, що на сьогодні в юриспруденції немає універсального визначення цього поняття.

Аналізуючи нечисленні наукові роботи, в яких питання про культурні цінності досліджувалося спеціально, також виявляється відсутність єдності у підході до визначення правового поняття «культурні цінності». Так, у літературі наводяться філософські підходи до визначення поняття «культурні цінності». І.В. Пивовар вважає, що поняття «культурна спадщина» складається з двох самостійних категорій: а) культура і б) спадщина. У словниках української мови слово спадщина використовується у таких поняттях: 1) те, що залишилося від попередника; 2) явища культури, науки, побуту та ін., що залишилися від попередніх часів, від попередніх діячів²

¹ Богуславский М.М. Культурные ценности в международном обороте. Правовые аспекты / М.М. Богуславский. – М.: Юристъ, 2005. – С. 23.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додат., допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – С. 1002.

Однак поняття «культурні цінності», на думку І.В. Пивовар, не може бути визначено, оскільки складові його ще не знайшли адекватного тлумачення у філософії, соціології і культурології¹.

Культурологи також розробили численні визначення понять «культурна спадщина» та «культурні цінності». Так, С. Чукут відмічає, що культурна спадщина – це сукупність як первинних, так і вторинних засобів спадкоємності, тобто продукти творчості особистості чи групи людей (творчої меншості), котрі несуть у собі відбиток її оригінальності, неповторності та є проявом її внутрішнього світу, а також різноманітні державні та соціальні інститути, які забезпечують спілкування між людиною (споживачем) та творінням (первинним засобом) і розраховані на масовий вплив².

За визначенням К. Рибак, культурна спадщина є сукупністю об'єктів матеріальної культури та сумісних витворів людини і природи, незалежно від місця їх знаходження, а також об'єктів духовної культури, що мають значення для збереження і розвитку локальних культур, що становлять універсальну цінність для культури (мистецтва, науки) і сприяють толерантності культурної розмаїтості і творчості людини³.

Історико-культурна спадщина визначається Н. Михайловою як створені природою та людиною матеріальні й духовні цінності, які зберігаються і передаються з покоління в покоління, а також визнані суспільством та державою необхідними не залежно від часу, простору і форм власності для підтримання вітчизняної культури та духовного вдосконалення народу⁴.

¹ Пивовар І.В. До проблеми визначення поняття “культурні цінності” (філософський аспект) / І.В. Пивовар // Філософські, методологічні та психологічні проблеми права: матеріали ІІ Всеукр. наук.-теорет. конф. – 2009. – С. 62.

² Чукут С. Охорона культурної спадщини як актуальна проблема сьогодення / С. Чукут: зб. наук. праць Укр. акад. держ. управління при Президентіві України / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К. : Вид. УДАУ, 1999. – Вип. 1. – С. 92–93.

³ Рыбак К.Е. Музей в нормативной системе (историко-культурологический анализ): Автореф. дис. доктора культурологии / К.Е. Рыбак. – СПб., 2006. – С.7.

⁴ Михайлова Н.В. Государственно-правовая охрана историко-культурного наследия России во второй половине XX века: [монография] / Н.В. Михайлова– М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – С. 28.

У занадто широкому визначенні Н. Бердяєва поняття «національна культурна спадщина» є синтезом культурних цінностей минулих поколінь населення будь-якої країни, що складається з цінностей різноманітних класів, шарів і соціальних груп відповідного суспільства¹.

Відповідно до наукової позиції М. Кулішової, до історико-культурної спадщини відносяться суспільно визнані матеріальні й духовні цінності, що зберігаються суспільством для підтримання соціальної та етнічної ідентичності й для передачі наступним поколінням. Це інформаційний потенціал, утілений в явищах, подіях, матеріальних об'єктах, морально-етичних нормах, наукових і філософських уявленнях, що необхідний людству для свого розвитку².

Культурна цінність, за визначенням сучасних російських науковців С.Н. Іконникової та В.П. Большакова, – це «...особлива об'єктивна позитивна значимість будь-чого в духовному житті конкретної людини, соціальної групи, суспільства, що втілюється у різних носіях значимості і виражається у знаках і знакових системах такої певної культури»³.

Однак вищезазначені філософські та культурологічні визначення не відображають специфічних ознак об'єктів, які відносяться до культурних цінностей, а філософське поняття «культурні цінності» включає в себе як матеріальні об'єкти, так і продукти духовної діяльності.

Іншим є підхід до культурних цінностей з юридичної точки зору. Так, А.П. Сергєєв розглядає культурні цінності як філософську та як правову категорію й робить висновок про те, що лише «філософське поняття «культурні цінності» охоплює як матеріальні об'єкти, так і продукти

¹ Бердяев Н. А. Смысл истории / Н.А. Бердяев. – М., 1990. – С. 164.

² Управление культурными ландшафтами и иными объектами историко-культурного наследия в национальных парках / М.Е. Кулешова – М. : Изд-во Центра охраны дикой природы, 2002. – С. 98. – [Дополнительные материалы к Стратегии управления национальными парками России; Вып. 6].

³ Теория культуры: [учеб. пособие] / Под ред. С.Н. Иконниковой, В. П. Большакова. – СПб.: Питер, 2008. – С. 386.

духовної діяльності», тоді як правове поняття включає лише матеріальні об'єкти¹. На його думку, «культурними цінностями є унікальні речові результати людської діяльності, що особливо охороняються правом, які, будучи продуктом спільної праці, мають важливе історичне, наукове, художнє чи інше культурне значення для суспільства, тобто слугують сполучною ланкою між різними поколіннями людей, мають конкретно-історичний характер і виступають як фактор формування необхідного суспільству типу особистості»². Отже, на думку А.П. Сергєєва, правова категорія «культурні цінності» охоплює лише матеріальні об'єкти (речі, майно).

С. Горшенін розглядає поняття «культурна спадщина» як сукупність культурних цінностей людства (матеріальної і духовної культури) усіх минулих епох, зміст та обсяг яких постійно змінюються³.

В.Г. Горбачов, В.Г. Растопчин та В.Н. Тищенко визначають культурні цінності як «особливий вид цінностей, здатний в тій чи іншій мірі задовольнити духовні або естетичні потреби людини та одночасно містить у собі художню або наукову, меморіальну чи іншу культурну цінність». Автори пропонують під культурними цінностями розуміти як рухомі, так і нерухомі об'єкти. До рухомих об'єктів відносяться предмети, що знаходяться у нерухомих об'єктах чи витягнуті з них і здатні представляти цінність самі по собі. До нерухомих об'єктів відносяться місцевості природного, етнічного, археологічного, історичного та іншого наукового значення; архітектурні споруди, ансамблі, що становлять наукову, меморіальну,

¹ Сергєєв А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР / А.П. Сергєєв. – Л.: [б.и.], 1990. – С. 16.

² Сергєєв А.П. Культурные ценности как правовая категория / А.П. Сергєєв // Правоведение. – 1990. – № 4. – С. 32; Сергєєв А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР / А.П. Сергєєв. – Л., 1990. – С. 16.

³ Горшенін С.Г. Политика советского государства по отношению к культурно-историческому наследию в период Великой Отечественной войны и первые послевоенные годы: Дис. ... канд. истор. наук / С.Г. Горшенін – М., 1992. – С. 1.

художню або іншу культурну цінність¹. Уявляється, що наведене визначення містить, щонайменше, один найважливіший критерій віднесення матеріальних об'єктів до категорії культурних цінностей: здатність в тій чи іншій мірі задовольняти духовні або естетичні потреби людей. Не можна, однак, не помітити, що у запропонованій дефініції досліджуваній об'єкт визначається *idem per idea's* (цінності є цінності). Не відповідає сучасним реаліям також жорстка прив'язка рухомих об'єктів до нерухомих. Як було вже зазначено, на практиці перші можуть існувати поза будь-яким зв'язком з другими. Нарешті, автори змішують поняття «пам'ятники культури» і «пам'ятники природи», незважаючи на те, що зазначені об'єкти і в радянському, і в сучасному українському законодавстві регулюються окремо.

На думку, М.О. Александрової, до культурних цінностей відносяться створені людиною або піддані нею цілеспрямованому впливу унікальні неживі речі, здатні задовольняти духовні потреби людей². Думається, що запропоноване доктринальне визначення не може бути використано у якості легального визначення, оскільки авторкою визначення не пояснюється значення таких оціночних суджень, як-то «унікальність», «духовність» тощо.

А. Джамбатов під об'єктом культурної спадщини розуміє створену працею людини складну нерухому річ або майновий комплекс, зареєстрований у встановленому порядку, якому притаманні властивості оригінальності, й який має виключне значення з точки зору народу країни, її культури й науки³. Зрозуміло, що зазначене визначення не може бути універсальним, оскільки вченому не вдалося бути послідовним у своїх роздумах, використовуючи такі терміни, як «оригінальність», «виключність»,

¹ Горбачев В.Г., Растопчин В.Г., Тищенко В.Н. Культурные ценности. Понятие, порядок приобретения, хранения и обращения: Справочное пособие. – М. [б.и.], 1989. – С.3.

² Александрова М.А. Гражданско-правовой режим культурных ценностей в Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / М.А. Александрова. – Санкт-Петербург, 2007. – С.37.

³ Джамбатов А.А. Гражданско-правовой режим объектов культурного наследия : Дис. ... канд. юрид. наук / А.А. Джамбатов– Ставрополь, 2005. – С. 6.

однак не пояснюючи їх значення. Також, не всі об'єкти культурної спадщини є складними речами чи майновими комплексами.

А. Вахітов під об'єктом культурної спадщини розуміє лише об'єкт нерухомого майна щодо якого: а) є висновок державної історико-культурної експертизи про визнання її культурною цінністю; б) встановлено державну охорону, не враховуючи, що культурними цінностями визнаються відповідно до чинного цивільного законодавства України також рухомі речі¹.

На думку С.Г. Долгова, культурними цінностями є «унікальні громадські твори релігійного або світського характеру, що охороняються правом, які, унаслідок творчого самовираження людини в минулому або сьогодні, мають вагому історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність для суспільства і виступають сполучною ланкою між різними поколіннями людей». Важливість роботи С.Г. Долгова полягає в тому, що він виділив ряд специфічних ознак об'єктів, що мають культурну цінність:

а) унікальність (єдиний і неповторний у своєму роді предмет, винятковий за своїми художніми й іншими якостями або який став великою рідкістю);

б) загальнодержавна значимість;

в) особливий правовий режим².

Д.В. Мазеїним запропоновано наступне визначення культурних цінностей: «Під терміном «культурні цінності» розуміють об'єкти матеріального світу, що представляють історичну, художню, наукову та іншу культурну цінність і залучені у цивільний обіг»³.

На думку О.Г. Васнева, культурна цінність являє собою створену працею людини річ, зареєстровану у встановленому порядку, що володіє

¹ Вахітов А.К. Административно-правовая охрана объектов культурного наследия: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 /А.К. Вахітов. – М., 2007. – С. 14.

² Долгов С.Г. Культурные ценности как объекты гражданских прав и их защита: гражданско-правовой и криминалистический аспекты / С.Г. Долгов: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – С.10.

³ Мазеин Д.В. Некоторые проблемы правового регулирования оборота движимых культурных ценностей / Д.В. Мазеин. Портал «Археология». // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archeologia.ru>

якостями оригінальності, має виключне значення з точки зору історії народів Росії, її культури та науки¹. Недоліком цього визначення, вважається, є включення його автором до ознак культурних цінностей обов'язкову їх реєстрацію. Однак, зрозуміло, що об'єкт є культурною цінністю також й до моменту включення його до будь-яких реєстрів.

За визначенням О.В. Головізніна, культурні цінності – це особливо значущі для суспільства результати людської діяльності та (чи) пов'язані з нею еволюції природи, виражені в об'єктивованій формі, які втілені в унікальних об'єктах історії, науки, мистецтва, релігії та слугують задоволенню духовних потреб людини². Слід позитивно оцінити те, що автор наведеного визначення намагався вмістити у ньому усі істотні ознаки культурних цінностей, однак деякі з них викликають сумніви. Зокрема, не зрозуміло, що саме із названих автором, так званих, «еволюцій природи» вважати культурними цінностями. Думається, найбільш коректним у визначенні поняття «культурні цінності» є посилення на факт створення їх людиною, або природою за участі людини. Також, зрозуміло, що культурні цінності можуть задовольняти у силу їх великої вартості не лише духовні потреби людини, але й матеріальні.

У свою чергу А.І. Чудинов вважає культурними цінностями «будь-які твори, які є результатом творчого самовираження людини в минулому чи в теперішньому часі, що мають велике значення для науки, історії, освіти, членів суспільства і сприяють розвитку сучасної й майбутньої культури»³.

Слід зазначити, що у науці цивільного права культурними цінностями частіше за все визнаються лише матеріальні цінності культури. Так, на думку М.О. Александрової, з позиції права культурними цінностями слід визнавати

¹ Васнев О.Г. Правовое регулирование оборота культурных ценностей / О.Г. Васнев: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 Краснодар, 2006. – С. 28.

² Головізнін А.В. Гражданско-правовое регулирование оборота культурных ценностей / А.В. Головізнін: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 Екатеринбург, 2006. – С. 50.

³ Чудинов А.И. Защита культурных ценностей от незаконного ввоза, вывоза за пределы государств и передача прав собственности на них / А.И. Чудинов: Автореф. дисс...канд.юрид.наук. – ЛГУ. 1990. – С.16.

лише матеріальні об'єкти¹. Це не означає, що духовні цінності не охоплюються сферою правового регулювання. Під нематеріальними цінностями, що у міжнародній практиці отримали назву нематеріального культурного надбання, відповідно до Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини, учасниками якої є 47 країн, у тому числі й Україна, слід розуміти фольклор, традиції усної творчості, видовища, ритуальні свята тощо².

Нематеріальні цінності культури охороняються правом в інших юридичних формах (шляхом застосування норм авторського права, права промислової власності тощо). Вони регулюються, але в іншому плані в якості творів мистецтва чи літератури, науки або техніки. Наприклад, ніхто не оспорує, що картина «Гонець» була створена французьким художником Анрі Матіссом. Художник, який намалював цю картину і згодом продав її відомому російському меценату і колекціонеру картин С.І. Щукіну, зберігає авторські права на неї. Авторське право на неї протягом відповідного строку належить художнику і його спадкоємцям. Але сама картина «Гонець» як річ належить у даний час власнику – Російській Федерації, хоча спадкоємці Матісса намагалися оспорювати це право у судах Франції, США та Італії. Теж саме можна сказати стосовно картини «Льон», яка була створена українською художницею Тетяною Яблонською. Авторське право на неї протягом певного строку належить цій художниці і її нащадкам. Але сама картина як річ також є власністю Російської Федерації.

Стосовно цих об'єктів має застосовуватися термін «інтелектуальна власність», але це не означає, що мова йде про власність на матеріальні предмети. В.А. Дозорцев відзначав, що для певних об'єктів інтелектуальної власності пріоритетне значення має форма, зокрема, творів образотворчого мистецтва. «Досвід людства, – писав він, – показує, що повторне створення

¹ Александрова М.А. Гражданско-правовой режим культурных ценностей в Российской Федерации / М.А. Александрова: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Санкт-Петербург, 2007. – С. 25.

² Про охорону нематеріальної культурної спадщини: Конвенція ЮНЕСКО від 17.10.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 16. – Ст. 153.

такого ж твору, незалежно від первісного автора, неможливо. Твір мистецтва є унікальним»¹. Однак, Є. Александров зазначає, що «культурними цінностями, з позиції права, повинні вважатися не тільки матеріальні предмети, але й будь-які твори духовного мистецтва, незалежно від того мають вони чи ні матеріальне втілення»². Таке розширене тлумачення, думається, є безпідставним, оскільки не знаходить підтвердження в цивільному законодавстві України, порушує усталену в міжнародному праві термінологію і не узгоджується з визначенням культурних цінностей, яке міститься у міжнародних конвенціях. Однак, у проекті Закону України «Про національну культурну спадщину»³ пропонується визначати національну культурну спадщину як сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь матеріальних та нематеріальних об'єктів культурної спадщини, наявних на території України. До об'єктів нематеріальної культурної спадщини проект зазначеного закону відносить звичаї, обряди, форми показу та вираження, знання, навички, що передаються від покоління до покоління, постійно відтворюються спільнотами та групами під впливом їхнього досвіду, оточення, взаємодії з природою, історії та формують у них почуття самобутності та наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного розмаїття й творчості людини. При цьому, у проекті об'єкт культурної спадщини – це об'єкт, предмет, явище, процес, їх частини, комплекси (ансамблі), що існують у матеріальній формі або втілені (зафіксовані) у будь-якій матеріальній формі як результати діяльності людини або пов'язані з її діяльністю, або створені природою та людиною, які донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли

¹ Дозорцев В.А. Интеллектуальные права: Понятие. Система. Задачи кодификации / В.А. Дозорцев. Сборник статей / Исслед. центр частного права. – М.: Статут, 2005. – С.112.

² Александров Е. Международно-правовая защита культурных ценностей и объектов. – София, 1987. – С. 9–10, 14.

³ Про національну культурну спадщину: проект Закону України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/259784>

свою автентичність. Отже, важливо, що об'єкт культурної спадщини має бути втілений (зафіксований) у будь-якій матеріальній формі. Зрозуміло, що стосовно цього питання у проекті Закону України «Про національну культурну спадщину» допущена помилка і його має бути доопрацьовано.

З приводу проблематики матеріальності культурних цінностей слід зазначити у підсумку, що правове поняття «культурні цінності» охоплює лише матеріальні об'єкти (речі, майно).

У науковій літературі критерії визнання певних матеріальних об'єктів культурними цінностями є майже не розробленими. М.В. Васильєва та І.В. Савельєва, говорячи про критерії, що дозволяють сегментувати культурні цінності серед інших об'єктів цивільних прав, пропонують виділяти загальну й спеціальну соціальну значимість досліджуваних об'єктів. Під загальною значимістю автори розуміють роль об'єкта у формуванні культурних потреб громадян. Спеціальна значимість, на думку авторів, має визначатися на підставі наукових досягнень¹. Зрозуміло, що зазначені критерії через свою загальність не можуть бути використані для цілей цього дослідження.

Найбільш змістовні критерії віднесення певних об'єктів до категорії культурних цінностей, уявляється, були запропоновані А.П. Сергєєвим. По-перше, на думку автора, культурні цінності є речовим результатом спільної праці, що створює зв'язки між людьми через виробництво конкретного певного предмета праці. По-друге, вони володіють ознакою загальності, зовнішнім проявом якого зазвичай виступає унікальність тих об'єктів, які визнаються культурними цінностями. По-третє, як правило, усвідомлення істинного значення розглянутих об'єктів відбувається лише з часом. І, нарешті, по-четверте, культурні цінності здійснюють дуже важливу соціальну функцію: вони є сполучною ланкою між різними поколіннями і народами і відіграють найважливішу роль у формуванні необхідного

¹ Васильєва М.В., Савельєва І.В. Памятники истории и культуры как объекты гражданско-правовой охраны / М.В. Васильєва, И.В. Савельєва // Советское государство и право. – 1985. – № 10. – С. 105–111.

суспільству типу особистості¹. Однак зрозуміло, що не всі із запропонованих А.П. Сергєєвим критеріїв можуть бути використані для визнання певних об'єктів культурними цінностями. У першу чергу, при визначенні культурних цінностей слід виходити із того, що вони мають матеріальний характер, тобто є речами. Однак, теза про те, що культурні цінності є результатом спільної праці, думається, не відповідає дійсності. Вважаємо, що не лише культурні цінності, є результатом спільної праці, а також інші результати людської діяльності, що носять не культурний, а якийсь інший (економічний, політичний, військовий і т.і.) характер також можуть бути визнані результатом спільної праці. Крім того, зазначена ознака, думається, впливає з більш загальної тези про те, що культурні цінності є результатами людської діяльності, тобто мова йде про ті об'єкти, які створені за участю людини. Таким чином, характеристикою культурних цінностей має визнаватися, по-перше, факт їх створення людиною. По-друге, фактор спливу певного часу для усвідомлення цінності певного об'єкта не може бути обов'язковою ознакою культурних цінностей. По-третє, ознака загальності, думається, також не підлягає обов'язковому включенню до визначення досліджуваного поняття. Не можна не погодитися з тим, що об'єкт має обов'язково виділятися як цінний у культурному відношенні істотною частиною суспільства, однак не можна говорити про всезагальність, як про обов'язковий критерій виділення досліджуваних об'єктів.

Отже, цивілістична наука, на жаль, не виробила чіткого переліку критеріїв, необхідних для віднесення тих чи інших об'єктів до категорії культурних цінностей. З огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що у правовій доктрині немає єдності щодо визначення поняття «культурні цінності», яке, думається, повинно бути широким і включати в себе такі поняття, як «пам'ятка культурної спадщини», «історико-культурні території і об'єкти», «антикваріат» тощо. У законодавстві України простежується

¹ Сергєєв А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР. – Л.: ЛГУ, 1990. – С. 47.

тенденція до максимально докладного визначення видів культурних цінностей, без введення конкретних узагальнюючих понять. Усі визначення культурних цінностей сформульовані банкетним чином, що не дає сутнісного уявлення про відмінність культурних цінностей від предметів чи об'єктів, і від цінностей взагалі. Очевидно, що подібна практика себе вичерпала, а проведений у дослідженні аналіз нормативних актів та наукової літератури з даної проблематики дозволяє сформулювати поняття «культурних цінностей».

Уявляється, що розпочати характеристику такого цивільно-правового явища, як культурні цінності за цивільним законодавством України, слід із уточнення термінології досліджуваного об'єкта та відповіді на питання: чи виправдано використання терміна культурні цінності для опису відповідного цивільно-правового явища.

Виходячи із вищезазначеного, стає зрозумілим, що на сьогодні вирішення практичних задач цивільного обігу культурних цінностей істотно ускладнено безсистемністю понятійного апарату законодавства про культурні цінності¹. Тому необхідно усунути проблему розрізненості термінології у досліджуваній сфері шляхом закріплення єдиного терміна на позначення відповідних правовідносин у законодавстві України. Як було зазначено, термін культурні цінності у цивільному праві застосовується на позначення лише матеріальних об'єктів, однак у філософії характеризуватися як цінність може будь-який об'єкт матеріального чи нематеріального характеру. Крім того, поняття «цінність» має суб'єктивне забарвлення. Тому на практиці питання віднесення тих чи інших предметів до категорії

¹ Жбанков В.А. К вопросу о понятии «культурные ценности» и состоянию борьбы с их незаконным оборотом в системе таможенных органов России / В.А. Жбанков: Сборник докладов и нормативных правовых актов государств-участников СНГ по проблемам сохранения культурных ценностей. – М., 2001. – С. 113; Мільчуцька О. Удосконалення нормативно-правової бази обігу культурних цінностей / О. Мільчуцька // Юридический вестник. – 2003. – №1. – С. 76–81; Александрова М.А. Гражданско-правовой режим культурных ценностей в Российской Федерации / М.А. Александрова: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Санкт-Петербург, 2007. – С. 25–29.

культурних цінностей вирішується виключно на підставі суб'єктивної думки експертів.

Велике поширення в міжнародному праві одержав термін «cultural property»¹ – «das Kulturgut» – «biens culturels» (дослівно – «культурна власність»). Залежно від контексту й через відсутність у законодавстві України подібної конструкції зазначений термін зазвичай перекладається українською мовою як «культурне надбання» або «культурні цінності».

Законодавство таких держав, як Німеччина, Іспанія, Фінляндія та ін. оперує терміном «культурна власність», що є відображенням західної правової традиції й підкреслює економічне значення таких об'єктів. У багатьох випадках використання останнього терміна є виправданим, оскільки, крім мистецької, історичної, наукової цінності, об'єкти мають економічну, комерційну цінність, що може бути виражено у грошовому еквіваленті. Зазначимо, що цивільне законодавство України також не виключає об'єкти культурної спадщини з цивільного обігу, проте, в деяких випадках встановлює їх особливий правовий режим². Крім того, як було зазначено, поняття «цінність» має оцінне суб'єктивне значення, у той час, як поняття «власність» має однозначне тлумачення у цивільному праві України. Однак, думається, не доцільно запроваджувати такий новий вид власності як культурна власність, оскільки у законодавстві України поділ права власності на види відбувається за суб'єктами права власності, однак не за об'єктами.

Усунути термінологічну невизначеність у сфері правового регулювання культурних цінностей можна було б за рахунок запровадження єдиного поняття «культурне майно». На сьогодні, у цивільному законодавстві України поняття «майно» має однозначне визначення, а тому його використання не буде вимагати надання додаткових визначень. Водночас, слід зазначити, що відповідно до змін, внесених Законом України «Про

¹ The Hague Convention of 1954. – Paris, UNESCO, 1993. – P. 248.

² Мельник О. Культурна власність в правовідносинах (справа мистецької колекції акціонерного товариства «Градобанк») / О. Мельник // Юридичний журнал. – 2012. – № 4. – С. 96

внесення змін до деяких законодавчих актів України»¹ від 15.12.2005 р. № 3201–IV у ст. 190 ЦК України внесене доповнення: «Майнові права є неспоживною річчю». Зазначені зміни до ЦК України не є виваженими, хоча б тому, що річчю відповідно до ст. 179 ЦК України є предмет матеріального світу щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. Майнові права не мають матеріальної субстанції, тому не можуть бути віднесені до категорії речей відповідно до ЦК України, а є видом майна (ст. 190 ЦК України), а тому, вони можуть бути неспоживним майном, але не річчю. Думається, запровадження терміна культурне майно у цивільному законодавстві України не відповідає усталеній термінології у міжнародному праві, тому пропонувати такі зміни не доцільно.

Стосовно пропозицій змінити термінологію у сфері охорони культурних цінностей слід зазначити, що до Верховної Ради України народним депутатом України В.А. Кириленком вносився проект Закону України про національний культурний продукт (реєстр. № 4298)². Тобто у цьому проекті було запропоновано замінити поняття «культурна спадщина» на поняття «національний культурний продукт». Думається, заміна одного оцінного поняття «культурна спадщина» на інше – «національний культурний продукт» не сприятиме вирішенню проблеми безсистемності понятійного апарату законодавства про культурні цінності.

Вбачається, що у разі внесення змін до чинного законодавства України у частині визначення об'єктів культурної спадщини не лише як нерухомих речей, але й рухомих предметів, що становлять цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність, термін «об'єкт культурної спадщини» може бути замінений на поняття «культурні цінності». Поділ культурних цінностей має здійснюватися на рухомі та

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 15.12.2005 р. № 3201–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 13. – Ст. 110

² Про прийняття за основу проекту Закону України про національний культурний продукт: Постанова Верховної Ради України від 15.06.2011 р. № 3517–VI. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3517-17/card>

нерухомі. Останні, у разі внесення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, мають називатися «пам'ятками». З таких позицій усувається необхідність використання філософської категорії «спадщина», яка не має визначення у юридичній науці.

У зв'язку із вищезазначеним, вважаємо, що у ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини» поняття культурних цінностей має бути сформульовано з урахуванням наступних положень:

по-перше, має знайти своє закріплення уявлення про культурні цінності як про матеріальні результати культурного життя суспільства, що відповідає міжнародно-правовій та правозастосовній практиці;

по-друге, це визначення має бути лаконічним та містити вказівку на усі найбільш значущі ознаки, що характеризують відповідні предмети саме як культурні цінності.

Як уявляється, відправною точкою при конструюванні визначення поняття «культурні цінності» слід вважати те, що культурні цінності є речами. Тому необхідно виявити, в чому полягає відмінність культурних цінностей від усіх інших речей.

Незважаючи на широке поширення речей як об'єктів цивільних прав, категорія «річ» до прийняття ЦК України 2003 р. не отримувала визначення у вітчизняному законодавстві. Так, говорячи про річ як об'єкт цивільних прав Д.І. Мейер вказував на їх «нещасливу долю»¹. Відповідно до легального визначення (ст. 179 ЦК України) річчю є предмет матеріального світу щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. У юридичній літературі запропоновано безліч дефініцій поняття «річ». Зокрема, О.А. Подопригора визначає річ як певну частину природи, що являє собою деяку цінність для її власника². О.А.Пушкін – предмети зовнішнього матеріального світу в їх природному стані (вода, земля, природні копалини тощо) або предмети, що

¹ Мейер Д.И. Русское гражданское право (в 2-х частях. Часть 1. По исправленному и дополненному 8-му изд. 1902 г.) / Д.И. Мейер. – М.: Статут, 1997. – С.139.

² Подопригора А.А. Основы римского гражданского права / А.А. Подопригора. – К.: Вентури, 1997. – С. 106.

створені в результаті людської праці (меблі, об'яг, будинок тощо)¹. Однак, Я.М. Магазинер вказував, що об'єктами права є не саме матеріальні об'єкти, так звані речі, а лише дії у відношенні речей². О.В.Дзера – все те, за допомогою чого можна задовольнити ту чи іншу потребу і з приводу чого виникають цивільні правовідносини³. А.П. Сергєєв відзначає, що речі – це матеріальні предмети зовнішнього навколишнього світу по відношенню до людини. Ними є як предмети матеріальної й духовної культури, тобто продукти людської праці. До них відносяться й предмети, що створені самою природою і використовувані людьми у своїй життєдіяльності – земля, корисні копалини, рослини тощо⁴. За визначенням В.А. Лапач, речами у цивільному праві можуть бути ті матеріальні й культурні (інтелектуальні) цінності, що мають вартість і з приводу яких виникають майнові відносини як предмет цивільного права, а також власне цивільні правовідносини. Речами можуть визнаватися предмети природного світу чи результати (продукти) людської діяльності, що беруть участь у товарному обороті⁵. Однак, слід зазначити, що об'єкти вилучені з цивільного обороту не перестають бути речами.

Беззаперечно юридична наука визнає тілесність (матеріальність) речей. Однак, сутність речі як об'єкта права не може бути визначена лише вказівкою на її природну властивість – тілесність. Думається, до визначення поняття «речі» необхідно також включати критерій цінності, тобто здатності задовольняти ті чи інші потреби людей. За цим критерієм культурні цінності можуть бути відокремлені від інших речей. Культурні цінності здатні

¹ Гражданское право Украины. В двух частях. – Ч. 1. / Под ред. А.А. Пушкина, В.М. Самойленко. – Х.: Ун-т внутр. Дел; «Основа», 1996. – С. 168.

² Магазинер Я.М. Объект права / Я.М. Магазинер. В кн.: Очерки по гражданскому праву. – Ленинград, 1957. – С. 66.

³ Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Кн. 1. – С. 138-146.

⁴ Гражданское право. Учебник. Часть 1. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: ТЕИС, 1996. – С. 195.

⁵ Лапач В.А. Система объектов гражданских прав: Теория и судебная практика / В.А. Лапач. – СПб.: Изд-во «Юридич. центр Пресс», 2002. – С. 244.

задовольнити не тільки матеріальні, але й духовні потреби людей. Саме здатність культурних цінностей до задоволення не тільки матеріальних, але духовних потреб людини є одним з найважливіших ознак цих об'єктів, що дозволяє виділяти їх серед інших речей. Отже, культурні цінності, як і будь-які інші речі, не існують окремо від їх матеріальної субстанції (матеріального носія), однак, порівняно з іншими речами, їх цінність є більшою за рахунок їх підвищеної значущості для соціуму. Духовні цінності асоційовані з матеріальною формою предмета, не змінюють природу речі, але визначають його підвищену значимість. Тим не менш, зазначеною здатністю володіють не тільки культурні цінності, а й інші речі. Наприклад, багато тварин, що є речами, також здатні задовольняти не стільки побутові, скільки духовні, естетичні потреби людей. У цьому зв'язку при визначенні поняття «культурні цінності» необхідно підкреслити, що до культурних цінностей можуть бути віднесені лише неживі речі.

Крім поділу речей на живі і неживі, в доктрині цивільного права розроблено безліч інших класифікацій речей. Зокрема, речі можуть бути поділені на створені самою природою, і вироблені працею людини. Так, згадувані вище тварини є прикладом речей, створених самою природою. Наявність у найменуванні досліджуваних об'єктів терміна «культурні» означає, що під культурними цінностями повинні розумітися лише речі, створені діяльністю людини.

Зауважимо, що у багатьох законодавчих актах та міжнародних документах серед інших культурних цінностей називаються й об'єкти флори й фауни, мінералогії, анатомії. У науковій літературі справедливо зверталася увага на те, що звичайно мова у таких випадках йде про препаровані, оброблені людиною предмети, тому не слід розглядати їх в якості «чистих» природних об'єктів. Здається, що навіть вилучення людиною природних об'єктів із природного середовища саме по собі є цілеспрямованим впливом людини на зазначені об'єкти. Думається, вилучені з надр землі палеонтологічні, геологічні та інші природні об'єкти, що стали препаратами,

об'єктами вивчення людиною, є речами, підданими цілеспрямованому впливу на них людини, і можуть бути віднесені до культурних цінностей. Таким чином, лише речі, створені людиною або піддані їй цілеспрямованому впливу, можуть бути віднесені до категорії культурних цінностей¹.

Поділ речей на нерухомі і рухомі відомий ще з часів римського права. Відповідно до ст. 181 ЦК України до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Режим нерухокої речі може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації. Рухомими речами є речі, які можна вільно переміщувати у просторі.

Слід зазначити, що об'єктом охорони у міжнародному праві є всі культурні цінності в широкому сенсі цього поняття як нерухомі, так і рухомі. Тому, як вже було зазначено, правове регулювання мають одержати не лише нерухомі і неподільно пов'язані з ними рухомі, але також й безпосередньо рухомі культурні цінності.

Крім того, важливою є класифікація речей на індивідуально визначені й родові. На думку Д.В. Мазеїна, культурні цінності належать до категорії індивідуально визначених речей². Річ є визначеною індивідуальними ознаками, якщо вона наділена тільки їй властивими ознаками, що вирізняють її з-поміж інших однорідних речей, індивідуалізуючи її. Речі, визначені індивідуальними ознаками, є незамінними (ч. 1 ст. 184 ЦК України).

У літературі часто зазначається, що індивідуально визначеними речами є не лише унікальні речі (речі єдині у своєму роді на даний момент, а також

¹ Александрова М.А. Гражданско-правовой режим культурных ценностей в Российской Федерации / М.А. Александрова: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Санкт-Петербург, 2007. – С. 33–37.

² Мазеин Д.В. Некоторые проблемы правового регулирования гражданского оборота движимых культурных ценностей / Д.В. Мазеин // Актуальные проблемы гражданского права: Сб.ст. Вып. 8 / Под ред. О.Ю. Шиловцова. – М.: Норма, 2004. – С. 147.

речі, кількість яких є дуже малою порівняно з тією дійсною цінністю, яку вони являють¹), а також і будь-які речі взагалі, які, однак, є індивідуалізованими, тобто є виділеними з маси однорідних речей будь-яким чином². Отже, культурні цінності є індивідуально визначеними, оскільки вони: а) є унікальними речами (речами, єдиними в своєму роді); б) є речами, що відрізняються від їм подібних за низкою ознак; в) є речами, виділеними з маси однорідних з ними речей; г) частіше за все є нерухомим майном.

Думається, найважливішою із зазначених ознак культурних цінностей є їх унікальність. Мова йде про те, що культурна цінність як унікальна річ не може бути відтворена, оскільки при будь-якому відтворенні вона втрачає притаманні їй особливі властивості³. Сама унікальність може мати різну природу, зокрема вона може: 1) мати природне походження (наприклад, окремі оброблені екземпляри дорогоцінного каміння); 2) бути опосередкована людською діяльністю (наприклад, відомий твір образотворчого мистецтва; 3) бути пов'язана з якимсь специфічним людським фактором (наприклад, особисті речі відомої людини). Таким чином, унікальність дозволяє виділити культурні цінності з усієї сукупності інших речей.

Підсумовуючи зазначимо, що ознаками культурних цінностей є: а) унікальність (єдиний і неповторний, в своєму роді, предмет, виключний за своїми художніми та іншими якостями чи такий, що став великою рідкістю, виготовлений ручним способом в індивідуальному порядку); б) значимість для суспільства; в) особливий правовий режим; г) культурні цінності можуть перебувати в цивільному обігу чи бути виключеними з нього. Крім того, не

¹ Хаскельберг Б.Л., Ровный В.В. Индивидуальное и родовое в гражданском праве / Б.Л. Хаскельберг, В.В. Ровный. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2004. – С. 23.

² Советское гражданское право. В 2 т. / Под ред. О.А. Красавчикова. Т. 1. – М.: Высшая школа, 1985. – С. 181–183; [52] Гражданское право: учеб.: в 3 т. Том 1. – 6-е изд., перераб. и доп. / Н.Д. Егоров, И.В. Елисеев [и др.]; отв. ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – М.: Проспект, 2005. – С. 260.

³ Александрова М.А. Гражданско-правовой режим культурных ценностей в Российской Федерации / М.А. Александрова: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Санкт-Петербург, 2007. – С. 37.

існує часового або вартісного критерію визнання певної речі культурною цінністю.

Базуючись на описаних ознаках можна запропонувати наступне визначення поняття «культурні цінності» за цивільним правом України. Культурні цінності – це унікальні рухомі чи нерухомі речі, створені людиною та значущі для широкого кола суб'єктів цивільного права. Думається, що наведене визначення поняття «культурні цінності» має бути використано в якості легального визначення досліджуваного поняття.

2.3. Види культурних цінностей за цивільним законодавством України

Порівняльний аналіз положень законодавчих актів багатьох держав у сфері регулювання обігу культурних цінностей свідчить про те, що перелік категорій культурних цінностей у значній мірі збігається. Однак, одночасно, наявні й відмінності, які обумовлені історичними особливостями, традиціями різних національних культур. Так, у Федеральному законі Швейцарії від 20.06.2003 р. «Про міжнародний обіг культурних цінностей»¹ зазначається, що у якості культурної розглядається цінність, яка, виходячи з її релігійного або світського характеру являє значення для археології, історії, літератури, мистецтва або науки і належить до однієї з категорій, передбачених ст. 1 Конвенції ЮНЕСКО. Перевагою зазначеного визначення поняття культурних цінностей є те, що у швейцарському законі фактично відтворюється визначення культурних цінностей, наведене у ст. 1 Конвенції ЮНЕСКО з відсилкою до переліку видів культурних цінностей, передбачених у ній.

Як зазначається у спеціальній літературі, метод перерахування видів об'єктів культурної спадщини не може сприяти виробленню єдиного універсального критерію для визначення поняття культурних цінностей. На думку Г. Рейхельт, такий критерій може бути знайдений, якщо виходити з наявності двох видів культурних цінностей: а) що входять у комерційний

¹ О международном обороте культурных ценностей: Федеральный закон Швейцарии от 20.06.2003 г. // ВВ1. – № 25. 1 Juli 2003, 4475.

обіг (*res commercium*), б) що виключені з комерційного обігу (*res extra commercium*). Така класифікація може бути здійснена тільки у межах національного правового порядку¹.

Як було зазначено у підрозділі 2.1 цього дослідження, вказаний поділ був характерним для римського права, яке відносило священні цінності, предмети релігійного призначення до *res extra commercium* (*res extra nostrum patrimonium*)². Однак, за сучасних умов включення культурних цінностей у комерційний обіг, поділ такого роду визнається далеко не у всіх державах. Зокрема, в італійському праві режим певних предметів публічного характеру, що являють особливий інтерес для суспільства у цілому (*domanio publico*, *patrimonio dello stato*, *domain public*), відрізняється від режиму щодо інших речей. У певному відношенні вони виключаються з приватно-правового, комерційного обороту. До них відносяться зібрання (колекції) культурних цінностей, які не можуть бути поділені, окремі предмети – такі, як археологічні знахідки, культурні цінності, що перебувають у власності держави (ст. 822 ЦК Італії), провінцій, громад (ст. 824 ЦК Італії) чи інших публічно-правових юридичних осіб (насамперед, церкви). Культурна цінність, визнана як *res extra commercium*, не може вільно відчужуватися. До вимог про повернення таких цінностей не може застосовуватися позовна давність³.

З іншого боку, наприклад, у німецькому праві взагалі не визнається категорія невідчужуваних рухомих речей⁴. У якості прикладу можна навести справу про гамбурзьку міську печатку, яка ставилася на документах міста Гамбург, ще починаючи з 1306 р. У 1944 р. печатка разом з іншими

¹ Reichelt G. *Internationaler Kulturguterschutz – rechtliche und kulturpolitische Aspekte* / G. Reichelt. – Saarbrücken, 1988. – S. 14–15; *Rechtsfragen des internationalen Kulturguterschutzes* / Hrs. R. Dolzer, E. Jayme, R. Mussnug. – Heidelberg, 1994. – S. 31–32.

² Римское частное право. Учебник / Под ред. П.Б. Новицкого и И.С. Перетерского. – М., 2003. – С. 155.

³ Il Codice Civile Italiano // *Gazzetta Ufficiale*, n. 79 del 4 aprile 1942. [Електрон. ресурс] – Режим доступу: http://www.jus.unitn.it/cardozo/obiter_dictum/codciv/codciv.htm

⁴ Mussnug R. *Museums und Archivgut als «res extra commercium»?* / R. Mussnug / *Wiener Symposium 18/19. Oktober 1990.* – Wien, 1992. – S. 141–147.

історичними цінностями міського архіву була вивезена з Гамбурга, і місце її знаходження не було відомо. Багато років потому вона з'явилася на «ринку мотлоху» (Trodelmarkt) в Брауншвейгу, потім потрапила у 1986 р. на аукціон, проведений відповідачем по справі (власником магазину антикваріату у Кельні). Після того як відповідач представив цей предмет для продажу на ринку антикваріату, місто Гамбург пред'явило позов про повернення належної йому міської печатки з посиланням на те, що Вільне Ганзейське місто Гамбург (суб'єкт Федерації) є власником цієї печатки. Справа розглядалася у трьох інстанціях, але позов задоволений не був. У рішенні по справі Федерального суду від 5 жовтня 1989 р. було зазначено, що на підставі частини 2 параграфу 935 Німецького цивільного кодексу до речей, які були відчужені шляхом публічних торгів, не застосовуються обмеження щодо визнання права власності на вкрадені речі, якщо вони придбані на аукціоні добросовісним набувачем. Інший суд (адміністративний суд у Кельні) задовольнив позов міста Гамбурга виходячи з того, що міська печатка як предмет публічно-правового характеру служить суспільним цілям і тому не може бути відчужена шляхом приватноправового правочину. Насамкінець, Федеральний адміністративний суд ФРН 12 серпня 1993 не визнав права власності Гамбурга на печатку. Тому, у доктрині німецького права на підставі цієї судової справи вважається, що архівні предмети, а також інші предмети, які являють історичний або культурний інтерес у приватному праві, не можуть мати інший правовий режим, ніж будь-які інші рухомі речі¹. З метою обмеження обігу таких цінностей, вони повинні бути занесені до державного реєстру, однак останнє не забороняє відчуження предмета. Заборона або обмеження обігу культурної цінності пов'язується лише із необхідністю одержання відповідних дозволів на її вивезення за межі

¹ Siehr K. Kulturgüter als res extra commercium im internationalen Rechtsverkehr // Lebendiges Recht – Von den Sumerern bis zur Gegenwart. Festschrift für Reinhold Trinkner zum 65. Geburtstag. – Heidelberg, 1995. – S. 705–706.

держави (абз. 4 ст. 1 Німецького Закону 1995 р. про захист німецького культурного надбання від вивозу¹).

Таким чином, незважаючи на певні відмінності у національному законодавстві і в практиці його застосування у різних країнах, слід все ж дійти до загального висновку про те, що культурна цінність – це особливий об'єкт правового регулювання, до якого не застосовуються автоматично загальні положення про правовий режим об'єктів цивільного права.

У правовому регулюванні культурних цінностей, на думку деяких науковців, істотне значення може мати часовий фактор: після закінчення певного строку певні категорії предметів переходять до числа культурних цінностей, що охороняються законом. Зокрема, Н.А. Чернядьєва пропонує вважати культурними цінностями лише об'єкти, створені не менш як 100 років тому². У цілому слід погодитися із тим, що культурними цінностями речі стають внаслідок багаторічного їх використання, однак, думається, встановлювати у законодавстві конкретний строк такого використання є недоцільним.

Проведений у попередньому підрозділі аналіз визначення поняття «культурні цінності» за законодавством України засвідчив, що коло об'єктів, які підпадають під категорію культурних цінностей, є широким та різноманітним. Водночас, як зазначають дослідники проблематики культурних цінностей, законодавча класифікація культурних цінностей не сприяє з'ясуванню їх сутності та не має практичного значення³.

¹ О защите немецкого культурного достояния от вывоза (в ред. 1999 г., с изм. от 2001 г.): Федеральный закон Германии от 06.08.1955 г. // GB1. 1999. – S.1754; GB1,1, 2001. – S.2785.

² Чернядьєва Н.А. Гражданско-правовое регулирование деятельности музеев в Российской Федерации / Н.А. Чернядьєва: Автореф. ... дисс. канд. юрид. наук. – Краснодар, 2005. – С. 9.

³ Головизнин А.В. Гражданско-правовое регулирование оборота культурных ценностей / А.В. Головизнин: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 Екатеринбург, 2006. – С. 51; Васнев О.Г. Правовое регулирование оборота культурных ценностей / О.Г. Васнев: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. - Краснодар, 2006. – С. 35; Александрова М.А. Гражданско-правовой режим культурных ценностей в Российской Федерации / М.А. Александрова: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Санкт-Петербург, 2007. – С. 38; Джамбатов А.А. Гражданско-правовой режим объектов культурного наследия /

У цивільному законодавстві України види культурних цінностей виділяються за типами та видами. На підставі ст. 2 Закону України «Про охорону культурної спадщини» за типами об'єкти культурної спадщини поділяються на: споруди (витвори) – твори архітектури та інженерного мистецтва, твори монументальної скульптури та монументального малярства, археологічні об'єкти, печери з наявними свідченнями життєдіяльності людини, будівлі або приміщення в них, що зберегли автентичні свідчення про визначні історичні події, життя та діяльність відомих осіб; комплекси (ансамблі) – топографічно визначені сукупності окремих або поєднаних між собою об'єктів культурної спадщини; визначні місця – зони або ландшафти, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду.

За видами об'єкти культурної спадщини поділяються на: археологічні¹ – рештки життєдіяльності людини (нерухомі об'єкти культурної спадщини: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їх залишки чи руїни, мегаліти, печери, наскельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов'язані з ними рухомі предмети), що містяться під земною поверхнею та під водою і є невідтворним джерелом інформації про зародження й розвиток цивілізації; історичні – будинки, споруди, їх комплекси (ансамблі), окремі поховання та некрополі, місця масових поховань померлих та померлих (загиблих) військовослужбовців (у тому числі іноземців), які загинули у війнах, внаслідок депортації та політичних

А.А. Джамбатов: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. – Краснодар, 2005. – 28 с.; Булатов Р.Б. Культурные ценности: правовая регламентация и юридическая защита / Р.Б. Булатов: Дис. канд. юрид. наук. – СПб., 1995. – 188 с. та ін.

¹ Характеристику об'єктів археологічної спадщини, див.: Шухободский А.Б. Объект археологического наследия как отдельный феномен культурных ценностей / А.Б. Шухободский // «Общество. Среда. Развитие». – СПб.: ЦНПТ «Астерион», 2011. – № 4. – С. 136–140.

репресій на території України, місця бойових дій, місця загибелі бойових кораблів, морських та річкових суден, у тому числі із залишками бойової техніки, озброєння, амуніції тощо, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів; об'єкти монументального мистецтва – твори образотворчого мистецтва: як самостійні (окремі), так і ті, що пов'язані з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками або з утворюваними ними комплексами (ансамблями); об'єкти архітектури – окремі будівлі, архітектурні споруди, що повністю або частково збереглися в автентичному стані і характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій, будівельних технологій або є творами відомих авторів; об'єкти містобудування – історично сформовані центри населених місць, вулиці, квартали, площі, комплекси (ансамблі) із збереженою планувальною і просторовою структурою та історичною забудовою, у тому числі поєднаною з ландшафтом, залишки давнього розпланування та забудови, що є носіями певних містобудівних ідей; об'єкти садово-паркового мистецтва – поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами; ландшафтні – природні території, які мають історичну цінність; об'єкти науки і техніки – унікальні промислові, виробничі, науково-виробничі, інженерні, інженерно-транспортні, видобувні об'єкти, що визначають рівень розвитку науки і техніки певної епохи, певних наукових напрямів або промислових галузей.

Якщо проаналізувати вищезазначені види об'єктів культурної спадщини, то можна дійти висновку про те, що класифікація цих об'єктів не має вичерпного характеру, оскільки розширене тлумачення дає можливість поповнювати цей перелік з урахуванням розвитку культури та суспільства. У той же час, при такому підході може бути краще врахована і практика роботи органів охорони культурної спадщини, які, враховуючи специфіку того чи іншого регіону України, можуть віднести певні об'єкти до числа тих, що охороняються, незалежно від того, передбачені вони у будь-якому переліку

чи ні, за умови, що такі об'єкти являють собою історичну, наукову чи іншу культурну цінність¹.

Окремо слід наголосити на проблемі збереження культурної спадщини Т.Г. Шевченка, оскільки на сьогодні відсутній системний підхід до збереження та популяризації літературної спадщини Т.Г. Шевченка, окремих колекцій та зібрань, а також творів літератури і мистецтва, пов'язаних з його життям, творчістю та вшануванням пам'яті, що призводить до негативного впливу на стан збереження окремих об'єктів, пов'язаних з культурною спадщиною Т.Г. Шевченка, зменшення її виховної ролі, зниження рівня туристичної привабливості окремих регіонів держави, а також недостатнього задоволення культурних потреб світового українства².

У ст. 3 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» наведена класифікація культурних цінностей України для цілей цього закону:

культурні цінності, створені на території України громадянами України;

культурні цінності, створені на території України іноземцями чи особами без громадянства, які постійно проживають або проживали на території України;

культурні цінності, виявлені на території України;

ввезені на територію України культурні цінності, придбані археологічними, археографічними, етнографічними, науково-природничими та іншими експедиціями за згодою відповідних органів країни походження цих цінностей;

ввезені на територію України культурні цінності, придбані в результаті добровільного обміну;

¹ Курило Т.В. Правова охорона культурної спадщини України: Монографія / Т.В. Курило. – Л.: Новий Світ, 2000, 2011. – С. 49.

² Про схвалення Концепції Державної цільової програми «Шевченківський дім»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р. № 968-р // Офіційний вісник України. – 2013. – № 98. – Ст. 3612

ввезені на територію України культурні цінності, отримані в дарунок або законно придбані за згодою відповідних органів країни походження цих цінностей;

незаконно вивезені культурні цінності України, що перебувають за межами її території;

культурні цінності, евакуйовані з території України під час війн та збройних конфліктів і не повернуті назад;

культурні цінності, тимчасово вивезені з території України і не повернуті в Україну;

культурні цінності, переміщені на територію України внаслідок другої світової війни як часткова компенсація за заподіяні окупантами збитки.

Наведені класифікації є доволі умовними, оскільки практично кожен із перелічених видів культурних цінностей включає такі об'єкти, які можуть бути одночасно віднесені до інших видів культурних цінностей. Так, наприклад, багато пам'яток архітектури та містобудування можуть бути як пам'ятками історії, так і пам'ятками археології та мистецтва. Однак подібні класифікації дуже важливі, оскільки являють собою впорядковані приблизні переліки об'єктів, які відносяться до культурної спадщини України та до культурних цінностей.

Такими є основні види культурних цінностей, відмінності яких повинні враховуватися при регулюванні пов'язаних з ними цивільно-правових відносин. Наведені законодавчі класифікації не можна назвати науково обґрунтованими, оскільки в їх основі немає єдиного критерію для виділення самостійних видів об'єктів культурної спадщини, внаслідок чого мають місце перехрещення і поглинання обсягів понять. Юридична література недостатньо висвітлює питання наукової класифікації культурних цінностей. Розподіл пам'яток на види проводиться способом, зазначеним вище, і неясним залишається питання про підстави такої класифікації. Тим часом вирішення даної проблеми допоможе більш точно визначити особливості правового режиму того чи іншого виду культурних цінностей.

Система законодавчих актів у сфері регулювання цивільно-правового обігу культурних цінностей є настільки розгалуженою та неузгодженою, що побудова класифікації таких об'єктів цивільного права як культурні цінності, потребує виділення, як уявляється, двох критеріїв для її проведення. Це пояснюється різноманіттям культурної спадщини, яку залишили попередні покоління людей, а також появою нових цінностей. По-перше, з огляду на видову приналежність культурних цінностей до об'єктів цивільних прав можуть бути використані загальні критерії класифікації об'єктів цивільних прав. По-друге, виходячи із запропонованого визначення культурних цінностей, їх класифікація може бути проведена за спеціальними ознаками культурних цінностей. Підставами для їх класифікації служать: форма матеріального втілення, ступінь значимості, юридична приналежність та ін. Неоднорідність культурних цінностей повинна враховуватися при встановленні для них конкретного правового режиму. Цим пояснюється наукова та практична значимість класифікації культурних цінностей.

На підставі загальних критеріїв можна провести наступну диференціацію культурних цінностей. У першу чергу, як зазначається більшістю дослідників особливостей цивільного обігу культурних цінностей, вони поділяються на нерухомі та рухомі¹. На початку, слід зазначити, що об'єктом охорони у відповідності з правовими актами України, а також у міжнародному праві, є всі культурні цінності у широкому сенсі цього поняття як нерухомі, так і рухомі. Поділ культурних цінностей на рухомі й нерухомі речі може пояснювати деякі особливості цивільно-правового режиму останніх. Наприклад, купівля-продаж нерухомих пам'яток

¹ Васильева М.В., Савельева И.В. Памятники истории и культуры как объекты гражданско-правовой охраны / М.В. Васильева, И.В. Савельева // Советское государство и право. – 1985. – № 10. – С. 110; Горбачев В.Г., Растопчин В.Г., Тищенко В.Н. Культурные ценности. Понятие, порядок приобретения, хранения и обращения: Справочное пособие. – М., 1989. – С. 3; Сергеев А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР / А.П. Сергеев. – Л., 1990. – С. 46; Растопчин В.Г. Кузнецова Н.И. Культурные ценности. Понятие, порядок приобретения, хранения и обращения. Справочное пособие. Ч. 3. – М., ВНИИ МВД России. – С. 12.

культурної спадщини супроводжується обов'язковою державною реєстрацією.

Термін «нерухомі культурні цінності» безсумнівно є найбільш універсальним, включаючи у себе і найбільш значущу, найбільш цінну їх частину – пам'ятки культурної спадщини. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини» нерухомий об'єкт культурної спадщини – об'єкт культурної спадщини, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності.

Найважливішим видом нерухомих культурних цінностей необхідно визнавати пам'ятки культурної спадщини¹. Культурні цінності набувають статус пам'ятки культурної спадщини лише з моменту занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Відповідно до статей 13, 14 Закону України «Про охорону культурної спадщини» об'єкти культурної спадщини незалежно від форм власності відповідно до їхньої антропологічної, археологічної, естетичної, етнографічної, історичної, мистецької, наукової чи художньої цінності підлягають реєстрації шляхом занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (далі – Реєстр) за категоріями національного та місцевого значення пам'ятки. Порядок визначення категорій пам'яток встановлюється Кабінетом Міністрів України. Із занесенням до Реєстру на об'єкт культурної спадщини, на всі його складові елементи поширюється правовий статус пам'ятки. Не підлягають державній реєстрації об'єкти, що є сучасними копіями існуючих пам'яток або спорудами (витворами), створеними за старовинними проектами чи науковими реконструкціями, у тому числі масові тиражовані копії.

¹ Долгов С.Г. Культурные ценности как объекты гражданских прав и их защита (Гражданско-правовой и криминалистический аспекты) / С.Г. Долгов: Дисс... канд. юрид. наук. – М., 2000. – С. 40–41.

Занесення об'єкта культурної спадщини до Реєстру та внесення змін до нього (вилучення з Реєстру, зміна категорії пам'ятки) провадяться відповідно до категорії пам'ятки:

а) пам'ятки національного значення – постановою Кабінету Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини протягом одного року з дня одержання подання;

б) пам'ятки місцевого значення – рішенням центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини за поданням відповідних органів охорони культурної спадщини або за поданням Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, інших громадських організацій, до статутних завдань яких належать питання охорони культурної спадщини, протягом одного місяця з дня одержання подання.

У постанові Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1760 «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України»¹ (далі – Постанова № 1760) зазначається, що об'єкти культурної спадщини заносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за рішенням Кабінету Міністрів України – щодо об'єктів національного значення або за рішенням відповідного центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини – щодо об'єктів місцевого значення.

Об'єкти культурної спадщини національного значення є особливою історичною або культурною цінністю і повинні відповідати критерію автентичності, а також принаймні одному з таких критеріїв: справили значний вплив на розвиток культури, архітектури, містобудування, мистецтва країни; безпосередньо пов'язані з історичними подіями, віруваннями, життям

¹ Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1760 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 52. – Ст. 2372.

і діяльністю видатних людей; репрезентують шедевр творчого генія, стали етапними творами видатних архітекторів чи інших митців; є витворами зниклої цивілізації чи мистецького стилю.

Критерій автентичності означає, що пам'ятка повинна значною мірою зберегти свою форму та матеріально-технічну структуру, історичні нашарування, а також роль у навколишньому середовищі (п. 10 Постанови № 1760).

Об'єкти культурної спадщини місцевого значення повинні відповідати критерію автентичності, а також принаймні одному з таких критеріїв:

вплинули на розвиток культури, архітектури, містобудування, мистецтва певного населеного пункту чи регіону;

пов'язані з історичними подіями, віруваннями, життям і діяльністю видатних людей певного населеного пункту чи регіону;

є творами відомих архітекторів або інших митців;

є культурною спадщиною національної меншини чи регіональної етнічної групи (п. 11 Постанови № 1760).

Рухомі предмети, пов'язані з нерухомими об'єктами культурної спадщини, – елементи, групи елементів об'єкта культурної спадщини, що можуть бути відокремлені від нього, але складають з ним єдину цілісність, і відокремлення яких призведе до втрати археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової або культурної цінності об'єкта¹.

Таким чином, на підставі Закону України «Про охорону культурної спадщини» та Закону України «Про охорону археологічної спадщини» здійснюється правова регламентація суспільних відносин, що виникають щодо нерухомих культурних цінностей, а також рухомих об'єктів, які складають з нерухомими об'єктами єдину цілісність та не можуть бути

¹ Характеристику рухомих культурних цінностей, див.: Шухободский А.Б. Необходимость музеефикации движимых предметов искусства, связанных с памятниками истории и культуры / А.Б. Шухободский // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2011. – № 8 (14): в 4-х ч. Ч. III. – С. 218–221.

відокремлені від нього без втрати їх цінності. У свою чергу, правовий режим рухомих культурних цінностей визначається такими нормативно-правовими актами, як закони України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», «Про культуру», «Про Національний архівний фонд і архівні установи», «Про бібліотеки і бібліотечну справу».

Найважливішим недоліком такого підходу до визначення культурних цінностей є звуження обсягу регулювання даної сфери суспільних відносин лише до об'єктів нерухомого майна «і пов'язаного з ним рухомого». Однак, за радянським законодавством, як вже зазначалося, у поняття «пам'ятка історії та культури» включалося як рухоме, так і нерухоме майно. Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» (ст. 1) рухоме майно саме по собі не може бути об'єктом культурної спадщини. Не можна не погодитися з С.Н. Молчановим, який стверджує, що термін «пов'язаність» у даному випадку не має змістовного юридичного наповнення, звідси саме поняття «об'єкт культурної спадщини» постає аморфним і штучним утворенням¹. Ситуація із визначенням об'єктів культурної спадщини не покращиться, навіть, якщо надати терміну «пов'язаність» юридично кваліфіковане значення, наприклад, знаходження на території нерухомого об'єкта культурної спадщини або облік в інвентарній книзі, опис і т.і. Пояснюється це тим, що будь-яка рухома культурна цінність, тим більше, яка належить до музейних предметів², має культурну значимість вже у силу факту свого буття, а тому абсолютно не важливо місце знаходження такої рухомої цінності³.

¹ Молчанов С.Н. Международное право и законодательство Российской Федерации о культуре / С.Н. Молчанов. – Екатеринбург (Москва), 2007 (2008). – С. 37

² Щодо характеристики музейних предметів, див.: Рыбак Е.К. Направления по совершенствованию законодательства о музеях Российской Федерации / Е.К. Рыбак // Культура: управление, экономика, право. – 2006. – № 3. – С. 25; Рыбак Е.К. Принципы музейного права (историко-правовые аспекты) / Е.К. Рыбак // Культура: управление, экономика, право. – 2006. – № 2. – С. 33.

³ Александрова М.А. Гражданско-правовой режим культурных ценностей в Российской Федерации / М.А. Александрова: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Санкт-Петербург, 2007. – С. 42-43.

Незважаючи на те, що поділ культурних цінностей на рухомі та нерухомі є цілком очевидним, однаково виникають труднощі у конкретних випадках визначення приналежності культурних цінностей до названих категорій¹. З огляду на зазначене, більш детально охарактеризуємо нерухомі та рухомі культурні цінності.

Специфічність нерухомих культурних цінностей полягає у тому, що їх цінність розглядається у нерозривному зв'язку з навколишнім середовищем. З цього і виходить необхідність охорони нерухомих культурних цінностей як єдиного цілого з займаної ними територією та іншими прилеглими об'єктами. Сама охорона забезпечується за рахунок встановлення так званих охоронних зон пам'яток, зон регулювання забудови і ландшафту, що охороняється, оголошення найцінніших ансамблів і комплексів історико-культурними заповідниками тощо. Крім того, нерухома пам'ятка може мати у своєму складі практично необмежену кількість рухомих пам'яток.

У ст. 1 Гаазької конвенції про охорону культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р. поняття нерухомі культурні цінності не виділяється окремо, однак до них відповідно до положень цієї статті можна віднести незалежно від їх походження і власника:

1. цінності ..., які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятники архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, археологічні місця розташування, архітектурні ансамблі, які в якості таких являють історичний або художній інтерес, твори мистецтва;

2. будівлі, головним і дійсним призначенням яких є збереження або експонування рухомих культурних цінностей, зазначених у п. 1, такі як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укриття, призначені для збереження у випадку збройного конфлікту рухомих культурних цінностей, зазначених у п. 1;

¹ Мельник Т.Е. Право на доступ к материальным культурным ценностям / Т.Е. Мельник // Журнал российского права. – 2006. – № 4. – С. 33–39.

3. центри, у яких є значна кількість культурних цінностей, зазначених у пунктах 1 і 2, так звані «центри зосередження культурних цінностей».

Як впливає з пункту 2 ст. 1 Гаазької конвенції про охорону культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р., до нерухомих культурних цінностей можуть бути віднесені і будівлі, які не є пам'ятками.

Додамо також, що віднесення до культурних цінностей центрів їх зосередження (п. 3 ст. 1) слід оцінити як позитивне явище, оскільки це дозволяє взяти під охорону й такі великі територіальні комплекси як визначні місця, історичні поселення й міста, історико-культурні заповідники, що саме по собі значно розширює тлумачення традиційного цивілістичного поняття «нерухомість» в національному праві.

У Рекомендації ЮНЕСКО про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських або приватних робіт 1968 р. під терміном «культурні цінності» розуміються нерухомі об'єкти, місцевості археологічного, історичного чи наукового значення, споруди чи інші об'єкти, що становлять історичну, наукову, художню чи архітектурну цінність, як релігійні, так і світські, включаючи архітектурні традиційні ансамблі, історичні квартали у містах або сільських населених пунктах і етнологічні споруди попередніх культур, які перебувають у гарному стані. Це відноситься до таких нерухомих об'єктів, як руїни, що збереглися на поверхні землі, а також археологічні чи історичні залишки, виявлені в землі (п. (а) ст. 1).

Рекомендація ЮНЕСКО про збереження краси та характеру краєвидів і місцевостей від 11.12.1962 р. виділяє в якості об'єкта охорони такі нерухомі цінності як пейзажі й види міських або сільських місцевостей, створених як природою, так і працею людини, що являють культурний чи естетичний інтерес або ж є прикладами характерного природного середовища (ст. 1). Серед них Конвенція виділяє також обширні пейзажі, які виділяються в

«особливі зони» (ст.ст. 16–19), окремі місцевості (ст.ст. 20–27), природні заповідники і національні парки (ст. 28)¹.

Використання рухомих культурних цінностей обумовлено їх призначенням (твори, колекції, рукописи тощо) або історико-культурними характеристиками (музичні інструменти, старовинні прилади тощо). Такі об'єкти можуть вільно переміщатися у просторі без шкоди для них. Більшість рухомих цінностей зараз знаходиться у музеях, архівах, бібліотеках, сховищах та інших установах².

Найбільш розгорнуте визначення поняття «рухомі культурні цінності» надається у Рекомендації 1976 р.³ Під цим терміном мається на увазі «всі рухомі цінності, які є вираженням або свідомством творчості людини чи еволюції природи й які мають цінність з археологічної, історичної, мистецької, наукової або технічної точок зору»⁴. У ст. 1 цієї Рекомендації наводиться перелік, що складається з 11 категорій предметів:

1. знахідки у результаті наземних і підводних археологічних досліджень та розкопок;
2. предмети старовини, такі як знаряддя, гончарні вироби, написи, монети, печатки, коштовності, зброя й предмети з поховань, зокрема, мумії;
3. елементи історичних пам'яток, що зазнали поділу;
4. антропологічні та етнологічні матеріали;
5. історичні цінності, у тому числі пов'язані з історією природничих наук і техніки, військовою та суспільною історією, а також з життям народів і

¹ Молчанов С.Н. Об определении понятий «недвижимые культурные ценности» и «недвижимое культурное наследие». Доклад, прочитанный на Второй межрегиональной научно-практической конференции «ИРИТОП – 2000» в г. Москве 25.04.2000 г. / С. Молчанов // Московский журнал международного права. – 2000. – № 2. – С. 23.

² Сергеев А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР / А.П. Сергеев: Дис. ... докт. юрид. наук. – Ленинград, 1990. – С. 49.

³ Рекомендация о международном обмене культурными ценностями // ЮНЕСКО. Акты Генеральной конференции. Девятнадцатая сессия Найроби, 26 октября 30 ноября 1976 г. // Том 1. Резолюции. – Париж: ЮНЕСКО, 1977. – С. 133-136.

⁴ Молчанов С. Об использовании понятий «культурные ценности» и «культурное наследие (достояние)» в международном праве (информационно-аналитический обзор) / С. Молчанов // Московский журнал международного права. – 2000. – № 2. – С. 25.

національних керівників, мислителів, вчених і діячів мистецтва та важливими національними подіями;

6. художні цінності:

– Твори живопису і малюнки повністю ручної роботи на будь-якій основі та з будь-яких матеріалів (за винятком креслень і промислових виробів, прикрашених уручну);

– Оригінальні естампи, афіші та фотографії, як види оригінальної творчості;

– Оригінальні художні підбірки й монтажні з будь-яких матеріалів;

– Скульптурні твори з будь-яких матеріалів;

– Твори ужиткового мистецтва з таких матеріалів, як скло, кераміка, метал, дерево і т. д.;

7. манускрипти та інкунабули, кодекси, книги, документи або видання, що являють особливий інтерес;

8. предмети, що являють інтерес з точки зору нумізматики (медалі та монети) або філателії;

9. архівні документи, включаючи записи текстів, карти та інші картографічні матеріали, фотографії, кінофільми, звукозаписи і машиночитані документи;

10. меблі, гобелени, килими, костюми та музичні інструменти; зоологічні, ботанічні та геологічні зразки.

Рухомі культурні цінності відрізняються великою кількістю видів, тому у межах цього дослідження уявляється можливим запропонувати лише одну з підстав класифікації – за особливостями форми їх матеріального втілення:

– художні цінності;

– оригінальні скульптурні твори;

– предмети культового призначення;

– твори декоративно-прикладного мистецтва;

– старовинні книги та інші видання;

– кіно-, фото-, відео- архіви;

- унікальні музичні інструменти;
- філателістичні інструменти;
- предмети колекціонування;
- предмети, що складають інтерес для таких наук, як мінералогія, палеонтологія та антологія;
- предмети, одержані в результаті археологічних розкопок¹.

При регулюванні відносин, пов'язаних із цивільним обігом рухомих цінностей, у якості об'єкта може виступати особливий їх вид – антикваріат. Слово «антикваріат» походить від лат. «antiqu», що у перекладі означає «старина, давність»². Термін «антикварні речі» зазвичай застосовується на практиці як синонім поняття «культурні цінності». Це приводить до нагальної вимоги встановити взаємне співвідношення та ступінь взаємозамінності зазначених понять. Під «антикварним» розуміється: 1) старовинний та цінний; 2) пов'язаний із старовинними й цінними предметами³.

Визначення поняття «антикваріат» надається в пункті 1.2 Правил торгівлі антикварними речами, затвердженого Наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства культури і мистецтв України⁴ від 29.12.2001 р. № 322/795: антикварні речі – це культурні цінності як об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення, підлягають збереженню, відтворенню та охороні і створені понад 50 років тому, у тому числі:

¹ Долгов С.Г. Культурные ценности как объекты гражданских прав и их защита (Гражданско-правовой и криминалистический аспекты): Дисс. ... канд. юр. наук. – М., 2000. – С. 46–47.

² Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. Т.1. – М., 1989. – С. 18.

³ Терминологический словарь-справочник по безопасности культурных ценностей / Составители: Л.И.Душкина, С.С.Гуцало, Л.С.Песковская, Н.А.Принцев, К.В.Штыкова; изд.2. – М.: Центр безопасности культурных ценностей ГосНИИР Министерства культуры Российской Федерации, 2001. – С. 53.

⁴ Правила торгівлі антикварними речами: Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства культури і мистецтв України від 29.12.2001 р. № 322/795 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 5. – Ст. 204.

а) предмети і документи, що пов'язані з розвитком суспільства та держави, історією науки, мистецтва і техніки, а також з життям і діяльністю видатних осіб, державних, політичних і громадських діячів;

б) художні твори, у тому числі:

оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, картини та малюнки повністю ручної роботи на будь-якій основі та з будь-яких матеріалів;

оригінальні художні композиції та монтажні з будь-яких матеріалів;

гравюри, естампи, літографії та їх оригінальні друковані форми, твори декоративно-прикладного мистецтва, у тому числі вироби традиційних народних промислів та інші художні вироби зі скла, кераміки, дерева, металу, кістки, тканини та інших матеріалів;

в) складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва;

г) рідкісні рукописи, друковані видання і документальні пам'ятки, у тому числі інкунабули та інші видання, що являють собою історичну, художню, наукову та культурну цінність;

г) архівні документи, включаючи кіно-, фото-, фонодокументи;

д) унікальні та рідкісні музичні інструменти;

е) старовинні монети та інші предмети колекціонування.

Наведені риси свідчать про переважне значення ознаки старовини над ознаками унікальності та художньої цінності при віднесенні предмета до категорії антикваріату. Отже, до антикваріату не можна віднести предмети природного походження, а також предмети сучасного виготовлення, які мають значну художню цінність. Як правильно відмічають С.А. Приданов та С.П. Щерба, при усій нестабільності інтервалу часу, який дозволяє віднести будь-який предмет до антикваріату (30; 50; 100 років), іншого такого

простого та точного критерію немає¹. Тому можна зробити висновок, що антикварні речі співвідносяться з культурними цінностями як частина з цілим, тобто антикварні речі – це частина культурних цінностей, які створені людиною та мають вік більше 50 років.

Думається, зазначення у законодавчому визначенні поняття «антикваріат» про часовий проміжок (створені понад 50 років тому) є доволі умовним критерієм віднесення певних об'єктів до категорії антикваріату. Наприклад, у багатьох зарубіжних країнах такий строк складає 100 років, однак у залежності від попиту та популярності він може змінюватися². Інші ознаки, зазначені у законодавчому визначенні поняття «антикваріат» взагалі не дозволяють відокремлювати такі об'єкти від інших рухомих культурних цінностей.

Слід зазначити, що чіткого розмежування понять «антикваріат» та «культурні цінності» у науковій літературі не проведено. Так, В.М. Первушин використовує зазначені терміни як синоніми, зазначаючи, що культурними цінностями є предмети антикваріату, які, у свою чергу, визначаються ним як «предмети історії та культури минулого, які мають різноманітну матеріальну чи іншу культурну цінність, унікальність, рідкість, неповторність та виступають як пам'ятки історії і культури, що знаходяться під охороною держави»³.

У дисертаційному дослідженні С.Г. Долгова «Культурні цінності як об'єкти цивільних прав та їх захист (цивільно-правовий та криміналістичний аспекти)» запропоновано визначати антикваріат у якості унікальних речових творів релігійного або світського характеру, які є результатом творчого самовираження людини, мають значну наукову,

¹ Приданов С.А., Щерба С.П. Преступления, посягающие на культурные ценности России: квалификация и расследование / С.А. Приданов, С.П. Щерба. – М.: ООО Изд. «Юрлитинформ», 2002. – С. 36

² Растопчин В.Г., Кузнецова Н.И. Культурные ценности. Понятие, порядок приобретения, хранения и обращения. Справочное пособие. Ч. 3 / В.Г. Растопчин, Н.И. Кузнецова. – М., ВНИИ МВД России, 1995. – С. 12.

³ Первушин В.М. Расследование краж предметов антиквариата / Под. ред. В.П. Петрунева. – М., 1992. – С. 7.

художню чи іншу культурну цінність для суспільства та створені більше 50 років тому¹.

Думається, поняття «антикваріат» слід визначати як рухомі речі, які мають художню цінність (унікальність) завдяки часу, що сплинув з моменту їх створення та які є об'єктом колекціонування та/чи торгівлі. Однак, з огляду на пропозицію, обґрунтовану у цій роботі, закріпити у законодавстві єдине поняття «культурні цінності», замість поняття «об'єкти культурної спадщини» та усіх інших пов'язаних понять, вважаємо, що термін «антикваріат» не слід використовувати у законодавстві України.

Відсутність законодавчого поділу пам'яток на рухомі й нерухомі тягне за собою ускладнення при конкретному визначенні предмету, на який спрямована та або інша норма, що ускладнює застосування цих норм судами та іншими органами. Законодавче визначення рухомих і нерухомих культурних цінностей є лише одним з багатьох питань створення сучасного законодавства України про охорону культурних цінностей. Вирішення цього питання сприятиме приведенню вітчизняного законодавства у відповідність із визнаними міжнародними принципами ставлення до культурної спадщини. Це дозволить вдосконалити правові механізми регулювання відносин обігу культурних цінностей України².

У якості легальних визначень нерухомих та рухомих культурних цінностей та з метою відповідної зміни концепції цивільного законодавства України щодо поділу їх на види, можуть бути використані наступні визначення. Нерухомими культурними цінностями пропонується визнавати об'єкти, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та втрати їх археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього значення. До рухомих культурних

¹ Долгов С.Г. Культурные ценности как объекты гражданских прав и их защита (Гражданско-правовой и криминалистический аспекты): Дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – С. 72.

² Максимов В.В. Питання визначення рухомих і нерухомих культурних цінностей у законодавстві України / В.В. Максимов // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом. – 1998. – С. 296–300.

цінностей належать рухомі речі, що можна вільно переміщувати у просторі, та які мають археологічне, естетичне, етнологічне, історичне, мистецьке, наукове чи художнє значення.

Таким чином, правові режими культурних цінностей у залежності від поділу їх на рухомі та нерухомі істотно відрізняються. Справа в тому, що врегулювати обіг рухомих культурних цінностей незрівнянно складніше, ніж обіг культурних цінностей, що відносяться до нерухомості. Пов'язано це з труднощами їх обліку, а також здатністю до швидкого переміщення, як у просторі, так і за колом осіб. Рухомі культурні цінності формально не можна розглядати в якості обмежених у обігу об'єктів цивільних прав у сенсі ч. 2 ст. 178 ЦК України. Основними критеріями обмеження оборотоздатності об'єктів цивільних прав, встановлених цією нормою, є допущення їх приналежності лише певним учасникам обігу або допущення їх перебування у цивільному обігу тільки за спеціальним дозволом. Подібних обмежень щодо рухомих культурних цінностей законодавством не передбачено. Речі, які належать за законом до рухомих культурних цінностей, можуть належати будь-яким суб'єктам цивільного права та не вимагається спеціальних дозволів на їх знаходження у цивільному обігу.

Щодо класифікації культурних цінностей залежно від ступеня участі їх у цивільному обороті на вільні, обмежені й виключені з такого обороту, треба додатково зазначити наступне. До вільних у цивільному обороті культурних цінностей треба віднести такі з них, оборот яких жодним чином не контролюється державою, а регулюється самими його учасниками. Іншими словами, останні самостійно визначають, чи становлять собою такі культурні цінності інтерес для них, адже, вкладаючи кошти в них, учасник прораховує можливий заробіток на таких культурних цінностях у разі їх реалізації.

До обмежених у цивільному обороті відносять цінності, що внесені до Державного реєстру національного культурного надбання, оборот яких чітко відслідковується й регулюється державою.

Виключеними із цивільного обороту вважаються культурні цінності, що перебувають у запасниках і не виставляються для загального огляду у музеях. Такі культурні цінності є виключеними з цивільного обороту, перебувають під охороною держави й розцінюються як культурне надбання, що має переходити від одного покоління до іншого у цілісності¹.

Крім того, культурні цінності слід віднести до неподільних речей, оскільки поділ таких специфічних об'єктів призводить до втрати ними свого значення. Так, А.П. Сергєєв зазначає, що «при поділі колекції вона багато у чому, а під час і повністю втрачає своє значення, оскільки окремі її частини не можуть виконувати ту функцію, яку виконувала колекція у цілому»².

На підставі специфічних критеріїв класифікації слід охарактеризувати наступні види культурних цінностей. За ступенем своєї значущості культурні цінності можна поділити на цінності світового, національного та місцевого значення. Культурні цінності світового значення мають універсальний характер і свідчать або про видатного творця світової культури, або про становлення й розвиток людського суспільства. Необхідність вироблення єдиного правового режиму таких культурних цінностей була визнана ЮНЕСКО ще в 1966 р., а в 1972 р. Генеральна конференція ЮНЕСКО прийняла Рекомендацію про охорону культурної й природної спадщини в національному плані і Конвенцію про охорону всесвітньої культурної й природної спадщини³. Як зазначає О.І. Мельничук, до об'єктів загальної спадщини людства відносять Місяць (та інші небесні тіла) та Міжнародний район морського дна. Відкрите море, відкритий космос, Антарктика також визнаються об'єктами загальної спадщини людства. Але ж не існує нормативного визначення поняття загальної спадщини як правової категорії. Поняття загальної спадщини перебуває в стадії «визначення через

¹ Дуденко Т.В. Культурні цінності в цивільному обороті України / Т.В. Дуденко // Проблеми законності. – 2008. – Вип. 95. – С. 33–38.

² Сергєєв А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР. Дис. ... докт. юрид. наук. – Л., 1990. – С. 127.

³ Конвенция об охране всемирного культурного и природного наследия // Свод нормативных актов ЮНЕСКО. – М.: Международные отношения, 1991. – С. 290-302.

перерахування», а саме через перелік самих об'єктів та їх ознак, які складають обсяг поняття загальної спадщини¹. Думається, до загальної спадщини людства слід віднести об'єкти культурної спадщини, внесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. До цього Списку включено Софійський собор з архітектурним ансамблем, Києво-Печерську лавру у м. Києві, історичний центр м. Львова, а також чотири геодезичні пункти, що знаходяться на території Хмельницької та Одеської областей, як складові транскордонної геодезичної номінації «Дуга Струве» та ін.

До культурних цінностей національного значення можна віднести такі, які мають незамінне значення для пізнання історії та культури народів, що населяють ту чи іншу країну та занесені до Державного реєстру національного культурного надбання.

До культурних цінностей місцевого значення належать ті об'єкти, які мають важливе історичне, наукове, художнє чи інше культурне значення для обмеженого регіону або народності, яка його населяє.

Слід зазначити про доцільність запровадження в українському законодавстві категорії культурних цінностей світового значення, оскільки юридично підтверджений факт їхньої унікальної цінності, сприятиме піднесенню міжнародного авторитету України та поставить їх під особливу охорону. У зв'язку з чим пропонується визначати культурну цінність світового значення як нерухому чи рухому річ, включену до Списку об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Поділ культурних цінностей може також бути проведений за критерієм видів права власності. Культурні цінності можуть перебувати у приватній, державній комунальній власності. Тому слід розрізняти державні, приватні та комунальні культурні цінності.

З огляду на характер використання слід виділяти:

¹ Мельничук О.І. Сучасні міжнародно-правові тенденції розвитку концепції культурного ландшафту / О.І. Мельничук // Правова держава: Щорічник наукових праць. – 2010. – Вип. 21. – С. 423–431.

– культурні цінності, які за своїм характером повинні використовуватися тільки у наукових, культурно-просвітницьких та навчально-виховних цілях (пам'ятки археології, монументального мистецтва, пам'ятні місця і т.і.);

– культурні цінності, які використовуються тільки в музейних цілях з метою забезпечення їх оптимального збереження (найбільш цінні пам'ятники архітектури, садово-паркового мистецтва, ландшафтної архітектури, музейні колекції та музейні предмети, що знаходяться в музеях, та ін);

– культурні цінності, які у значній мірі зберегли своє функціональне призначення й використовуються у сучасних умовах для тих самих чи близьких суспільних, господарських та інших цілей (пам'ятки цивільної, житлової і промислової архітектури, інженерного мистецтва тощо).

А.П. Сергеев виділяє пам'ятки, зосереджені в музеях, архівах, бібліотеках та інших аналогічних установах, і ті, які знаходяться поза зазначених організацій¹. Значення такого поділу в тому, що правовий режим цієї групи пам'яток регулюється особливими нормативними актами і носить спеціальний по відношенню до інших пам'яток характер.

Можна поділяти культурні цінності за моментом створення на культурні цінності сьогодення та культурні цінності минулого. Що стосується культурних цінностей сьогодення, то з цього приводу перш за все, слід зазначити, що їх кількість невелика. Частіше за все загальне визнання твори набувають після смерті автора і лише незначна частина результатів творчої праці набуває цього статусу одразу після їх створення або через незначний проміжок часу.

На жаль, у законодавстві не існує чіткого критерію віднесення творів мистецтва, створених нині, до культурних цінностей. А що до існуючих, то наприклад у Європейському Союзі існують 2 критерії – часовий і вартісний. Згідно з першим вирізняють 4 групи речей: понад 50, понад 75, понад 100,

¹ Сергеев А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР / А.П. Сергеев. – Л.: Изд.-во ЛГУ, 1990. – С. 123.

понад 200 років існування. За другим речі також поділяються на 4 групи: культурні цінності незалежно від вартості, вартістю понад 15 тис. євро, понад 50 тис. євро, понад 150 тис. євро. Такі критерії мають певні недоліки, бо вони, звичайно, є відносними і тому повинні застосовуватися у сукупності з іншими.

Думається, доцільно запропонувати наступні критерії віднесення творів мистецтва сьогодення до культурних цінностей:

1) розміщення таких творів у музеях України та інших держав, наявність їх у приватних колекціях, представлення їх на міжнародних виставках;

2) визначення оціночної вартості творів, тобто тієї, яку вони отримують у музеях і в експертних лабораторіях;

3) наявність у автора твору мистецтва спеціального статусу (наприклад, звання народний художник України);

4) наявність паспорта або сертифіката відповідності (відомі фабрики виготовляють колекційні серії певних товарів, фарфорових статуєток ручної роботи, які вже з моменту випуску є унікальними, оскільки випускаються, як правило, в одиничному екземплярі або в незначній кількості і, є колекційними з моменту їх створення.

Вищезазначені критерії розроблені тільки для рухомих культурних цінностей, до нерухомих же речей вони не можуть бути застосовані. Отже, вартісний критерій щодо нерухомості використати неможливо. Сьогодні існує багато прикладів, коли у створення нового об'єкта нерухомості вкладається багато коштів, але назвати його культурним надбанням досить складно, точніше, неможливо, а його вартість не доводить його культурну цінність. Таким чином, з наведених вище 4-х критеріїв, застосовуваних для віднесення рухомих речей до культурних цінностей, до нерухомих можливо віднести тільки 3-й критерій – наявність у автора проекту цього об'єкта нерухомості спеціального статусу (наприклад, народного архітектора України).

Для віднесення нерухомості до нерухомих культурних цінностей можливо вирізнити такі критерії:

а) наявність у автора проекту такого об'єкта нерухомості спеціального статусу;

б) всенародне визнання такого об'єкта, яке буде мати прояв у наявності інтересу до нього широкого загалу, про що свідчать людська шана до нього, пишання ним і громадська повага до такого інтересу, розповсюдження його фотографій по країні як об'єкта, що має свої унікальні властивості, організація екскурсій до нього та ін.

Також культурні цінності можуть бути поділені на такі, що задовольняють лише духовні потреби людини, та культурні цінності, що задовольняють духовні та матеріальні потреби. Культурними цінностями, що задовольняють лише духовні потреби людини, слід вважати культурні цінності релігійного характеру. Спеціальним нормативно-правовим актом у сфері регулювання релігійних культурних цінностей є Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації»¹. Культурні цінності релігійного характеру можуть бути рухомими й нерухомими. До числа нерухомих культурних цінностей релігійного характеру відносяться церковні будівлі (храми, мечеті, кірхи, молитовні будинки, каплиці і т.і.). У свою чергу, до рухомих культурних цінностей релігійного характеру відносяться ікони, книги, одяг, дзвони та ін.²

На підставі сформульованого визначення поняття «культурні цінності», а також детальної їх класифікації, уявляється можливим розглянути у наступному розділі дисертаційного дослідження особливості правового регулювання культурних цінностей як об'єктів цивільних прав (речових та зобов'язальних).

¹ Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 18.06.1991 р. № 25 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.

² Кудряшов С.М. Институт охраны культурных ценностей религиозного характера // Политика и общество. – 2011. – № 4. – С. 105; Кейзеров Н.М., Шамба Т.М. Интеллектуальная собственность и культурные ценности (проблемы социально-правовой защиты). – М., 1994. – С. 24.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У своєму розвитку цивільно-правова охорона культурних цінностей пройшла три великих етапи. Перший етап (середина XVIII – XX) становлення цілісної системи охорони культурних цінностей припадає на перебування України у складі Російської імперії. За Петра I на Русі видається три укази, які слід вважати першими спеціальними нормативними актами, повністю присвяченими збереженню культурних цінностей у Росії. Це укази про збереження «потішного флоту», про охорону археологічних знахідок та передачі їх в Кунсткамеру, а також про охорону пам'ятника архітектури – вежі в Булгарії Казанської губернії й ремонт її фундаменту (1722 р.). На другому етапі (1917 – 1991 р.р.) було створено соціалістичну систему охорони культурної спадщини. Історія становлення терміна «культурні цінності» ведеться з епохи, яка слідувала за Першою світовою війною, коли світова спільнота приступила до вироблення загальних правил і відносин, пов'язаних з певною категорією предметів, речові права на які дещо відрізнялися від аналогічних прав на звичайний товар або об'єкти нерухомості. Питання стосувалося реституції та подальшого захисту культурних цінностей. Однак лише після Другої світової війни з'явився перший міжнародний документ – Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, яку було прийнято 14.05.1954 р. у Гаазі на Міжнародній конференції ЮНЕСКО. На сучасному етапі (1991 – сьогодні) в Україні склалася система, за якої створені центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони культурної спадщини та інші центральні й місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень вживають заходів для забезпечення охорони об'єктів культурної спадщини на території України. Держава Україна є вже не єдиним суб'єктом права власності на культурні цінності.

Основна кількість цивільно-правових норм, що визначають режим культурних цінностей як об'єктів цивільних прав, знаходиться у ЦК України. Зокрема, у ЦК України встановлюється порядок набуття права власності у разі виявлення скарбу, що становить культурну цінність (ч. 4 ст. 343 ЦК України); у пункті 5 частини 1 ст. 346 ЦК України серед підстав припинення права власності передбачається викуп пам'яток культурної спадщини; у частині 2 ст. 417 ЦК України передбачено особливі правові наслідки припинення права користування земельною ділянкою, наданою у суперфіцій, якщо на ній знаходиться пам'ятка культурної спадщини; частина 4 ст. 576 ЦК України передбачає, що предметом застави не можуть бути культурні цінності, що є об'єктами права державної чи комунальної власності і занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання, а також пам'ятки культурної спадщини, занесені до Переліку пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації; за договором дарування дарувальник має право вимагати розірвання договору, якщо внаслідок недбалого ставлення обдаровуваного до речі, що становить культурну цінність, ця річ може бути знищена або істотно пошкоджена (ч. 3 ст. 727 ЦК України).

Визначення поняття «культурної спадщини» у абзаці другому частини першої ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини», як сукупності успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини, повністю відповідає Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р. У Законі України «Про охорону культурної спадщини» деталізовано визначення об'єктів культурної спадщини (комплекси, ансамблі, визначні місця), приведена класифікація за видами об'єктів культурної спадщини (археологічні, історичні, монументального мистецтва, архітектури та містобудування, садового, паркового мистецтва, ландшафтні, об'єкти науки і техніки). Але ж про такі предмети культурної спадщини, як об'єкти матеріальної й духовної культури, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного,

археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, художнього погляду та зберегли свою автентичність, у Законі України «Про охорону культурної спадщини» згадуються лише у зв'язку з нерухомістю. Такий загальний підхід до визначення культурних цінностей, у якому їх поняття стосується лише нерухомих об'єктів, не може бути правильним. Поняття культурної спадщини має бути розширене і включати у себе як нерухомі, так і рухомі культурні цінності.

Автентичність об'єктів культурної спадщини може бути визначена як оригінальність об'єкта та протиставляється поняттю «плагіат» як умисного привласнення авторства чужого твору науки чи мистецтва, чужих ідей чи винаходів. Отже, об'єкт культурної спадщини не може бути підробкою або його копією, тобто має бути автентичним. Поняття «автентичність» поглинається більш широким поняттям «унікальність» об'єкта культурної спадщини, а тому не є самостійним критерієм віднесення певних об'єктів до категорії охоронюваних законом об'єктів культурної спадщини.

Виходячи з визначення об'єкта культурної спадщини у абзаці третьому частини першої ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини», такими об'єктами вважаються не лише створені людиною, але й природні, природно-антропогенні об'єкти, що не відповідає позиції міжнародно-правових актів з цього питання.

Чітке розмежування понять «культурна спадщина», «культурні цінності», «культурне надбання», «об'єкт культурної спадщини», «пам'ятка культурної спадщини» як у міжнародному праві, так і в законодавстві України відсутнє. Термін «культурні цінності» застосовується у цивільному законодавстві України до рухомих об'єктів культури, які мають художнє, історичне, етнографічне або наукове значення. Перелік таких об'єктів визначений у ст. 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21.09.1999 р. № 1068–XIV. Поняття «культурні цінності» та «об'єкт культурної спадщини» не співпадають за обсягом. Недосконалість визначення та термінології у Законі України «Про охорону

культурної спадщини» породжує невідповідність існуючих підзаконних актів.

Поняття «культурні цінності» і «пам'ятки культурної спадщини» також не співпадають за обсягом відповідно до чинного цивільного законодавства України. Поняття «культурні цінності» охоплює більш широке коло об'єктів, до числа яких входять як пам'ятки культурної спадщини, так і об'єкти, які ще не мають такого статусу.

Закон України «Про культуру» не використовує поняття «об'єкт культурної спадщини» і визнає поділ культурних цінностей на рухомі (у Законі України «Про культуру» названі власне культурними цінностями) та нерухомі (пам'ятки). Отже, з цього визначення можна зробити висновок, що культурні цінності поділяються на рухомі та нерухомі та входять до складу культурної спадщини. Поняття «культурна спадщина» є більш широким за своїм смисловим значенням, з огляду на те, що включає як твори мистецтва, так і різноманітні види духовної творчої діяльності людини в галузі науки, освіти і культури.

Аналіз міжнародного та українського законодавства щодо культурних цінностей показав, що на сьогодні в юриспруденції немає універсального визначення цього поняття. У законодавстві України простежується тенденція до максимально докладного визначення видів культурних цінностей, без введення конкретних узагальнюючих понять. Тому необхідно усунути проблему термінології у досліджуваній сфері шляхом внесення змін до чинного законодавства України у частині визначення об'єктів культурної спадщини не лише як нерухомих речей, але й рухомих предметів, що становлять цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність. У такому випадку термін «об'єкт культурної спадщини» може бути замінений на поняття «культурні цінності». Поділ культурних цінностей має здійснюватися на рухомі та нерухомі. Останні, у разі внесення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, мають

називатися «пам'ятками культурної спадщини». З таких позицій усувається необхідність використання філософської категорії «спадщина», яка не має визначення у юридичній науці.

Ознаками культурних цінностей слід вважати наступні: а) унікальність (єдиний і неповторний, у своєму роді, предмет, винятковий за своїми художніми та іншими якостями чи такий, що став великою рідкістю, виготовлений ручним способом в індивідуальному порядку); б) значимість для суспільства; в) особливий правовий режим; г) культурні цінності можуть перебувати у цивільному обігу чи бути виключеними з нього. Крім того, не існує часового або вартісного критерію визнання певної речі культурною цінністю.

Культурні цінності – це унікальні рухомі чи нерухомі речі, створені людиною та значущі для широкого кола суб'єктів цивільного права. Наведене визначення поняття «культурні цінності» має бути використано в якості легального визначення досліджуваного поняття.

Система законодавчих актів у сфері регулювання цивільно-правового обігу культурних цінностей є настільки розгалуженою та неузгодженою, що побудова класифікації таких об'єктів цивільного права як культурні цінності, потребує виділення двох критеріїв для її проведення. По-перше, з огляду на видову приналежність культурних цінностей до об'єктів цивільних прав можуть бути використані загальні критерії класифікації об'єктів цивільних прав (поділ речей на рухомі та нерухомі, залучені та виключені з цивільного обігу, індивідуально визначені та родові, подільні та неподільні). По-друге, виходячи із запропонованого визначення культурних цінностей, їх класифікація може бути проведена за спеціальними ознаками культурних цінностей (за ступенем значущості, за формами власності, за характером використання, за моментом створення, за формою матеріального втілення та ін.).

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНОГО ОБІГУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

3.1. Культурні цінності як об'єкти права власності

Серед речових прав найбільш повним за змістом є право власності. Відносини власності регулюються різними галузями права. Важлива роль у регулюванні відносин власності належить конституційним (державно-правовим) нормам, які встановлюють форми власності (ст. 13, 41, 142, 143 Конституції України), закріплюють рівність усіх суб'єктів права власності (ст. 13 Конституції України), гарантії права власності й обов'язки власників (ст. 13 і 41 Конституції України). Однак вирішальне значення у регулюванні відносин власності відіграють норми цивільного законодавства, які визначають зміст права власності, підстави його виникнення та припинення, здійснення, порядок і підстави захисту.

У цивілістиці розрізняють право власності в об'єктивному і суб'єктивному сенсі¹. Право власності в об'єктивному сенсі – це сукупність правових норм, що регулюють відносини власності і є юридичною підставою існування й реалізації права власності, яке належить певному суб'єкту, тобто, права власності у суб'єктивному сенсі². Право власності в суб'єктивному сенсі – це право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб (ч. 1 ст. 316 ЦК України).

Відповідно до частини 8 ст. 318 ЦК України особливості здійснення права власності на культурні цінності встановлюються законом. У цьому випадку пріоритет надається спеціальному законодавству, яке, однак, не може суперечити принципам засадам регулювання права власності в Україні, встановленим Конституцією України та ЦК України.

¹ Див., наприклад: Право власності в Україні: Навч. посібник / О.В. Дзера, Н.С.Кузнецова, О.А.Підпригори та ін.; За заг. ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С.12 –13.

² Цивільне право України: Підручник: У 3 кн. Кн.2 / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, О.А. Підпригора та ін.; За ред. Є.О. Харитонova. – Одеса: Юридична література, 2006. – С. 285.

Як передбачено у частині 4 ст. 319 ЦК України, власність зобов'язує. Це правило конкретизоване у ст. 322 ЦК України, яка встановлює, що власник зобов'язаний утримувати майно, яке йому належить, якщо інше не встановлено договором або законом. Зокрема, відповідно до ст. 24 Закон України «Про охорону культурної спадщини» власник або уповноважений ним орган, користувач зобов'язані утримувати пам'ятку в належному стані, своєчасно проводити ремонт, захищати від пошкодження, руйнування або знищення відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» та охоронного договору. Використання пам'ятки повинно здійснюватися відповідно до режимів використання, встановлених органами охорони культурної спадщини, у спосіб, що потребує якнайменших змін і доповнень пам'ятки та забезпечує збереження її матеріальної автентичності, просторової композиції, а також елементів обладнання, упорядження, оздобити тощо.

Обов'язок власника (уповноваженого ним органу, користувача) щодо утримання пам'ятки у належному стані забезпечується за допомогою охоронних договорів (ст. 23 Закону України «Про охорону культурної спадщини»). Тобто у законодавстві передбачений інститут охоронного договору як додаткового заходу забезпечення збереженості культурної спадщини¹.

Усі власники пам'яток, щойно виявлених об'єктів культурної спадщини чи їх частин або уповноважені ними органи (особи) незалежно від форм власності на ці об'єкти зобов'язані укласти з відповідним органом охорони культурної спадщини охоронний договір.

При передачі пам'ятки, щойно виявленого об'єкта культурної спадщини чи її (його) частини у володіння, користування чи управління іншій особі істотною умовою договору про таку передачу є забезпечення особою, якій передається пам'ятка, щойно виявлений об'єкт культурної

¹ Курило Т.В. Правова охорона культурної спадщини України: Монографія / Т.В. Курило. – Л.: Новий Світ, 2000, 2011. – С. 55.

спадщини чи її (його) частина, збереження пам'ятки, щойно виявленого об'єкта культурної спадщини чи її (його) частини відповідно до вимог Закону України «Про охорону культурної спадщини» та умов охоронного договору, укладеного власником або уповноваженим ним органом (особою) з відповідним органом охорони культурної спадщини. Порядок укладання охоронних договорів та їхні типові форми затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2001 р. № 1768 «Порядок укладення охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини» (далі – Порядок укладення охоронних договорів)¹.

Відповідно до Порядку укладення охоронних договорів охоронний договір встановлює режим використання пам'ятки культурної спадщини чи її частини, у тому числі території, на якій вона розташована. Власник пам'ятки чи її частини або уповноважений ним орган (особа) зобов'язаний не пізніше ніж через один місяць з моменту отримання пам'ятки чи її частини у власність або у користування укласти охоронний договір з відповідним органом охорони культурної спадщини.

Якщо пам'ятка належить до категорії пам'яток національного значення, охоронний договір підписується органом охорони культурної спадщини, на території якого знаходиться пам'ятка, після погодження його з центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

На пам'ятки національного значення, які належать до сфери управління будь-якого центрального органу виконавчої влади, охоронний договір укладається з центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

В охоронному договорі зазначаються особливості режиму використання пам'ятки, види і терміни виконання реставраційних, консерваційних, ремонтних робіт, робіт з упорядження її території, інших пам'яткоохоронних заходів, необхідність яких визначається відповідним

¹ Про затвердження Порядку укладення охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2001 р. № 1768 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 1. – Ст. 6.

органом охорони культурної спадщини. При цьому, слід зазначити, що у зразку охоронного договору передбачаються лише обов'язки й жодних прав власника, користувача пам'ятки (Додаток до Порядку укладення охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини)¹.

У зв'язку із зазначеним постає питання про можливість віднесення охоронних договорів до категорії цивільно-правових. Так, на думку А.П. Сергєєва, охоронні зобов'язання позбавлені адміністративно-правового характеру і мають визнаватися цивільно-правовими договорами². Однак, думається, позиція А.П. Сергєєва не є обґрунтованою, оскільки права та обов'язки власника пам'ятки щодо її збереження покладаються на нього на підставі прямого припису закону. Тому у частині четвертій ст. 23 Закону України «Про охорону культурної спадщини» зазначається, що відсутність охоронного договору не звільняє особу від обов'язків, що випливають із Закону України «Про охорону культурної спадщини». Отже, вважаємо, що охоронні договори не є цивільно-правовими договорами, а являють собою лише конкретизацію обов'язків власника пам'ятки, які встановлені законом.

При цьому виникає запитання: чи покладається обов'язок укласти охоронний договір з відповідним органом охорони культурної спадщини лише на власника (уповноважений ним орган (особу) пам'ятки чи її частини або також цей обов'язок стосується й користувача пам'ятки. Оскільки у пункті 2 Порядку укладення охоронних договорів зазначається, що обов'язок укласти охоронний договір виникає з моменту отримання пам'ятки у власність або у користування, то можна зробити висновок, що охоронні договори укладаються у обов'язковому порядку також й з користувачами. Зазначене підтверджується положеннями частин 2 та 3 ст. 25 Закону України «Про охорону культурної спадщини», відповідно до якої юридичні та фізичні

¹ Про затвердження Порядку укладення охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2001 р. № 1768 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 1. – Ст. 6.

² Сергєєв А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР / А.П. Сергєєв. – Л.: Изд.-во Ленинградского государственного университета, 1990. – С. 124–125.

особи, у користуванні яких перебувають пам'ятки, відповідають за їхню збереженість і зобов'язані дотримуватися вимог органів охорони культурної спадщини. Юридичні та фізичні особи зобов'язані забезпечити збереженість пам'яток на землях, якими вони користуються, та укласти з органами охорони культурної спадщини охоронні договори.

Слід зазначити, у судовій практиці України зустрічаються протилежні правові позиції. Так, у Рішенні Господарського суду Запорізької області від 04.08.2011р., справа № 8/5009/3634/11, зазначається, що лише у власників пам'яток виникає обов'язок на укладання охоронного договору¹.

Відповідно до пункту 10 Порядку укладення охоронних договорів до власника пам'ятки або уповноваженого ним органу (особи), який порушує умови охоронного договору, відповідний орган охорони культурної спадщини, який є стороною охоронного договору, застосовує санкції, передбачені законодавством. У пункті 11 Порядку укладення охоронних договорів встановлюється особлива підстава припинення чинності охоронного договору у разі примусового відчуження або вилучення пам'ятки відповідно до ст. 21 Закону України «Про охорону культурної спадщини».

Необхідність використання конструкції охоронного договору з метою визначення прав та обов'язків власника чи користувача пам'ятки у цивілістичній літературі взагалі ставиться під сумнів. Так, А.В. Головізнін зазначає, що необхідно «встановити у законодавстві порядок закріплення обтяжень для всіх видів культурних цінностей в їх реєстрі»². Зазначене

¹ Рішення Господарського суду Запорізької області від 04.08.2011 р., справа № 8/5009/3634/11. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17867203>

² Слід додатково пояснити, що відповідно до п. 3 ст. 63 Закону РФ «Про об'єкти культурної спадщини» (Про об'єкти культурної спадщини: Закон РФ от 24.05.2002 г. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=146114>) від 24.05.2002 р. охоронні зобов'язання застосовуються до включення об'єкта культурної спадщини до реєстру. Після включення пам'ятки до реєстру російське законодавство не вимагає додаткового укладення охоронних зобов'язань.

приведе до зникнення правової категорії «охоронних зобов'язань»¹. Однак, думається, охоронний договір за цивільним законодавством України виконує функцію чіткого визначення зобов'язаної особи у разі порушення вимог законодавства щодо утримання та використання пам'яток, а тому відмовлятися від цієї публічно-правової конструкції не доцільно.

Права власника культурної цінності є обтяженими також за рахунок законодавчо встановленого права привілейованої купівлі пам'яток² (ст. 20 Закону України «Про охорону культурної спадщини»). Сутність права привілейованої купівлі пам'яток полягає у специфічному обмеженні права відчужувача культурної цінності на розпорядження нею. Особливості права привілейованої купівлі пам'яток будуть предметом спеціального аналізу у наступному підрозділі цього дослідження.

Також особливим випадком обмеження прав власника культурної цінності є передбачений у ст. 20 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» порядок придбання у державну власність культурних цінностей, заявлених до вивезення через митний кордон України. На підставі висновку державної експертизи центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері архівної справи, діловодства, може бути прийнято рішення про необхідність придбання для державної частини музейного, бібліотечного та архівного фондів культурної цінності, заявленої до вивезення, за ціною, зазначеною власником культурної цінності у клопотанні про видачу свідоцтва на право її вивезення та підтвердженою експертним висновком. При цьому може надаватися відстрочка для платежів

¹ Головизнин А.В. Гражданско-правовое регулирование оборота культурных ценностей: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А.В. Головизнин. – Екатеринбург, 2006. – С. 118.

² Булатова В.В. Преимущественное право государства на покупку культурных ценностей: некоторые проблемы правового регулирования / В.В. Булатова // Lex Russica. – 2008. – № 5. – С. 1209–1212.

на період до трьох місяців, протягом якого державний орган повинен віднайти кошти для придбання цієї культурної цінності.

Передбачене ст. 20 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» право привілейованої купівлі культурних цінностей, заявлених до вивозу, вважається порушенням загальних засад цивільного права щодо рівності усіх форм власності, оскільки передбачає порядок примусового припинення права приватної власності особи, яка бажає вивести за межі України належні їй культурні цінності. Тому, вважаємо, слід погодитися з Д.В. Мазеїним, який вважає, що «у цьому випадку доцільно говорити не про застосування державою права привілейованої купівлі культурних цінностей, які вивозяться за кордон, а про примусовий викуп державою культурних цінностей»¹.

З цього приводу О.В. Головізнін зазначає, що право привілейованої купівлі державою культурних цінностей, заявлених до вивозу, суперечить положенням цивільного законодавства та не підлягає застосуванню². Однак, вважається, примусовий викуп державою культурних цінностей, заявлених до вивезення, передбачений ст. 20 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», є нормою, яка передбачає положення щодо забезпечення суспільних інтересів і слугує збереженню культурних цінностей України. З огляду на зазначене, пропонується викласти ст. 20 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» у наступній редакції:

На підставі висновку державної експертизи центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, центральним органом

¹ Мазеин Д.В. Некоторые проблемы правового регулирования гражданского оборота движимых культурных ценностей / Д.В. Мазеин // Актуальные проблемы гражданского права: Сб.ст. Вып. 8 / Под ред. О.Ю. Шиловцова. – М.: Норма, 2004. – С. 157.

² Головізнін А.В. Гражданско-правовое регулирование оборота культурных ценностей: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А.В. Головізнін. – Екатеринбург, 2006. – С. 162.

виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері архівної справи, діловодства, може бути прийнято рішення про примусовий викуп для державної частини музейного, бібліотечного та архівного фондів культурної цінності, заявленої до вивезення, за ціною, зазначеною власником культурної цінності у клопотанні про видачу свідоцтва на право її вивезення та підтвердженою експертним висновком. При цьому може надаватися відстрочка для платежів на період до трьох місяців, протягом якого державний орган повинен віднайти кошти для придбання цієї культурної цінності».

Крім того, відповідно до частини п'ятої ст. 15–2 Закону України «Про музеї та музейну справу» у разі продажу музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань, що належать до недержавної частини Музейного фонду України, держава має переважне право на їх придбання, яке реалізується центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах культури, та/або уповноваженими ним державними музеями.

Продовжуючи характеристику особливостей здійснення права власності на культурні цінності, слід зазначити, що на її власника покладається обов'язок забезпечувати публічний доступ до неї. Зокрема, законодавством України передбачається два види публічного доступу до пам'яток: право безумовного доступу (ст. 9 Закону України «Про охорону культурної спадщини») та екскурсійне відвідування пам'яток (ст. 12 Закону України «Про охорону культурної спадщини»). Так, право безумовного доступу до об'єктів культурної спадщини з метою їх обстеження, ознайомлення зі станом зберігання, характером та способом використання, ведення реставраційних робіт, одержання відповідних даних, наукового вивчення мають особи, уповноважені на це органами охорони культурної спадщини. Власник об'єкта культурної спадщини або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, виконавець реставраційних робіт зобов'язані допускати уповноважених

органами охорони культурної спадщини осіб для виконання ними своїх обов'язків до об'єктів культурної спадщини та на їхню територію.

Екскурсійне відвідування пам'яток забезпечується по можливості органами охорони культурної спадщини, якщо вони вважаються придатними для цього. Власник пам'ятки або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, зобов'язані за погодженням з органами охорони культурної спадщини організувати такий доступ. Порядок цього доступу встановлюється охоронними договорами.

Отже, наділення культурних цінностей такою якістю, як доступність, тягне за собою певні обмеження прав власників чи користувачів пам'яток. З одного боку, право на доступ до культурних цінностей надає певні можливості для суб'єктів цього права по обмеженому користуванню матеріальними культурними цінностями, що не перебувають у їх власності. З іншого боку, воно накладає на власників зазначених об'єктів обов'язки надати їх у користування та не перешкоджати реалізації права на доступ до культурних цінностей¹.

Також, право власності на культурні цінності підлягає обмеженню у випадках, встановлених законом. Зокрема, у ст. 18 Закону України «Про охорону культурної спадщини» зазначається, що законодавством України стосовно деяких об'єктів культурної спадщини, які є пам'ятками, встановлюється заборона відчуження, а також передачі власником або уповноваженим ним органом у володіння, користування чи управління іншій юридичній або фізичній особі. Перелік пам'яток, які не підлягають приватизації, затверджується Верховною Радою України². Згідно частини другої ст. 17 Закону України «Про охорону культурної спадщини» усі пам'ятки археології, в тому числі ті, що знаходяться під водою, включаючи пов'язані з ними рухомі предмети, є державною власністю. Такі рухомі

¹ Мельник Т.Е. Право на доступ к материальным культурным ценностям / Т.Е.Мельник // Журнал российского права. – 2006. – № 4. – С.38.

² Про Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації: Закон України від 23.09.2008 р. № 574–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 8. – Ст. 105.

предмети підлягають віднесенню до державної частини Музейного фонду України, обліку та збереженню у порядку, визначеному законодавством.

Особливості здійснення права власності на музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання, предмети музейного значення Музейного фонду України встановлюються у ст. 15–2 Закону України «Про музеї та музейну справу». Музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання, віднесені до державної частини Музейного фонду України, не підлягають відчуженню, за винятком обміну на інші музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання. У разі передачі майнових комплексів музеїв з державної у комунальну власність музейні предмети, музейні колекції та музейні зібрання залишаються у державній власності і належать до державної частини Музейного фонду України. Музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання, що належать до державної частини Музейного фонду України, та предмети музейного значення, що підлягають внесенню до державної частини Музейного фонду України, не підлягають приватизації та не можуть бути предметом застави. Музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання, що належать до недержавної частини Музейного фонду України, та предмети музейного значення, що підлягають внесенню до недержавної частини Музейного фонду України, не можуть бути предметом застави, якщо заставодержатель – іноземний громадянин або особа без громадянства, яка не проживає в Україні.

Культурні цінності є здобутком усього народу, але це не виключає можливості закріплення такого роду об'єктів за окремими суб'єктами права власності. Як зазначають М.Г. Проніна та О.Н. Романович, культурні цінності слід розглядати у якості окремого об'єкта права власності¹. У ст. 17 Закону України «Про охорону культурної спадщини» зазначається, що пам'ятка, крім пам'ятки археології, може перебувати у державній,

¹ Проніна М.Г., Романович А.Н. Личная собственность и ее гражданско-правовая защита / М.Г. Проніна, А.Н. Романович. – Минск, 1984. – С. 82.

комунальній або приватній власності. Суб'єкти права власності на пам'ятку визначаються згідно із законом.

Культурні цінності, які перебувають у державній або комунальній власності, можуть закріплюватися за державними чи комунальними підприємствами або установами на праві господарського відання чи оперативного управління. Зокрема, згідно частини 5 ст. 15 Закону України «Про музеї та музейний фонд України» музейні предмети, музейні колекції та музейні зібрання державної частини Музейного фонду України закріплюються за музеями на праві оперативного управління.

Далі, у межах цього підрозділу розглянемо питання про способи набуття права власності на культурні цінності. Згідно частини першої ст. 328 ЦК України підставами виникнення права власності можуть бути будь-які підстави, не заборонені законом. Способи набуття права власності поділяють на первинні та похідні. Первинними способами виникнення права власності є: виробництво, специфікація чи переробка, привласнення плодів та доходів, привласнення загальнодоступних дарів природи, набуття права власності на безхазяйну річ, набуття права власності на рухому річ, від якої власник відмовився; знахідка; набуття права власності на скарб, набуття права власності за набувальною давністю, набуття права власності у разі приватизації державного майна та майна, що є в комунальній власності. Похідними способами набуття права власності є набуття майна за договором та у порядку спадкування.

Існують такі способи виникнення права власності, які можуть використовуватися тільки строго визначеними суб'єктами. Наприклад, націоналізація, конфіскація, реквізиція можуть бути підставою виникнення тільки державної власності. Для всіх інших власників вони є підставами припинення права власності на майно, у тому числі і на культурні цінності.

Більша частина культурних цінностей знаходиться у державній власності. Історично першим способом набуття державної власності на культурні цінності була націоналізація. Спочатку вона проводилася щодо

окремих, найбільш цінних об'єктів культури¹, а потім була розповсюджена на майно, яке знаходилося у церквах та монастирях. Зараз цей спосіб набуття державної власності законодавчо обмежений, оскільки у частині шостій ст. 41 Конституції України зазначається, що «конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом». Відповідно до частини першої ст. 354 ЦК України до особи може бути застосовано позбавлення права власності на майно за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення у випадках, встановлених законом. Так, відповідно до ст. 14 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» встановлено перелік культурних цінностей, що не підлягають вивезенню з України (культурні цінності, занесені до Державного реєстру національного культурного надбання; культурні цінності, включені до Національного архівного фонду; культурні цінності, включені до Музейного фонду України). У разі незаконного вивезення таких культурних цінностей вони конфіскуються уповноваженими органами. Також у ст. 22 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» закріплюється які культурні цінності не можуть бути ввезені на Україну. Зокрема, культурні цінності щодо яких оголошено розшук, а також контрафактні примірники художніх творів, підлягають вилученню митними органами України з метою повернення їх у встановленому порядку власнику.

Відповідно до частини четвертої ст. 10 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних та підводних робіт для пошуку об'єктів археологічної спадщини або пов'язаних з ними рухомих предметів за відсутності передбаченого законом дозволу, зокрема на використання металошукачів, детекторів неоднорідності ґрунту чи будь-якого іншого пошукового обладнання або відповідної технології, є незаконним та згідно ст. 92 Кодексу

¹ О национализации Третьяковской галереи: Декрет СНК РСФСР от 03.06.1918 г. // Декреты советской власти. В 6 т. Т.2. – М., 1959. – С. 389–390.

України про адміністративні правопорушення¹ тягне накладення адміністративного штрафу, а також конфіскацію знайдених предметів.

Серед спеціальних способів набуття права державної власності на культурні цінності цивільним законодавством передбачено викуп пам'ятки культурної спадщини. Відповідно до ст. 352 ЦК України та ст. 21 Закону України «Про охорону культурної спадщини», якщо у результаті дій або бездіяльності власника пам'ятки культурної спадщини їй загрожує пошкодження або знищення, відповідний орган охорони культурної спадщини робить власнику пам'ятки відповідне попередження. Якщо власник пам'ятки культурної спадщини не буде вживати заходів щодо її збереження, зокрема у зв'язку з неможливістю створення необхідних для цього умов, суд за позовом відповідного органу охорони культурної спадщини може постановити рішення про її викуп. У разі невідкладної необхідності забезпечення умов для збереження пам'ятки культурної спадщини позов про її викуп може бути пред'явлено без попередження. Викуплена пам'ятка культурної спадщини переходить у власність держави. Викупна ціна пам'ятки культурної спадщини визначається за згодою сторін, а в разі спору – судом.

На думку А.М. Ерделевського, наявність вини власника не входить до підстав примусового викупу². Аналогічної думки з приводу вини власника у безгосподарному утриманні культурних цінностей дотримується і М.Г. Масевич, який вважає, що закон «не ставить примусовий викуп зазначеного майна в залежність від характеру поведінки власника, тобто його вини у безгосподарному утриманні культурних цінностей»³. У цілому, підтримуючи позицію М.Г. Масевич щодо підстав викупу пам'ятки

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

² Эрделевский А.М. Постатейный научно-практический комментарий части первой Гражданского кодекса Российской Федерации / А.М. Эрделевский // Библиотечка РФ. – М., 2001. – С. 319.

³ Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой (постатейный) / Рук. авт. колл. и отв. ред. д.ю.н., проф. О.Н. Садилов. М.: Юрид. фирма Контракт, издательская группа ИНФРА-М–НОРМА, 1997. – С. 467 – 468.

культурної спадщини, водночас важко погодитися з іншою його думкою, що стосується суб'єктів, уповноважених на пред'явлення до суду вимоги про викуп культурних цінностей. Автор вважає, що, оскільки такі суб'єкти законом прямо не названі, «... отже, це можуть бути державні чи інші організації, у завдання яких входить охорона такого роду об'єктів – заклади культури, музеї, архіви та інші організації та громадяни, зацікавлені у схоронності цього майна». З цього приводу більш виваженою, вважається, є позиція Д.В. Мазеїна, який вважає, що наведене судження є помилковим: приватні особи не можуть пред'явити до суду вимогу про примусовий викуп державою культурних цінностей, оскільки така вимога створює для держави фінансові обов'язки з викупу цих культурних цінностей¹.

Деякі вчені вважають, що викуп пам'ятки культурної спадщини, передбачений ст. 352 ЦК України, є видом реквізиції², інші – навіть видом конфіскації³. Думається, що слід підтримати думку А.П. Сергеева, що викуп та реквізиція відрізняються умовами застосування та спрямованістю. Примусовий викуп культурних цінностей є наслідком їх псування і проводиться з метою забезпечення їх схоронності, тому норма ст. 352 ЦК України є самостійною мірою цивільно-правового захисту інтересів суспільства по збереженню культурних цінностей⁴. Крім того, як правильно зазначає С.Г. Долгов, реквізиція на сьогодні не застосовується як спосіб набуття права державної власності на культурні цінності⁵. Що стосується

¹ Мазеин Д.В. Некоторые проблемы правового регулирования гражданского оборота движимых культурных ценностей / Д.В. Мазеин // Журнал российского права. – 2004. – № 9. – С. 43–55.

² Стешенко Л.А. Правовая охрана памятников культуры в СССР / Л.А. Стешенко. – М., 1974. – С. 45; Маслов В.Ф. Основные проблемы права личной собственности в период строительства коммунизма в СССР / В.Ф. Маслов. – Х., 1968. – С. 248.

³ Гражданское право. Учебник. Т.1 / Под ред. Д.М. Генкина. – М., 1944. – С. 239; Агарков М.М. Проблема злоупотреблением правом в советском гражданском праве // Избранные труды по гражданскому праву. Т.2. – М., 2002. – С. 380.

⁴ Сергеев А.П. Гражданско-правовые меры борьбы с бесхозяйственным содержанием культурных ценностей / А.П. Сергеев // Советское государство и право. – 1984. – № 8. – С. 133.

⁵ Долгов С.Г. Культурные ценности как объекты гражданских прав и их защита (Гражданско-правовой и криминалистический аспекты) / С.Г. Долгов // [Электронный ресурс]: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09, 12.00.03. – М.: РГБ, 2002. – С. 77.

віднесення примусового викупу культурних цінностей до видів конфіскації, то це твердження, по-перше, спростовується тим, що відповідно до абзацу другої частини першої ст. 354 ЦК України конфісковане майно переходить у власність держави безоплатно, тоді, як викуп пам'ятки здійснюється за ціною, яка визначається за згодою сторін, а в разі спору – судом. По-друге, конфіскація є санкцією за вчинення правопорушення у випадках, встановлених законом, а викуп пам'ятки відбувається, якщо у результаті дій або бездіяльності власника пам'ятки культурної спадщини їй загрожує пошкодження або знищення.

Викуп пам'ятки культурної спадщини можливий не лише у разі недбалого ставлення до неї. Відповідно до частини другої ст. 417 ЦК України, у разі припинення права користування на підставі суперфіцію земельною ділянкою, на якій була споруджена будівля (споруда) суд може постановити рішення про викуп власником будівлі (споруди) земельної ділянки, на якій вона розміщена, або про викуп власником земельної ділянки будівлі (споруди), якщо знесення будівлі (споруди), що розміщена на земельній ділянці, заборонено законом (житлові будинки, пам'ятки культурної спадщини тощо).

Способом набуття державою права власності на культурні цінності є також визнання їх безхазяйними. Раніше безхазяйне майно за загальним правилом переходило у власність держави. Зараз відповідно до ст. 335 ЦК України держава втратила цей привілей. Тільки у разі виявлення скарбу, що є культурною цінністю, право власності на нього набуває держава. Особа, яка виявила такий скарб, має право на одержання від держави винагороди у розмірі до двадцяти відсотків від його вартості на момент виявлення, якщо вона негайно повідомила міліції або органів місцевого самоврядування про скарб і передала його відповідному державному органу або органу місцевого самоврядування. Якщо скарб, що становить культурну цінність, був виявлений у майні, що належить іншій особі, ця особа, а також особа, яка

виявила скарб, мають право на винагороду у розмірі до десяти відсотків від вартості скарбу кожна (ч. 4 ст. 343 ЦК України).

Подібна презумпція права власності держави на виявлені культурні цінності встановлюється також за цивільним законодавством Російської Федерації¹ (п. 2 ст. 233 ЦК РФ)². За законодавством Мексики знахідки, що належать до доколумбового періоду, визнаються державною власністю³. Законодавство деяких країн передбачає лише право особи, яка знайшла загублену річ, на винагороду, однак прямо не встановлює обов'язку цієї особи повідомити про знахідку будь-яку установу та права на придбання власності на річ у разі невиявлення власника. Наприклад, у США втрачене майно стає власністю особи, яка її знайшла, однак первісний власник має право витребувати цю річ у добросовісного набувача⁴. Тому, відповідно до законодавства США, скарб, знайдений, однак, лише на приватних землях, є власністю особи, яка його знайшла⁵. Відповідно до параграфу 984 Німецького цивільного кодексу при виявленні речі, яка так довго залишалася прихованою, що вже неможливо встановити її власника, право власності на цю річ набувається порівну особою, що знайшла скарб, і власником тієї речі, в якій скарб був прихований⁶. За законодавством Англії особа, яка знайшла скарб, зобов'язана протягом 14 днів з моменту знахідки повідомити компетентні органи про знахідку. Скарб переходить у власність держави, а особа, яка його знайшла має право на винагороду⁷.

¹ Гражданский Кодекс Российской Федерации от 30.11.1994 г. № 51-ФЗ Ф // Собрание законодательства РФ. – 1994. – № 32. – Ст. 3301.

² Александрова М.А. Гражданско-правовой режим культурных ценностей в Российской Федерации: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / М.А. Александрова. – Санкт-Петербург, 2007. – С.71.

³ Sax J.L. Playing Darts With a Rembrandt: Public and Private Rights in Cultural Treasures. – University of Michigan Press, 2001 – P. 185.

⁴ Ласк Г. Гражданское право США / Г. Ласк. – М., 1961. – С. 469.

⁵ Sax J.L. Playing Darts With a Rembrandt: Public and Private Rights in Cultural Treasures. – University of Michigan Press, 2001. – P. 180.

⁶ Шимон С.І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн / С.І. Шимон: Навч. посіб. (Курс лекцій). – К.: КНЕУ, 2004. – С. 110.

⁷ The Treasure Act of 1996. /// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legislation.gov.uk/ukpga_1996/24.

Думається, норма частини четвертої ст. 343 ЦК України фактично встановлює презумпцію права власності держави на вперше виявлені культурні цінності. Сама по собі така презумпція викликає цілком виправдані сумніви щодо її конституційності¹. Вона є «рудиментом» законодавчого положення, що містилося у ст. 140 ЦК УРСР 1963 р.² щодо скарбу. Відповідно до положень зазначеної статті, скарбом визнавалися зариті в землі або приховані іншим способом валюта СРСР, валютні та інші цінності, власник яких невідомий або в силу закону втратив на них право. Скарб повинен бути зданий особою, яка його виявила, фінансовому органу і переходив у власність держави. Водночас, існування такої норми слугує меті забезпечення формування національної спадщини України та доступу громадськості до культурних цінностей, а тому, виключати це положення із ЦК України не доцільно. Однак, викликає великі сумніви виправданість встановленого законом розміру винагороди, що передається особі, яка виявила скарб, який становить культурну цінність, і (або) власнику земельної ділянки, на якій його було виявлено. Вважаємо, надання винагороди у розмірі до двадцяти відсотків вартості знайдених культурних цінностей є не кращим способом регулювання відносин, що виникають при виявленні подібного скарбу, по причині того, що такий розмір компенсації не є справедливим. Несправедлива компенсація не може стимулювати осіб, які виявили скарб, що становить культурну цінність, заявляти про його виявлення і передавати ці цінності державі. Навпаки, у особи, яка знайшла такі цінності, виникне цілком з'ясовне бажання отримати за них їх повну вартість, але вже в обхід правила, встановленого частиною четвертою ст. 343 ЦК України.

Як приклад більш справедливого регулювання відносин, що виникають з приводу надання компенсації за передачу у державну власність історичних

¹ Мазеин Д.В. Некоторые проблемы правового регулирования гражданского оборота движимых культурных ценностей / Д.В. Мазеин // Журнал российского права. – 2004. – № 9. – С. 43–55

² Цивільний кодекс Української РСР: Закон Української РСР від 18.07.1963 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1966. – № 46.

цінностей, можна послатися на дореволюційне російське законодавство. Так, відповідно до ст. 539.1 Частини першої Тому X Зводу законів Російської Імперії «особи, які надали начальству знайдені старі монети або інші старовинні речі», отримували «всю справжню ціну золота, срібла чи іншої речовини, з якої вони зроблені»¹.

Крім того, у законодавстві відсутні вказівки на механізм оцінки вартості виявлених культурних цінностей, а також на порядок вирішення спорів, що можуть виникати з приводу цієї оцінки². Отже, особа, яка знайшла скарб, позбавлена можливості самостійно визначитися, чи потрібно їй передавати скарб державі чи ні. Зазначена проблема може бути вирішена за допомогою застосування аналогії закону з посиланням на частину п'яту ст. 352 ЦК України, що встановлює порядок визначення викупної ціни культурних цінностей.

Не викликає сумнівів, що у ст. 343 ЦК України йдеться саме про знахідку рухомих культурних цінностей, оскільки у частині першій цієї статті під терміном «скарб» розуміються «гроші, валютні цінності, інші цінні речі». Якби закон допускав можливість знаходження у складі скарбу нерухомих речей, слід було б керуватися частиною другою ст. 335 ЦК України, що регламентує питання набуття права власності на безхазяйну нерухому річ³.

Стосовно культурних цінностей, знайдених у результаті археологічних пошуків, правила про скарб не застосовуються. Як стверджує М.Г. Масевич, «правила про скарб не можуть бути використані до археологічних розкопок,

¹ Свод законов Российской Империи. Т. X. Ч. 1. Ст. 539.1. Про правове регулювання набуття права власності на скарб за дореволюційним російським законодавством див. також: Анненков К. Система российского гражданского права / К. Анненков. Т. I. Введение и Общая часть. – СПб., 1894; Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (в ред. 1907 г.) / Г.Ф. Шершеневич. – М.: Спарк, 1995; Мейер Д.И. Русское гражданское право / Д.И. Мейер: В 2 ч. По испр. и доп. 8-му изд., 1902. Изд. 2-е, испр. – М.: Статут, 2000.

² Анисимов А.П. Клад как основание приобретения права собственности / А.П. Анисимов // Юридический мир. – 2004. – № 12. – С. 75.

³ Мазеин Д.В. Некоторые проблемы правового регулирования гражданского оборота движимых культурных ценностей / Д.В. Мазеин // Журнал российского права. – 2004. – №9. – С. 43–55.

внаслідок яких виявляють старовинні предмети: глиняний посуд, кам'яні вироби, зруйновані споруди, печі і т.і. ... На практиці іноді виникають суперечки з приводу розмежування зазначених стародавніх предметів та скарбу. Критерієм повинна служити їх майнова цінність»¹. Відповідно до частин 1, 2 ст. 18 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» знахідки, одержані в результаті археологічних досліджень (нерухомі та рухомі предмети, які були пов'язані з об'єктом археологічної спадщини і виявлені під час археологічних досліджень), є державною власністю. Вони підлягають обліку та класифікації відповідно до методик, затверджених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони культурної спадщини. З моменту виявлення і до передачі на зберігання згідно із законодавством України знахідки охороняються державою нарівні з об'єктами музейного фонду України.

У сучасному цивільному обігу категорії «скарб» і «археологічна знахідка» найчастіше вживаються як синоніми. Однак, зазначені поняття слід розмежовувати, оскільки такі об'єкти мають різні правові режими. Речі вважаються скарбом, якщо вони зариті у землі або приховані іншим способом, є грошима або іншими цінними предметами, а їх власник не може бути встановлений. Між скарбом і археологічною знахідкою існують загальні ознаки: археологічна знахідка прихована від зовнішнього огляду, як і скарб; археологічна знахідка може бути віднесена до цінних предметів, оскільки в законі не вказується, у чому саме виражається цінність; власника археологічної знахідки встановити не можливо. Проте існують і відмінності: скарб лише іноді містить у своєму складі культурні цінності, а археологічна знахідка завжди є об'єктом культурної спадщини; ознака скарбу – його навмисне приховування, у той час як археологічні знахідки зазвичай не були

¹ Масевич М.Г. Основания приобретения права собственности на бесхозяйные вещи / М.Г. Масевич // Проблемы современного гражданского права. – 2000. – № 7. – С. 180.

навмисно приховані; скарб завжди має високу економічну вартість, археологічна знахідка не завжди володіє нею¹.

Поряд із вищерозглянутими підставами право державної власності набувається на культурні цінності способами їх придбання за цивільно-правовими договорами, які будуть розглянуті в наступному параграфі цього дослідження.

Положення суб'єктів права комунальної власності на культурні цінності будується за моделлю державної власності і тому не потребує спеціального аналізу.

Відповідно до ст. 325 ЦК України суб'єктами права приватної власності є фізичні та юридичні особи, які можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком окремих його видів, які, відповідно до закону, не можуть їм належати. У приватній власності не можуть перебувати об'єкти права виключної власності народу України. Відповідно до ст. 13 Конституції України, ст. 324 ЦК України такими об'єктами є земля, її надра, повітряний простір; водні і інші природні ресурси її континентального шельфу і виняткової (морської) економічної зони.

Постановою Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» затверджено Перелік видів майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України, а також Спеціальний порядок набуття права власності громадянами на окремі види майна, викладені відповідно в додатках № 1 і № 2.

У Додатку № 1 «Перелік видів майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України» перераховуються: 1) зброя, боєприпаси (крім мисливської і пневматичної зброї, зазначеної в Додатку № 2, і боєприпасів до неї, а також спортивної зброї і боєприпасів до

¹ Зубенко Ю.С. Соотношение между категорий «археологическая находка» и смежными понятиями в гражданском праве / Ю.С. Зубенко // Современное право. – 2009. – № 8. – С. 63–67.

неї, які набуваються громадськими об'єднаннями з дозволу органів внутрішніх справ), бойова і спеціальна військова техніка, ракетно-космічні комплекси; 2) вибухові речовини і засоби вибуху, всі види ракетного палива, а також спеціальні матеріали і обладнання для його виробництва; 3) бойові отруйні речовини; 4) наркотичні, психотропні, сильнодіючі отруйні лікувальні засоби (за винятком отримуваних громадянами за призначенням лікаря); 5) протиградові установки; 6) державні еталони одиниць фізичних величин; 7) спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації (зазначені засоби не можуть також перебувати у власності юридичних осіб недержавних форм власності); 8) електрошокові пристрої та спеціальні засоби, що застосовують правоохоронні органи, крім газових пістолетів і револьверів та патронів до них, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії.

До переліку, що міститься в Додатку № 2 «Спеціальний порядок набуття права власності громадянами на окремі види майна», входять вогнепальна мисливська зброя, газові пістолети й револьвери та деякі види пневматичної зброї, пам'ятки історії і культури, радіоактивні речовини. Такі види майна можуть бути придбані лише за наявності дозволу відповідних органів (органів внутрішніх справ, Міністерства культури, державних органів з ядерної та радіаційної безпеки тощо).

На придбання об'єктів, що перебувають на державному обліку як пам'ятки історії та культури, необхідним є дозвіл спеціально уповноважених державних органів охорони пам'яток історії та культури (Мінкультури, Мінінвестбуд і Головархів України).

Слід зазначити, що постанова Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» не узгоджена з іншими нормативними актами щодо культурних цінностей у частині використання термінології. Тому пропонується, у пункті 6 частини 1 Додатку № 2 «Спеціальний порядок набуття права власності громадянами на окремі види майна» постанови Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна»

змінити слова «пам'ятки історії і культури» на слова «пам'ятки культурної спадщини».

Суб'єктами права приватної власності на культурні цінності можуть бути фізичні та юридичні особи приватного права, у власності яких можуть знаходитися рухомі й нерухомі культурні цінності.

Далі розглянемо особливості набуття, здійснення та припинення права приватної власності на культурні цінності. Перелік культурних цінностей, якими можуть володіти фізичні та юридичні особи, в законодавстві відсутній. Виходячи із змісту ст. 17 Закону України «Про охорону культурної спадщини» можна зробити висновок, що у власності фізичних та юридичних осіб можуть перебувати всі пам'ятки, крім пам'яток археології.

Для придбання деяких культурних цінностей необхідні спеціальні дозволи (абз. 2 ч. 2 ст. 178 ЦК України). Як вже було зазначено, набуття права власності на пам'ятки культурної спадщини вимагає одержання дозволу спеціально уповноважених державних органів охорони пам'яток культурної спадщини. Також, колекціонування зброї та патронів допускається за наявності дозволу органів внутрішніх справ (Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної й холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21.09.1998 р. № 622¹).

¹ Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.09.1998 р. № 622 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 42. – Ст. 107.

У цивільному законодавстві України підставами набуття права приватної власності є: 1) виготовлення нової речі (ст. 331 ЦК України); 2) переробка речі (ст. 332 ЦК України); 3) привласнення загальнодоступних дарів природи (ст. 333 ЦК України); 4) набувальна давність (ст. 344 ЦК України); 5) виявлення скарбу (крім випадків, передбачених ч. 4 ст. 343 ЦК України); 6) заволодіння рухомою річчю, від якої власник відмовився (ст. 336 ЦК України); 7) знахідка речі (ч.1 ст. 338 ЦК України) або бездоглядної домашньої тварини (ч. 1 ст. 341 ЦК України); 8) приватизація (ст. 345 ЦК); 9) спадкування за законом (гл. 86 ЦК України); 10) самочинне будівництво, якщо це передбачено законом (ч. 3 ст. 376 ЦК України). Однак, аналізувати всі зазначені підстави набуття права приватної власності у межах цього дослідження не уявляється доцільним, оскільки деякі з них не можуть бути використані щодо культурних цінностей (наприклад, переробка речі (ст. 332 ЦК України)), а інші – не мають жодних особливостей порівняно із підставами набуття права власності на інші види майна. Тому розглянемо лише підстави набуття права власності, які є специфічними для культурних цінностей.

Право приватної власності на культурні цінності може виникати за правилами, передбаченими цивільним законодавством для знахідки (ст. 337 ЦК України). Знахідкою є рухома річ, яка вибула з володіння власника чи особи, яка має інше речове право на неї, не з їх волі. Якщо власник відмовляється від належного йому майна, то застосовуються правила ст. 336 ЦК України. Зокрема, особа, яка заволоділа рухомою річчю, від якої власник відмовився, набуває право власності на цю річ з моменту заволодіння нею (ст. 336 ЦК України). Це правило діє лише щодо рухомих речей, оскільки відмова від рухомих речей, що можуть перебувати у приватній власності, відбувається у спрощеному порядку. Однак, у разі відмови власника від нерухомих речей та транспортних засобів, законом встановлюються спеціальні правила. Наприклад, відмова від земельної ділянки, будівлі, споруди, житлового приміщення має відбуватися у тій

формі, в якій право на зазначені об'єкти було встановлено. Отже, правила щодо загублених речей містяться у ст. 337 ЦК України і поширюються на всі рухомі речі, незалежно від їхньої вартості. Особа, яка знайшла загублену річ, зобов'язана негайно повідомити про це особу, яка її загубила, або власника речі і повернути знайдену річ цій особі. Якщо річ знайдено у приміщенні або транспортному засобі, особа, яка її знайшла, зобов'язана передати річ особі, яка представляє володільця цього приміщення чи транспортного засобу. Особа, якій передана знахідка, набуває прав та обов'язків особи, яка знайшла загублену річ. Якщо особа, яка має право вимагати повернення загубленої речі, або місце її перебування невідомі, особа, яка знайшла загублену річ, зобов'язана заявити про знахідку міліції або органам місцевого самоврядування. Особа, яка знайшла загублену річ, має право зберігати її у себе або здати на зберігання міліції, або органам місцевого самоврядування, або передати знахідку особі, яку вони вказали.

Річ, що швидко псується, або річ, витрати на зберігання якої є непропорційно великими порівняно з її вартістю, може бути продана особою, яка її знайшла, з одержанням письмових доказів, що підтверджують суму виторгу. Сума грошей, одержана від продажу знайденої речі, підлягає поверненню особі, яка має право вимагати її повернення. Особа, яка знайшла загублену річ, відповідає за її втрату, знищення або пошкодження в межах її вартості лише в разі свого умислу або грубої необережності (ст. 337 ЦК України).

Особа, яка знайшла загублену річ, набуває право власності на неї після сплину шести місяців з моменту заяви про знахідку міліції або органам місцевого самоврядування. Однак, це можливо лише у разі, якщо: а) не встановлено власника або іншу особу, яка має право вимагати повернення загубленої речі; б) власник або інша особа, яка має право вимагати повернення загубленої речі, не заявили про своє право на річ тому, хто її знайшов, міліції або органам місцевого самоврядування.

У кожному разі особа, яка знайшла загублену річ, якщо у неї не виникає право власності, може вимагати від особи, якій річ повернена, або особи, яка набула право власності на неї, відшкодування необхідних витрат, пов'язаних із знахідкою (зберігання, розшук власника, продаж речі тощо). Крім того, особа, яка знайшла загублену річ, має право вимагати від її власника (володільця) винагороду за знахідку в розмірі до двадцяти відсотків вартості речі. Якщо ж власник (володільця) публічно обіцяв винагороду за знахідку, винагорода виплачується на умовах публічної обіцянки (ст.ст. 1144, 1148 ЦК України). Право на одержання винагороди не виникає, якщо особа, яка знайшла загублену річ, не заявила про знахідку або вчинила спробу приховати її (ст. 339 ЦК України).

Думається, тут треба зробити застереження, оскільки правила цивільного законодавства щодо знахідки можуть бути використані лише стосовно культурних цінностей, не внесених до відповідних реєстрів. Культурні цінності, що знаходяться на обліку, не можуть визнаватися знахідкою, оскільки встановити їх власника можна за даними відповідного реєстру.

Наступним способом набуття права приватної власності на культурні цінності, який буде розглянуто у межах цього дослідження, є їхня приватизація¹. Як вже було зазначено вище, перелік пам'яток, які не підлягають приватизації, затверджується Верховною Радою України. Фізичні та юридичні особи можуть набувати право приватної власності на культурні цінності у разі приватизації державного майна та майна, що є у комунальній власності (ч. 1 ст. 345 ЦК України). Норма ст. 345 ЦК України відсилає до спеціального законодавства, яким визначається порядок приватизації державного та комунального майна (Закону України «Про приватизацію

¹ Кузнецова Ю.С. Приватизация объектов культурного наследия федерального значения / Ю.С. Кузнецова, А.А. Лардугин, А.Б. Шухободский // Реставрационный ежегодник 2008. – СПб., 2008 – С. 63–64; Кузнецова Ю.С. Экономика приватизации объектов культурного наследия федерального значения: выпускная квалификационная работа / Ю.С. Кузнецова; СПб. Гос. университет информационных технологий, механики и оптики. – СПб., 2008. – С. 129.

державного майна»¹, Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)»², Закону України «Про приватизаційні папери»³ та ін.).

Поняття приватизації визначається у Законі України «Про приватизацію державного майна». Приватизація державного майна – це відчуження майна, що перебуває у державній власності, і майна, що належить Автономній Республіці Крим, на користь фізичних та юридичних осіб, які можуть бути покупцями відповідно до положень Закону України «Про приватизацію державного майна», з метою підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів на структурну перебудову економіки України. Спеціальні правила щодо приватизації пам'яток культурної спадщини передбачені у ч. 1 ст. 18 Закону України «Про охорону культурної спадщини»: пам'ятка може бути приватизована лише за умови укладення майбутнім власником з відповідним органом охорони культурної спадщини попереднього договору про укладення в майбутньому охоронного договору на пам'ятку (її частину) з викладенням його істотних умов, у тому числі щодо цільового використання пам'ятки, робіт, які майбутній власник зобов'язується провести на пам'ятці з метою утримання її в належному стані.

Набуття права власності на культурні цінності за набувальною давністю згідно зі ст. 344 ЦК України може мати місце, якщо особа добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти ним протягом строку, передбаченого законом. Умовами набуття права власності за набувальною давністю є: а) добросовісне заволодіння чужим майном; б) володіння чужим майном протягом певного строку: десять

¹ Про приватизацію державного майна: Закон України від 04.03.1992 р. № 2163-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.

² Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію) Закон України від 06.03.1992 р. № 2171-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст.350.

³ Про приватизаційні папери: Закон України від 06.03.1992 р. № 2173-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 352.

років – для нерухомості; п'ять років – для рухомості. Якщо особа заволоділа майном на підставі договору з його власником, який після закінчення строку договору не пред'явив вимоги про його повернення, вона набуває право власності за набувальною давністю на нерухоме майно через п'ятнадцять, а на рухоме майно – через п'ять років з часу спливу позовної давності. При цьому особа, яка заявляє про давність володіння, може приєднати до часу свого володіння увесь час, протягом якого цим майном володіла особа, чий правонаступником вона є; в) відкритість володіння чужим майном; г) безперервність володіння чужим майном. При цьому втрата не зі своєї волі майна його володільцем не перериває набувальної давності у разі повернення майна протягом одного року або пред'явлення протягом цього строку позову про його витребування; д) дотримання спеціальних вимог, встановлених законом (наприклад, вимога державної реєстрації для нерухомого майна – ч. 1 ст. 344, ст. 182 ЦК України).

Порядок виникнення права власності на земельну ділянку за набувальною давністю регулюється законом (абз. 2 ч. 1 ст. 344 ЦК України). Таким законом є Земельний кодекс України¹ (далі – ЗК України) (ст. 119 ЗК України), який встановлює строк володіння земельною ділянкою для набуття права власності на неї на підставі набувальної давності – 15 років. Норма ст. 119 ЗК України є спеціальною для правовідносин набуття права власності на земельну ділянку за набувальною власністю і має використовуватися переважно перед нормою ст. 344 ЦК України.

Порядок набуття права власності за набувальною давністю залежить від виду речей: право власності на рухомість за наявності зазначених вище умов виникає автоматично; на нерухоме майно, транспортні засоби, цінні папери право власності набувається за рішенням суду. Право власності на нерухоме майно, що підлягає державній реєстрації, за набувальною давністю виникає з моменту державної реєстрації.

¹ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.

Водночас, положення спеціального законодавства, зокрема ст. 32 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» щодо набуття права власності на культурні цінності добросовісним набувачем, уявляється, не мають однозначного тлумачення. Згідно ст. 32 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» фізичні або юридичні особи, які володіють культурними цінностями та не знали і не повинні були знати, що ці цінності раніше були викрадені або незаконно вивезені, визнаються добросовісними набувачами культурних цінностей. У разі придбання викрадених або незаконно вивезених з інших держав культурних цінностей зазначені цінності підлягають поверненню законному власнику. Добросовісний набувач культурної цінності має право у разі її повернення одержати компенсацію. Держава або власник, які подають запит на повернення незаконно вивезених культурних цінностей, у разі їх повернення компенсують витрати на їх зберігання, реставрацію, експертизу тощо.

Із положень ст. 32 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» не уявляється можливим встановити, чи визнаються добросовісні набувачі власниками культурних цінностей до моменту пред'явлення вимоги про їх повернення, та чи застосовуються вказані правила до випадків добросовісного заволодіння культурними цінностями, що не ввозилися на територію України з інших держав¹. Думається, положення ст. 32 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» мають трактуватися як можливість віндикації культурної цінності, незаконно вивезеної з території іншої держави, її власником у межах строку позовної давності, після спливу якого добросовісний володілець може набути культурну цінність у власність на підставі набувальної власності. Однак, слід зауважити, що набути право

¹ Щодо добросовісності набуття культурних цінностей, див.: Маковский А.Л. Проблемы реституции и добросовестного приобретения культурных ценностей / А.Л. Маковский // Трудная судьба культурных ценностей. – М.: Изд-во Междунар. центра финансово-эконом. развития, 1998. – С. 320.

власності за набувальною давністю можна лише на рухомі культурні цінності, крім випадків, встановлених ст. 336 ЦК України (відмова власника від рухомої речі), ст. 338 ЦК України (знахідка), ст. 341 ЦК України (бездоглядна домашня тварина) і ст. 343 ЦК України (скарб).

Стосовно підстав припинення права приватної власності на культурні цінності, слід зазначити, що до їх числа належать деякі з вже розглянутих вище способів набуття права державної власності, зокрема, викуп пам'ятки культурної спадщини (ст. 352 ЦК України та ст. 21 Закону України «Про охорону культурної спадщини»). Також способом припинення права приватної власності на культурні цінності є їх знищення. У разі знищення майна, права на яке підлягають державній реєстрації, право власності на це майно припиняється з моменту внесення за заявою власника змін до державного реєстру. У випадку знищення культурних цінностей, зачіпаються інтереси не лише їх власників, але й усього суспільства у цілому. З цієї причини у ч.ч. 2-5 ст. 298 Кримінального кодексу України¹ (далі – КК України) передбачена кримінальна відповідальність за умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їх частин. Зрозуміло, що дана стаття КК України, у першу чергу розрахована на випадки знищення культурних цінностей, що є державною чи комунальною власністю, або якщо шкоду об'єкту культурної спадщини спричинено сторонньою особою, а не її власником. У такому разі, відповідно до ст. 47 Закону України «Про охорону культурної спадщини», застосування фінансових санкцій, адміністративних стягнень або кримінального покарання не звільняє винного від обов'язку відшкодувати шкоду, завдану власникові пам'ятки або уповноваженому ним органу, особі, яка набула права володіння, користування чи управління пам'яткою, що охороняється археологічною територією. Шкода, завдана власникові пам'ятки або уповноваженому ним органу, особі, яка набула права володіння,

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

користування чи управління пам'яткою, що охороняється археологічною територією, відшкодовується відповідно до закону. Юридичні і фізичні особи, які завдали шкоди пам'яткам, їхнім територіям (у тому числі незаконним будівництвом), зобов'язані відновити пам'ятки та їхні території, а якщо відновлення не можливе – відшкодувати шкоду відповідно до закону. Однак, теоретично за частинами 2-4 ст. 298 КК України до кримінальної відповідальності може бути притягнутий і власник культурної цінності. Водночас, цивільним законодавством не передбачається відповідальність за знищення власником належного йому об'єкта культурної спадщини. При цьому, кримінальна відповідальність настає за знищення будь-яких об'єктів культурної спадщини, як тих, що знаходяться на державному обліку, так і тих, що на обліку не перебувають. Однак, всеохоплюючий державний контроль за всіма культурними цінностями є об'єктивно не можливим. Тому, думається, у законодавстві слід передбачити цивільну відповідальність власника культурної цінності, яка перебуває на державному обліку, за її незаконне умисне знищення у вигляді відшкодування у дохід держави її повної вартості на момент знищення.

3.2. Культурні цінності як об'єкти зобов'язальних правовідносин

Якщо правовідносини власності оформлюють і закріплюють приналежність культурних цінностей певним суб'єктам цивільних правовідносин, то зобов'язальні правовідносини опосередковують перехід культурних цінностей від одних суб'єктів до інших. Під поняттям «цивільного зобов'язання» відповідно до ст. 509 ЦК України слід розуміти правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Зобов'язання виступають одним із видів цивільних правовідносин і набувають усіх ознак останніх. Разом з тим вони мають специфічні риси:

1) специфіка суб'єкта, тобто сторонами цивільного зобов'язання є конкретно визначені сторони, до яких відносять кредитора (сторона уповноважена) та боржника (сторона зобов'язана);

2) специфіка об'єкта, тобто об'єктом цивільного зобов'язання є певна дія або утримання від вчинення такої дії (поведінка осіб). Окрім поняття об'єкта виділяють також і поняття предмета зобов'язання, під яким розуміють конкретну річ, роботу чи послугу, яку зобов'язаний передати, виконати чи надати боржник кредитору;

3) специфіка змісту, яка полягає у тому, що суб'єктивний обов'язок у цьому випадку називається боргом, а суб'єктивне право – правом вимоги.

4) специфіка підстав виникнення, зміни та припинення полягає у тому, що найбільш поширеним юридичним фактом, на підставі якого виникають, змінюються та припиняються зобов'язальні правовідносини, є договір. Окрім договору, зобов'язання також можуть виникати з інших підстав, що встановлені ст. 11 ЦК України;

5) специфіка характеру, оскільки дані правовідносини носять виражений відносний характер (на відміну від абсолютних, речових), внаслідок чіткої визначеності їх суб'єктів¹.

Класифікація зобов'язань може бути проведена за різними підставами², однак, для цілей цієї роботи та з огляду на її обмежений обсяг необхідно розглянути лише наступні групи зобов'язань: зобов'язання з передачі культурних цінностей у власність, зобов'язання з передачі культурних цінностей у користування, комісійна торгівля антикваріатом, зобов'язання з виконання робіт, зобов'язання з надання послуг зберігання, зобов'язання із страхування культурних цінностей.

¹ Харитонов Е.О., Саниахметова Н.А. Гражданское право Украины / Е.О. Харитонов, Н.А. Саниахметова: Учебник. – Х.: ООО «Одиссей», 2004. – С. 405–406.

² Гражданское право. Учебник. Ч. I / Под ред. Т.И. Илларионовой, Б.М. Гонгало, В.А. Плетнева. – М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА* М, 1998. – С. 256; Гражданское право. Том 1 / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: Проспект, 2011. – С. 576; Брагинский М.И. Общее учение о хозяйственных договорах / М.И. Брагинский. – Минск, 1967. – С. 236 та ін.

Група зобов'язань з передачі культурних цінностей у власність включає договори купівлі-продажу, міни, дарування та ін. Відчуження культурних цінностей підпорядковується загальним положенням цивільного права щодо договірних зобов'язань із особливостями, встановленими спеціальним законодавством у сфері цивільного обігу культурних цінностей. За загальним правилом культурні цінності можуть вільно відчужуватися, за виключеннями, встановленими законодавством України, які були розглянуті у попередньому підрозділі. Сторонами договорів, спрямованих на передачу культурних цінностей у власність, можуть виступати будь-які суб'єкти цивільного права відповідно до загальних правил щодо правочиноздатності.

У цивільному обігу можуть перебувати як нерухомі, так і рухомі культурні цінності. Стосовно обігу рухомих культурних цінностей у законодавстві України відсутні спеціальні вимоги. Однак, як вбачається, обіг рухомих культурних цінностей також потребує спеціального регулювання за цивільним законодавством України. Це пов'язано, насамперед, із необхідністю запровадження обліку рухомих культурних цінностей та введення окремого порядку укладення договорів щодо культурних цінностей. Як зазначає Д.В. Мазеїн, *de lege ferenda*, має бути запроваджена система реєстрового обліку цивільних прав на культурні цінності та правочинів з ними, яка повинна носити універсальний характер і поширюватися на всі без винятку культурні цінності, незалежно від речового статусу цих цінностей, форми власності на них або перебування їх у складі будь-яких фондів. Універсальна система реєстрового обліку рухомих культурних цінностей значно полегшить вирішення проблем, пов'язаних з їх незаконним обігом. При наявності такої системи буде легше вирішити проблему незаконного обігу викрадених культурних цінностей, культурних цінностей, незаконно ввезених в Україну, а також цінностей, отриманих у результаті несанкціонованих розкопок археологічних пам'яток. Незаконно одержані культурні цінності не зможуть бути введені у цивільний обіг. Права на них не можна буде зареєструвати в обліковому реєстрі. Таким чином, будь-які

операції з культурними цінностями будуть носити для їх учасників завідомо незаконний характер. У набувача не виникатиме право власності. Такий набувач також не розглядатиметься як добросовісний. Набувач культурної цінності завжди може отримати з реєстру відомості про зареєстрованого власника рухомої культурної цінності. Система реєстрового обліку культурних цінностей дозволить також вирішити проблему встановлення законного власника культурної цінності та проблему повернення (реституції) рухомих культурних цінностей їх власникам¹.

Водночас, слід зазначити, що така система обліку повинна мати суворо конфіденційний характер. Наприклад, у випадках, коли річ продається з аукціону, власник може забажати оголошення свого прізвища або, навпаки, не відкривати інформацію про продавця².

Договори купівлі-продажу нерухомих культурних цінностей укладаються із застосуванням загальних і спеціальних правил. За загальним правилом (гл. 54 ЦК України) договір купівлі-продажу нерухомості має бути укладено у письмовій формі з нотаріальним посвідченням і подальшою державною реєстрацією прав, що з нього виникають (ст. 657 ЦК України). Спеціальні вимоги законодавства щодо договору купівлі-продажу пам'яток культурної спадщини передбачають:

а) повідомлення у письмовій формі відповідного органу охорони культурної спадщини про намір продати пам'ятку культурної спадщини, із зазначенням ціни та інших умов продажу (оскільки такі органи мають право переважної купівлі пам'ятки) (ст. 20 Закону України «Про охорону культурної спадщини»);

¹ Мазеин Д.В. Некоторые проблемы правового регулирования гражданского оборота движимых культурных ценностей / Д.В. Мазеин // Журнал российского права. – 2004. – № 9. – С.43–55.; Дуденко Т.В. Культурні цінності в цивільному обороті України // Т.В. Дуденко / Проблеми законності. – 2008. – Вип. 95. – С. 33 – 38; Рыбак К.Е. К вопросу оборота культурных ценностей / К.Е. Рыбак // США. Канада: экономика, политика, культура. – 2006. – № 3. – С. 99–110.

² Рыбак К. Разглашение персональных данных о продавце культурных ценностей: необходимость и целесообразность / К.Е. Рыбак // Конституционное право: восточноевропейское обозрение (Сравнительное конституционное обозрение). – 2007. – № 4. – С. 22–25.

б) наявність згоди від органу охорони культурної спадщини на відчуження пам'ятки (абз. 1 ч. 1 ст. 18 Закону України «Про охорону культурної спадщини»);

в) після укладення договору купівлі-продажу покупець зобов'язаний укласти з органом охорони культурної спадщини відповідний охоронний договір (ч. 2 ст. 23 Закону України «Про охорону культурної спадщини»).

Далі більш детально розглянемо вищезазначені особливості договору купівлі-продажу пам'яток культурної спадщини, пов'язані, перш за все, із встановленим у цивільному законодавстві правом привілейованої купівлі пам'яток культурної спадщини. Відповідно до частини першої ст. 20 Закону України «Про охорону культурної спадщини» у разі продажу пам'ятки (крім пам'ятки, яка не підлягає приватизації) власник або уповноважений ним орган зобов'язаний у письмовій формі повідомити про це відповідний орган охорони культурної спадщини із зазначенням ціни та інших умов продажу.

Метою встановлення переважних прав у ЦК України є захист інтересів учасників деяких видів юридичних осіб, власників, орендарів, а, отже, суб'єктів приватних відносин. Переважні права, встановлені спеціально для захисту публічних інтересів, та, зокрема, норми щодо права привілейованої купівлі пам'яток, у ЦК України відсутні. Така ситуація не може бути визнана задовільною, оскільки створюється неясність у застосуванні державою права привілейованої купівлі пам'яток. З огляду на зазначене, думається, необхідно закріпити право держави на привілейовану купівлю пам'яток культурної спадщини у ЦК України.

Отже, слід зазначити, що право привілейованої купівлі державою культурних цінностей не одержало належного оформлення у цивільному законодавстві України¹. Для формування моделі правового регулювання

¹ Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов. – М.: Статут, 2000. – С. 295; Гражданское право: Учебник: В 2 т. Т. 1 / Отв. ред. Е.А. Суханов. – М.: БЕК, 2002. – С. 103; Леонова Л.Ю. Преимущественное право покупки: история возникновения, осуществление и защита / Л.Ю. Леонова // Законодательство. – 2002. – № 9. – С. 18; Белов В.А., Пестерева Е.В. Хозяйственные общества / В.А. Белов, Е.В. Пестерева. – М.: Центр «ЮрИнфоР», 2002. – С. 130; Кузнецова Л.В.

переважного права держави на придбання культурних цінностей, корисним є вивчення зарубіжного досвіду в цій сфері. Так, у країнах Латинської Америки, де ситуація з обігом культурних цінностей багато в чому нагадує ситуацію, яка має місце на Україні, за державою закріплено право переважної купівлі культурних цінностей. Усі знайдені культурні цінності в обов'язковому порядку передаються владним органам, які видають сертифікати їх автентичності, або оголошують про те, що держава використовує своє переважне право купівлі, або випускають річ у вільний обіг. У скандинавських країнах культурні цінності шляхом викупу або безоплатної передачі з приватної чи навіть державної власності передаються у власність спеціальної організації, яка має «королівський статус» і створена виключно з метою охорони культурних цінностей. Таким чином, влада будь-якої держави піклується про охорону культурних цінностей, що знаходяться на її території.

На сьогодні держава Україна має привілейоване право купівлі лише щодо тих культурних цінностей, стосовно яких вона поінформована шляхом занесення даних про них до відповідних реєстрів. Слід зазначити, що з огляду на це, коло об'єктів щодо яких може виникнути право привілейованої купівлі, є незначним. Тому, у літературі пропонується поширити право держави на привілейовану купівлю культурних цінностей щодо рухомих культурних цінностей, вартість яких перевищує 50 тисяч мінімальних розмірів заробітних плат¹. Інші дослідники пропонують поширити право

Преимущественное право: понятие и правовая природа / Л.В. Кузнецова // Журнал российского права. – 2004. – № 10. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.juristlib.ru/book_3204.html; Скловский К., Смирнова М. Институт преимущественной покупки в российском и зарубежном праве // Хозяйство и право. – 2003. – № 10. – С. 96.

¹ Булатова В.В. Преимущественное право государства на покупку культурных ценностей: некоторые проблемы правового регулирования / В.В. Булатова // Lex Russica. – 2008. – № 5. – С. 1209–1212.

держави на привілейовану купівлю культурних цінностей на усі види культурних цінностей¹.

Думається, запропоновані позиції авторів щодо розширення кола об'єктів культурної спадщини, на які поширюється право держави на привілейовану купівлю, потребують додаткової аргументації. Так, у законодавстві України не встановлено обов'язку власника рухомої культурної цінності повідомляти органи охорони культурної спадщини про її продаж, а тому встановлення будь-яких вартісних критеріїв не може забезпечити переважного права держави на її купівлю. З цієї ж причини не можна погодитися з пропозицією застосовувати привілейовану купівлю державою усіх без виключення культурних цінностей, що додатково ускладнить їх цивільний обіг. Тому пропонується поширити право держави на привілейовану купівлю культурних цінностей на усі види нерухомих культурних цінностей (а не лише стосовно пам'яток культурної спадщини), не залежно від їх вартості та знаходження на державному обліку.

Право привілейованої купівлі пам'ятки не застосовується, коли покупцем пам'ятки, яка перебуває у приватній власності, є діти, дружина і батьки або, за їх відсутності, брати й сестри, а також дід та бабуся як з боку батька, так і з боку матері, і небожі та небоги продавця (ч. 2 ст. 20 Закону України «Про охорону культурної спадщини»).

Крім того, спірним є питання конкуренції прав привілейованої купівлі культурної цінності у разі продажу частки у праві спільної часткової власності. Як відомо, частина друга ст. 362 ЦК України надає співвласнику у праві спільної часткової власності переважне право перед іншими особами на придбання відчужуваної частки у праві спільної часткової власності. Однак, одночасно держава також має переважне право купівлі частки пам'ятки, що перебуває у спільній частковій власності. Зазначене питання, уявляється, має

¹ Долгов С.Г. Культурные ценности как объекты гражданских прав и их защита (Гражданско-правовой и криминалистический аспекты) / С.Г. Долгов [Электронный ресурс]: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09, 12.00.03 – М.: РГБ, 2002. – С. 100–101; Сергеев А.П. Гражданско-правовые меры борьбы с бесхозяйственным содержанием культурных ценностей // Советское государство и право. – 1984. – № 8. – С. 131–135.

вирішуватися на користь співвласників пам'ятки і саме вони володіють правом привілейованої купівлі культурної цінності у разі її продажу іншим співвласником.

У залежності від того, до якої із категорій належить пам'ятка – до пам'яток національного чи місцевого значення, право привілейованої купівлі реалізується різними державними органами. Центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони культурної спадщини, мають право привілейованої купівлі пам'ятки національного значення. Орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органи охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій та відповідний виконавчий орган сільської, селищної, міської ради мають право привілейованої купівлі пам'ятки місцевого значення (абз. 1 ч. 2 ст. 20 Закону України «Про охорону культурної спадщини»).

У разі відмови від здійснення цього права чи не здійснення його протягом місяця з дня одержання повідомлення власник або уповноважений ним орган має право на продаж пам'ятки. Однак, у судовій практиці зустрічаються випадки, коли мовчання спеціально уповноважених органів, які мають право привілейованої купівлі пам'ятки місцевого значення, сприймається як згода на придбання культурної цінності. Так, Рішенням Верховного Суду України від 25.05.2011 р. було скасовано Рішення Приморського районного суду м. Одеси від 24.03.2010 р. та ухвалу апеляційного суду Одеської області від 06.06.2010 р., а також ухвалено нове рішення про відмову в задоволенні позовних вимог управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної державної адміністрації. Розглянувши у судовому засіданні цивільну справу за позовом управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної державної адміністрації до ОСОБА 6, публічного акціонерного товариства «Райффайзен Банк Аваль» (далі – ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»), третя особа – управління з питань охорони об'єктів культурної спадщини Одеської міської

ради, про визнання недійсним договору купівлі-продажу нежитлового приміщення, судом було встановлено, що у січні 2008 р. управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної державної адміністрації звернулося до суду із зазначеним позовом та просило визнати недійсним договір купівлі-продажу від 28.12.2007 р., укладений між ОСОБА 6 та ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», та повернути сторони до попереднього стану.

В обґрунтування позовних вимог було зазначено, що договір купівлі-продажу пам'ятки архітектури місцевого значення – нежитлової будівлі (колишнього ломбарду, спорудженого в 1904–1905 р.р.), яка розташована за адресою: АДРЕСА_1, укладено без погодження зі спеціально уповноваженим органом охорони культурної спадщини – управлінням охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної державної адміністрації – та з порушенням його права привілейованої купівлі й умов охоронного договору від 31.04.2005 р. № 20–05/Н–1.

Рішенням Приморського районного суду м. Одеси від 24.03.2010 р., залишеним без змін ухвалою апеляційного суду Одеської області від 06.06.2010 р., позов було задоволено. У касаційній скарзі ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» просив скасувати судові рішення у зв'язку з порушенням судами норм матеріального й процесуального права та ухвалити нове рішення про відмову в позові. На думку суду, касаційна скарга підлягає задоволенню з тих підстав, що ухваюючи рішення про визнання недійсним договору купівлі-продажу від 28.12.2007 р., укладеного між ОСОБА 6 та ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, виходив із того, що у порушення вимог ст.ст. 6, 18 Закону України «Про охорону культурної спадщини» договір укладено без письмової згоди управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної державної адміністрації, тому ця угода не створює юридичних наслідків для сторін, є недійсною з дня укладання. З таким висновком суд не погодився, оскільки скасовуючи попередні рішення, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України в ухвалі від

11.11.2009 р. зазначила як помилкові висновки попередніх судів, які задовольнили позов про те, що позивач не погоджувався на продаж указанного будинку, та вказано, що суди не врахували, що ОСОБА 6 виконала всі вимоги договору щодо здійснення ремонтно-реставраційних робіт, тому за умовами договору з управлінням охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної державної адміністрації вона мала право на подальше відчуження цього об'єкта нерухомості, тобто попередня згода управління на відчуження цього об'єкта висловлена у договорі.

У процесі розгляду справи встановлено, що 17.07.2005 р. листом № 3529 позивач надав згоду ОСОБА 6 на відчуження приміщень у будинку № 12 по вул. Польській у м. Одесі за умови виконання нею ремонтно-реставраційних робіт, установлених під час укладання договору купівлі-продажу від 25.11.2003 р., або переведення цих зобов'язань на нового власника.

У пункті 8 договорів, укладених між позивачем і приватним підприємством «М.Т.Н.» (далі – ПП «М.Т.Н.») 27.10.2003 р. та між ПП «М.Т.Н.» і ОСОБА 6 25.11.2003 р., встановлено п'ятирічний строк виконання інвестиційних зобов'язань відносно проведення ремонтно-реставраційних робіт на суму 2 млн. грн. У цих договорах не міститься перелік робіт, які повинні бути здійснені на виконання цього зобов'язання.

Виконання інвестиційних зобов'язань є договірними зобов'язаннями ПП «М.Т.Н.», що були переведені на підставі договору від 27.11.2003 р. на ОСОБА 6 та є умовою приватизації об'єкта нерухомості, на що була надана згода позивача.

Безпосередній обов'язок виконання інвестиційних зобов'язань лежить на ОСОБА 6, яка не передала їх, оскільки вважає, що вони виконані, про що свідчить висновок аудиторської компанії «Квест-Консалт» від 09.06.2007 р. про фінансування нею ремонтно-реставраційних робіт на суму 2 845 167 грн., висновок про здійснення комплексу заходів і ремонтно-реставраційних робіт будівлі з метою збереження її як пам'ятки архітектури та містобудування,

виконаний науково-виробничим центром «Екобуд», від 03.12.2007 р., висновок судово-будівельної експертизи від 03.06.2008 р.

Із зазначених висновків убачається, що протягом 2004–2007 р.р. на спірному об'єкті спеціалізованими будівельними організаціями з метою збереження пам'ятки архітектури здійснені ремонтно-реставраційні роботи вартістю 6 895 167 грн., які проводилися відповідно до вимог державних будівельних норм, що регулюють консервацію, реставрацію та відновлення пам'яток архітектури, з дотриманням вимог щодо збереження первісної матеріально-технічної структури будівлі. Вважаючи, що нею виконані всі умови здійснення ремонтно-реставраційних робіт, 12.11.2007 р. відповідачка надіслала звернення до управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної державної адміністрації, повідомивши про намір здійснити продаж об'єкта нерухомості. Протягом установленого законодавством строку їй не було надано відповіді на звернення, що також свідчить про відсутність заперечень управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної державної адміністрації на відчуження цього об'єкта нерухомості з дотриманням попередніх умов договору.

Суд зазначив, що згідно зі ст. 20 Закону України «Про охорону культурної спадщини» орган охорони культурної спадщини Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органи охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій та органи охорони культурної спадщини місцевого самоврядування мають право привілейованої купівлі пам'ятки місцевого значення. У разі відмови від здійснення цього права чи не здійснення його протягом місяця з дня одержання повідомлення власник або уповноважений ним орган має право на продаж пам'ятки. Крім того, відповідно до ст. 598 ЦК України зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом. Відповідно до п. 8 договору купівлі-продажу від 25.11.2003 р. п'ятирічний строк виконання інвестиційних зобов'язань сплинув у жовтні 2008 р.

Відповідальність за порушення законодавства про охорону культурної спадщини передбачена розд. VIII Закону України «Про охорону культурної спадщини», однак спеціальним законодавством не передбачено повноваження позивача обирати засіб захисту прав як визнання правочинів, в яких він не є стороною, недійсними.

Зважаючи на те, що справа тривалий час розглядається судами неправильно та те, що у справі не вимагається збирання або додаткової перевірки чи оцінки доказів, обставини справи встановлені судом повно, але допущено помилку в застосуванні норм матеріального права, оскаржувані судові рішення підлягають скасуванню з ухваленням нового рішення про відмову в позові¹.

Додатково зазначимо, що Цивільний кодекс УРСР 1963 р.² взагалі не передбачав правил про привілейовану купівлю державою культурних цінностей. Цікаво, що Цивільний кодекс РСФСР 1964 р.³ у ст. 137-1 встановлював, що продаж, дарування або інше відчуження пам'яток історії та культури допускаються з обов'язковим попереднім повідомленням державних органів охорони пам'яток. При продажу пам'яток держава має переважне право купівлі. Норма, яка містилася у ст. 137-1 Цивільного кодексу РСФСР 1964 р., у якості наслідків недодержання правила про привілейовану купівлю державою культурних цінностей передбачала недійсність такого правочину.

На сьогодні у чинному ЦК України не передбачається недійсність правочину, вчиненого із порушенням права переважної купівлі. У частині четвертій ст. 362 ЦК України визначені правові наслідки порушення

¹ Рішення Верховного Суду України № 16062988 від 25.05.2011 у справі № 6–47159св10. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.reyestr.court.gov.ua/Review/16062988

² Цивільний кодекс Української РСР: Закон Української РСР від 18.07.1963 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1966. – № 46.

³ Гражданский кодекс РСФСР: Указ Президиума ВС РСФСР от 04.08.1966 г. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=1838;fld=134;dst=100366;rnd=0.6154579946305603>

співвласниками права переважної купівлі, які мають застосовуватися за аналогією до відносин, пов'язаних із цивільним обігом культурних цінностей. У разі продажу частки з порушенням цього права співвласник може у межах річного терміну позовної давності звернутися до суду з позовом про переведення на нього прав та обов'язків покупця. Переведення на співвласника прав та обов'язків покупця, як впливає зі змісту закону, здійснюється без попереднього визнання договору продажу частки сторонній особі недійсним. Позивач одночасно зі зверненням до суду з позовом вносить на депозитний рахунок суду грошову суму, яку за договором повинен сплатити (чи сплатив) покупець.

Таким чином, у цивільному законодавстві України необхідно передбачити наслідки порушення переважного права держави на купівлю культурної цінності у вигляді можливості переведення на державу прав і обов'язків набувача культурної цінності та встановити строк позовної давності для пред'явлення позову про переведення на державу прав і обов'язків набувача культурної цінності у один рік.

У різі, якщо держава не скористалася наданим їй правом привілейованої купівлі, процедура відчуження пам'ятки культурної спадщини (за винятком пам'яток, відчуження або передача яких обмежується законодавчими актами України) однаково вимагає обов'язкового погодження із відповідним органом охорони культурної спадщини (ч. 1 ст. 18 Закону України «Про охорону культурної спадщини»). Спеціальний порядок такого погодження на сьогодні у законодавстві України знаходиться у стадії розробки, зокрема, прийнято проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку прийняття органами охорони культурної спадщини рішень про надання дозволу, погодження чи висновку»¹ від 06.09.2011 р. Однак, у судовій практиці зустрічаються випадки порушення

¹ Про затвердження Порядку прийняття органами охорони культурної спадщини рішень про надання дозволу, погодження чи висновку: Проект постанови Кабінету Міністрів України від 06.09.2011р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/252113>

норми закону щодо обов'язкового погодження з відповідним органом охорони культурної спадщини відчуження пам'ятки. Так, вирішуючи спір за позовом про зобов'язання укласти договір купівлі-продажу, суд зазначених вимог закону не врахував та ухилився від дослідження обставин погодження відчуження спірного об'єкта. У серпні 2007 р. товариство з обмеженою відповідальністю «Авіантбуд» (далі – ТОВ) звернулося до Господарського суду м. Києва з позовом до відділу приватизації комунального майна Подільського району м. Києва (далі – відділ приватизації); третя особа – Подільська районна у м. Києві рада (далі – Райрада), про зобов'язання укласти договір купівлі-продажу нежитлового приміщення. Пославшись на те, що відповідач неправомірно не виконує рішення Райради від 01.03.2007 р. № 134 «Про перелік об'єктів комунальної власності територіальної громади Подільського району, що підлягають приватизації» (далі – рішення Райради № 134) та відмовляє ТОВ в укладенні договору купівлі-продажу нежитлового приміщення в будинку № 18, літ. А за адресою: м. Київ, вул. Андріївський узвіз, позивач просив задовольнити позов.

Господарський суд м. Києва рішенням від 17.09.2007 р. позов задовольнив: зобов'язав відділ приватизації здійснити необхідні дії щодо виконання рішення Райради № 134 – укласти з ТОВ договір купівлі-продажу зазначеного приміщення загальною площею 562,1 кв. метра. Вищий господарський суд України постановою від 12.11.2008 р. рішення місцевого господарського суду залишив без змін. Колегія суддів Верховного Суду України ухвалою від 12.02.2009 р. за касаційним поданням Генерального прокурора України порушила провадження з перегляду в касаційному порядку цієї постанови Вищого господарського суду.

У касаційному поданні порушено питання про скасування зазначеної постанови Вищого господарського суду України з переданням справи на новий розгляд до суду першої інстанції з підстав її невідповідності рішенням Верховного Суду України і неправильного застосування норм матеріального та процесуального права.

Дослідивши матеріали справи, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційне подання підлягає задоволенню з таких підстав. Вищий господарський суд України, залишаючи без змін рішення суду першої інстанції, погодився з його висновком про необґрунтованість відмови відповідача виконати рішення органу місцевого самоврядування щодо приватизації спірного об'єкта, що було прийнято в межах його компетенції, оскільки положення Закону України «Про тимчасову заборону приватизації пам'яток культурної спадщини»¹ від 01.02.2005 р. № 2391–IV (Закон втратив чинність) не поширюється на спірний об'єкт, який є щойно виявленою пам'яткою культурної спадщини. Проте такий висновок не можна визнати обґрунтованим, оскільки суд дійшов його без усебічного з'ясування дійсних обставин справи, порушивши таким чином вимоги ст. 43 Господарського процесуального кодексу України² (далі – ГПК України). Суд встановив, що будинок № 18 по вул. Андріївський узвіз у м. Києві є щойно виявленим об'єктом культурної спадщини відповідно до наказу Управління охорони пам'яток історії та культури Київської міської державної адміністрації (далі – КМДА) від 30.12.1996 р. № 14.

Відповідно до рішення Райради № 134 затверджено перелік об'єктів комунальної власності територіальної громади Подільського району, що підлягають приватизації за Законом України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» від 06.03.1992 р. Згідно з цим рішенням нежитлове приміщення за адресою: вул. Андріївський узвіз, 18, літери А, Б, В у м. Києві підлягало приватизації орендарем – ТОВ.

Листом від 09.08.2007 р. № 04/596 відділ приватизації відмовив ТОВ в укладенні договору купівлі-продажу, пославшись на заборону згідно із Законом України «Про тимчасову заборону приватизації пам'яток культурної спадщини» приватизації пам'яток культурної спадщини.

¹ Про тимчасову заборону приватизації пам'яток культурної спадщини: Закон України від 01.02.2005 р. № 2391-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 11. – Ст. 201

² Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56

У справі встановлено, що Головне управління охорони культурної спадщини КМДА (далі – Головне управління) у висновку від 03.08.2007 р. стосовно приватизації нежитлового будинку № 18 по вул. Андріївський узвіз не заперечувало проти приватизації цього будинку ТОВ відповідно до чинного законодавства за умови погодження відчуження з центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини, яким є Міністерство культури і туризму України (оскільки зазначений будинок розташований на території Державного історико-архітектурного заповідника «Стародавній Київ», який згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1761 занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України як об'єкт національного значення).

Вирішуючи спір, суд зазначених вимог закону та умов висновку Головного управління від 03.08.2007 р. не врахував та ухилився від дослідження обставин погодження відчуження спірного об'єкта з Міністерством культури і туризму України. Крім того, ст. 11 Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» надає право на приватизацію шляхом викупу об'єктів, які перебувають в оренді. Згідно з п. 3 рішення виконавчого комітету Київської міської ради народних депутатів від 10.05.1982 р. № 727 «Про створення творчого центру для художників міста Києва» приміщення будинків № 18, літери А, Б, В, Г, Д (площа 1 470 кв. метрів) по вул. Андріївський узвіз є нежитловими та надаються в оренду Київському творчо-виробничому об'єднанню «Художник» для створення творчого центру для художників м. Києва.

У подальшому ці об'єкти були включені до Переліку будинків і приміщень, які є комунальною власністю і рекомендуються для передачі у власність або у довічне користування творчих спілок України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10.06.1998 р. № 1058. Зазначеною постановою Кабінету Міністрів України органам місцевого самоврядування рекомендовано передати Національній спілці художників

України приміщення творчих та художніх майстерень, у тому числі за адресою: м. Київ, вул. Андріївський узвіз, 18.

11.05.2000 р. між управлінням житлового господарства Київської спілки художників та управлінням майна Подільської районної у м. Києві державної адміністрації було укладено договір оренди на спірний об'єкт, строк дії якого встановлено до початку реконструкції будинків. 08.11.2004 р. управління майна Подільської районної у м. Києві державної адміністрації без припинення дії договору оренди з управлінням житлового господарства Київської спілки художників уклало договір оренди спірних приміщень з ТОВ. Зазначені обставини, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, суд не дослідив та не встановив, хто із орендарів мав право на приватизацію спірного об'єкта шляхом викупу відповідно до ст. 11 Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)».

Судова палата у господарських справах Верховного Суду України, керуючись статтями 111¹⁷–111²⁰ ГПК України, касаційне подання Генерального прокурора України задовольнила: постанову Вищого господарського суду України від 12.11.2008 р. та рішення Господарського суду м. Києва від 17.09.2007 р. скасувала, а справу передала на розгляд до суду першої інстанції¹.

Якщо відчужується пам'ятка місцевого значення, то органами, з якими проводиться погодження, виступають на підставі ст. 6 Закону України «Про охорону культурної спадщини» органи охорони культурної спадщини Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органи охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. Погодження на відчуження пам'яток національного значення

¹ Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 03.03.2009 р. (витяг). // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsen.nsf/0/4DBDF5568FB59C1EC225771400286A7E?OpenDocument>

видає центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини, яким на сьогоднішній день є Міністерство культури України.

Погодження органу охорони культурної спадщини видається в письмовій формі та залишається у справах нотаріуса, оскільки метою його одержання є укладення конкретного договору. На жаль, законодавством не встановлено чіткої форми видачі такого погодження, тому нотаріус не має змоги остаточно впевнитися у достовірності поданого документа. Таке погодження може мати форму листа із зазначенням адресатів, вихідного номера та дати, підпису уповноваженої особи із зазначенням посади, прізвища, ініціалів та без скріплення печаткою. У погодженні обов'язково визначається спосіб відчуження (наприклад, купівля-продаж), прізвище, ім'я по батькові або найменування набувача. Як правило, у погодженні зазначається перелік умов, які є істотними та повинні бути включені до тексту правочину. В іншому випадку договір буде визнано недійсним. Однією з таких умов є обов'язок набувача у місячний строк з моменту реєстрації права власності укласти охоронний договір на пам'ятку культурної спадщини з органом охорони культурної спадщини (ст. 23 Закону України «Про охорону культурної спадщини»). Крім того, істотною умовою договору купівлі-продажу пам'ятки є мета її використання. У разі порушення власником режиму використання пам'ятки культурної спадщини може бути примусово відчужена у порядку, передбаченому чинним законодавством, за позовом органу охорони культурної спадщини.

У погодженні органу охорони культурної спадщини на відчуження пам'ятки має зазначатися про відмову органу охорони культурної спадщини від здійснення права привілейованої купівлі пам'ятки чи нездійснення його протягом місяця з дня одержання повідомлення.

Серед переліку документів, необхідних для отримання документа дозвільного характеру (погодження відчуження або передачі пам'яток їхніми власниками чи уповноваженими ними органами іншим особам у володіння, користування або управління) має бути наявним експертний висновок щодо

утримання та використання пам'ятки культурної спадщини (з метою продажу), який включає в себе інформацію про статус пам'ятки, про власника, набувача (покупця), про охоронний договір власника, функціональне призначення згідно з охоронним договором. Якщо відсутні будь-які обмеження для відчуження та використання пам'ятки, висновок характеризується як позитивний.

У контексті розгляду особливостей договору купівлі-продажу культурних цінностей також слід зупинитися на питаннях форми такого правочину. Слід зазначити, що у ЦК України відсутні спеціальні норми, якими визначається форма договору купівлі-продажу культурних цінностей, однак у ст. 33 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» такі правила наявні стосовно договорів купівлі-продажу рухомих культурних цінностей. Зокрема, для запобігання незаконному вивезенню культурних цінностей та передачі права власності на них, договори щодо культурних цінностей, які підпадають під дію зазначеного Закону, укладаються у письмовій формі. Договори, укладені з порушенням цього правила, визнаються недійсними. Отже, законодавством передбачена обов'язкова письмова форма договору (не одностороннього правочину) лише щодо тих рухомих цінностей, які вивозяться чи ввозяться на територію України.

Слід зазначити, що на сьогодні механізм контролю за додержанням норм законодавства України щодо цивільно-правового обігу культурних цінностей не можна визнати задовільним. З огляду на особливу суспільну значимість культурних цінностей, вважаємо за необхідне законодавчо закріпити обов'язкову письмову форму договору купівлі-продажу рухомих та нерухомих культурних цінностей, а також нотаріальне посвідчення договору купівлі-продажу нерухомих культурних цінностей.

Посвідчення договорів відчуження нерухомого майна, що є об'єктом культурної спадщини, має певні особливості. Нотаріус може дізнатися з правовстановлюючого документа про те, що нерухоме майно є об'єктом

культурної спадщини. Проте трапляються випадки, коли нерухомість набута задовго до того, як відповідний орган державної влади видасть постанову чи рішення про занесення такого нерухомого майна до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. У випадку, якщо у правовстановлюючому документі відсутня потрібна інформація, нотаріусу подаються додаткові документи, які містять дані про належність нерухомості до пам'яток культурної спадщини.

Згідно зі ст. 16 Закону України «Про охорону культурної спадщини» центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини, забезпечує публікацію Реєстра та внесених до нього змін у спеціалізованому періодичному виданні. Проте, на жаль, на сьогодні ця норма не виконується. Тому опубліковані у будь-яких джерелах (в тому числі й на інтернет-сторінках) списки пам'яток культурної спадщини не є офіційними і остаточними. За офіційною інформацією слід звертатися безпосередньо до Міністерства культури України.

Згідно ст. 23 Закону України «Про охорону культурної спадщини» набувач пам'ятки повинен укласти охоронний договір з відповідним органом охорони культурної спадщини, копію якого нотаріус залишає у своїх справах при посвідченні договору купівлі-продажу пам'ятки.

Відповідно до вимог частини восьмої ст. 23 Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» органи приватизації здійснюють контроль за виконанням покупцем умов договору купівлі-продажу, а в разі їх невиконання застосовують санкції, передбачені чинним законодавством, та можуть у встановленому порядку порушувати питання про розірвання договору.

Істотною умовою будь-якого договору купівлі-продажу культурних цінностей є його предмет. Предметом договору купівлі-продажу культурних цінностей може бути будь-яка рухома чи нерухома річ, яка відповідно до законодавства України визнається культурною цінністю.

Ціна договору купівлі-продажу культурних цінностей не є істотною умовою цього договору і стосовно пам'яток культурної спадщини може бути визначена відповідно до цивільного законодавства України. Зокрема, згідно зі ст. 19 Закону України «Про охорону культурної спадщини» кожна пам'ятка має майнову цінність, що обчислюється у грошовій одиниці України. Пам'ятки підлягають грошовій оцінці за нормативами і Методикою грошової оцінки пам'яток (далі – Методика), що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 26.09.2002 р. № 1447¹, відповідно до якої грошова оцінка нерухомих пам'яток проводиться у випадках їх відчуження, передачі у володіння, користування, управління, передачі в оренду, переоцінки основних фондів для цілей бухгалтерського обліку, передачі в заставу, передачі до статутного фонду господарського товариства, страхування, інших випадках, передбачених законодавством. Положення Методики не поширюються на визначення вартості рухомих археологічних предметів, творів монументального образотворчого мистецтва та елементів декоративно-прикладного мистецтва, які можна відокремити від пам'ятки без нанесення їй шкоди. Здійснює таку оцінку будь-який суб'єкт оціночної діяльності. Отже, нотаріусу для посвідчення договору відчуження потрібно надати звіт про грошову оцінку пам'ятки культурної спадщини.

Таким чином, для нотаріального посвідчення договору відчуження нерухомого майна, яке є об'єктом культурної спадщини, сторони правочину повинні надати нотаріусу, серед інших необхідних документів, додатково наступні: погодження органу охорони культурної спадщини, охоронний договір, звіт про грошову оцінку пам'ятки культурної спадщини.

Під час проведення відчуження пам'ятки за договором купівлі-продажу можуть виникати також питання визначення правового статусу земельної ділянки, на якій її розташовано. Відповідно до ст. 377 ЦК України та ст. 120 ЗК України у випадку переходу права власності на пам'ятку, яка є

¹ Про затвердження Методики грошової оцінки пам'яток: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2002 р. № 1447 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 39. – Ст. 1828.

житловим будинком, будівлею або спорудою, разом з нею переходить і земельна ділянка, на якій вона розміщена. Істотною умовою такого договору відчуження є розмір та кадастровий номер земельної ділянки. У багатоквартирних будинках зазначене правило не застосовується. Однак, можливою є ситуація, коли пам'ятка є нежитловим приміщенням у багатоповерховому будинку. З цього приводу Консультативно-методична рада з питань нотаріату при Департаменті нотаріату, фінансового моніторингу юридичних послуг та реєстрації адвокатських об'єднань затвердила 26.11.2010 р. Методичні рекомендації щодо застосування нотаріусами деяких положень цивільного та земельного законодавства при посвідченні правочинів, предметом яких є нерухоме майно¹. Згідно з пунктом п'ятим ст. 5 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 р. № 1952–IV² приміщення як частини внутрішнього об'єму житлових будинків, будівель, обмежені будівельними елементами, є самостійними об'єктами нерухомого майна, право власності на які підлягає державній реєстрації. Тому Консультативно-методична рада з питань нотаріату дійшла висновку, що вимоги статей 377 ЦК України та 120 ЗК України при посвідченні договорів відчуження приміщень у житлових будинках, будівлях не застосовуються.

До способів оплатного відчуження культурних цінностей відноситься також договір міни (ст. 715 ЦК України). Цей договір має багато спільного із договором купівлі-продажу, тому до нього застосовуються загальні положення про купівлю-продаж (ст. 716 ЦК України). На думку С.Г. Долгова, різниця між цими договорами полягає у тому, що при

¹ Методичні рекомендації Консультативно-методичної ради з питань нотаріату при Департаменті нотаріату, фінансового моніторингу юридичних послуг та реєстрації адвокатських об'єднань від 26.11.2010 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0003323-10>.

² Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 51. – Ст. 553.

укладанні договору міни культурними цінностями держава не користується правом привілейованого придбання пам'ятки на свою користь¹. Думається, така позиція автора не враховує того факту, що договір міни є різновидом договору купівлі-продажу і є оплатним, у зв'язку з чим встановлення ціни, запропонованої на обмін культурної цінності, не може викликати труднощів. Отже, право держави на привілейовану купівлю культурної цінності застосовується також у випадку укладання договору міни культурних цінностей.

Спеціальні правила щодо договору міни культурних цінностей встановлені у законодавстві лише стосовно обміну об'єктів, які зберігаються у музеях. Музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання, предмети музейного значення Музейного фонду України, віднесені до державної частини Музейного фонду України, можуть підлягати обміну на інші музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання. Рішення про обмін музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань, що належать до державної частини Музейного фонду України, приймається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах культури та мистецтв (ч. 1 ст. 15–2 Закону України «Про музеї та музейну справу»).

Стосовно договору дарування культурних цінностей слід зазначити, що він є безоплатним і дуже поширеним на практиці. За договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати у майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність (ч. 1 ст. 717 ЦК України). Згідно ст. 722 ЦК України право власності на дарунок виникає з моменту його прийняття. Дарувальник, який передав річ підприємству, організації транспорту, зв'язку або іншій особі для вручення її обдаровуваному, має право відмовитися від договору дарування до вручення речі обдаровуваному. Якщо дарунок направлено обдаровуваному без його попередньої згоди, дарунок є прийнятим, якщо

¹ Долгов С.Г. Культурные ценности как объекты гражданских прав и их защита (Гражданско-правовой и криминалистический аспекты) / С.Г. Долгов [Электронный ресурс]: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09, 12.00.03 – М.: РГБ, 2002. – С. 105.

обдарований негайно не заявить про відмову від його прийняття. Прийняття обдаровуваним документів, які посвідчують право власності на річ, інших документів, які посвідчують належність дарувальникові предмета договору, або символів речі (ключів, макетів тощо) є прийняттям дарунка. Договір дарування може бути як реальним, так і консенсуальним. Якщо дарувальник передає безоплатно майно у власність обдаровуваному, то договір дарування вважається укладеним з моменту передачі майна обдаровуваному і договір є реальним. Договір може бути консенсуальним, коли дарувальник зобов'язується передати у майбутньому обдаровуваному майно у власність.

Сторонами договору дарування є дарувальник та обдаровуваний. Ними можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальна громада (ст. 720 ЦК України). Можливість укласти договір дарування фізичною особою залежить від обсягу її дієздатності. Підприємницькі товариства можуть укласти договір дарування між собою, якщо право здійснювати дарування прямо передбачено засновницьким документом дарувальника. Однак, це положення не поширюється на право юридичної особи укласти договір пожертви. Договір дарування може укласти дарувальник як особисто, так і через представника. Крім того, у дорученні обов'язково слід вказати ім'я обдаровуваного, інакше таке доручення є нікчемним.

Укладання договору дарування пам'яток культурної спадщини відповідно до абзацу 1 частини 1 статті 18 Закону України «Про охорону культурної спадщини» можливе лише за наявності погодження відповідного органу охорони культурної спадщини.

Форма договору дарування визначається його предметом, суб'єктивним складом та ціною. Спеціальним приписом закону щодо форми договору дарування культурних цінностей можна вважати норму частини четвертої ст. 719 ЦК України, відповідно до якої дарування рухомих речей, які мають особливу цінність, має бути оформлено письмово. Передання такої речі за усним договором є правомірним, якщо суд не встановить, що обдаровуваний

заволодів нею незаконно. Також, у цивільному законодавстві України окремо передбачено, що спеціальною підставою розірвання договору дарування на вимогу дарувальника є таке недбале ставлення обдаровуваного до речі, що становить історичну, наукову, культурну цінність, що ця річ може бути знищена або істотно пошкоджена (ч. 3 ст. 727 ЦК України).

Серед зобов'язань оплатного характеру з передачі культурних цінностей у користування найбільш часто зустрічається найм (оренда). У цивільному законодавстві України особливі вимоги встановлюються лише щодо договору найму (оренди) пам'яток культурної спадщини. Відповідно до ст. 25 Закону України «Про охорону культурної спадщини» надання об'єктів культурної спадщини, що є пам'ятками, у користування юридичним та фізичним особам з науковою, культурно-освітньою, туристичною та іншою метою здійснюється з дотриманням вимог зазначеного Закону. Юридичні та фізичні особи, у користуванні яких перебувають пам'ятки, відповідають за їхню збереженість і зобов'язані дотримуватися вимог органів охорони культурної спадщини. Юридичні та фізичні особи зобов'язані забезпечити збереженість пам'яток на землях, якими вони користуються, та укласти з органами охорони культурної спадщини охоронні договори.

Охоронний договір користувача пам'ятки культурної спадщини має включати в себе вимоги до утримання пам'ятки, умов доступу до неї громадськості, порядку і термінів проведення реставраційних, ремонтних та інших робіт щодо її збереження, а також інші вимоги, які забезпечують збереження даного об'єкта і є обмеженнями (обтяженнями) права користування даним об'єктом.

Згідно частини другої ст. 23 Закону України «Про охорону культурної спадщини» при передачі пам'ятки, щойно виявленого об'єкта культурної спадщини чи її (його) частини у володіння, користування чи управління іншій особі істотною умовою договору про таку передачу є забезпечення особою, якій передається пам'ятка, щойно виявлений об'єкт культурної спадщини чи її (його) частина, збереження пам'ятки, щойно виявленого

об'єкта культурної спадщини чи її (його) частини відповідно до вимог зазначеного Закону та умов охоронного договору, укладеного власником або уповноваженим ним органом (особою) з відповідним органом охорони культурної спадщини.

У ст. 24 Закону України «Про охорону культурної спадщини» встановлюються правила утримання та використання пам'яток. Зокрема, власник або уповноважений ним орган, користувач зобов'язані утримувати пам'ятку в належному стані, своєчасно проводити ремонт, захищати від пошкодження, руйнування або знищення відповідно до зазначеного Закону та охоронного договору.

Використання пам'ятки повинно здійснюватися відповідно до режимів використання, встановлених органами охорони культурної спадщини, у спосіб, що потребує якнайменших змін і доповнень пам'ятки та забезпечує збереження її матеріальної автентичності, просторової композиції, а також елементів обладнання, упорядження, оздоби тощо.

Режими використання пам'яток встановлює:

- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини щодо пам'яток національного значення;
- орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації щодо пам'яток місцевого значення.

Забороняється змінювати призначення пам'ятки, її частин та елементів, робити написи, позначки на ній, на її території та в її охоронній зоні без дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини.

У разі виникнення загрози для збереженості пам'ятки її власник або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, зобов'язані негайно повідомити про це орган охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських,

районних державних адміністрацій та орган місцевого самоврядування, на території якого розташована пам'ятка.

Розміщення реклами на пам'ятках національного значення, в межах зон охорони цих пам'яток, історичних ареалів населених місць дозволяється за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини. Розміщення реклами на пам'ятках місцевого значення, в межах зон охорони цих пам'яток дозволяється за погодженням з органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим, обласною, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями.

Пам'ятки можуть здаватись в оренду для розміщення в них музеїв, виставок, для пансіонатів, готелів, туристичних баз, ресторанів, для розміщення офісів та різних установ. Проте їх використання з метою господарювання не повинно завдавати шкідливого впливу на будівлю, особливо її художню оздобу¹.

Договір найму (оренди) нерухомих культурних цінностей укладається у письмовій формі та підлягає державній реєстрації відповідно до частини першої ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

Безкоштовне користування культурними цінностями застосовується у сфері соціально-культурного обслуговування населення державними та комунальними організаціями. Так, фізичні та юридичні особи безкоштовно користуються послугами бібліотек та архівів, які надають матеріали значної історичної чи наукової цінності. Користування культурними цінностями, які зберігаються в бібліотеках та архівах регулюється Законом України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», Законом України «Про Національний архівний фонд та архівні установи»² та ін. Крім того, на підставі указу

¹ Курило Т.В. Правова охорона культурної спадщини України: Монографія / Т.В. Курило. – Л.: Новий Світ, 2000, 2011. – С.55.

² Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24.12.1993 р. № 3814–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 15. – Ст. 86.

Президента України «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна»¹ від 04.03.1992 р. № 125 культурні цінності безкоштовно можуть передаватися релігійним організаціям.

Договір безоплатного користування пам'яткою культурної спадщини укладається відповідно до вимог ЦК України і повинен містити відомості про особливості, що складають предмет охорони цього об'єкта культурної спадщини, а також вимоги до збереження пам'ятки. Обов'язковою умовою укладання договору безоплатного користування пам'яткою є укладання охоронного договору користувачем об'єкта з відповідним державним органом.

У сфері цивільного обігу культурних цінностей вагому роль відіграє комісійна торгівля антикваріатом. Цивільно-правовий обіг антикваріату опосередковується діяльністю антикварних салонів та аукціонних домів. На сьогодні ринок антикваріату характеризується абсолютною зовнішньою ізоляваністю. Справа в тому, що вивозити антикваріат за межі України, відповідно до чинного законодавства, суворо заборонено.

Правилами торгівлі антикварними речами забороняється приймати на комісію та продавати через спеціалізовані комісійні магазини, а також на аукціонах предмети та їх фрагменти, що одержані в результаті археологічних розкопок, ордени, медалі, печатки, різноманітні види зброї. З усіх сегментів антикваріату у даний час найбільші доходи приносять живопис, букіністика і нумізматику. Раритети і реліквії потрапляють на прилавки антикварних салонів або безпосередньо від їх власників, або ж завдяки арт-дилерам.

При продажу антикваріату через підприємства торгівлі суб'єкти підприємницької діяльності здійснюють приймання, оцінку, продаж антикварних речей через підприємства торгівлі та документальне їх оформлення відповідно до Правил комісійної торгівлі непродовольчими товарами, затверджених наказом МЗЕЗ від 13.03.1995 р. № 37 та Інструкції

¹ Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна: Указ Президента України від 04.03.1992 р. № 125 // Збірник указів Президента. – 1992. – № 1.

про порядок оформлення суб'єктами господарювання операцій при здійсненні комісійної торгівлі непродовольчими товарами, затвердженої наказом МЗЕЗторгу від 08.07.1997 р. № 343.

Паралельним каналом продажу антикваріату виступають аукціони, які заробляють на різниці між стартовою і фінішною ціною кожного лоту (предмета старовини, заздалегідь придбаного у його володаря або виставленого організатором на торги за комісію)¹. При продажу антикваріату на аукціоні між організатором аукціону і власником антикварних речей (фізичною чи юридичною особою) укладається правочин, згідно з яким власник доручає йому продаж цих речей за винагороду, розмір якої визначається за погодженням сторін у відсотках від продажної ціни і не суперечить законодавству. Угодою сторін також визначається розмір плати власником антикварних речей на користь організатора аукціону за їх зберігання у разі, якщо такі речі не будуть реалізовані на аукціоні (п. 3.3. Правил).

Для реалізації як через магазин, так і через аукціон антикварну річ можуть прийняти тільки після перевірки їх в облікових матеріалах утрачених та викрадених предметів, що ведуться органами внутрішніх справ, Міністерством культури і мистецтв та Державним комітетом архівів (абз. 2 п. 1.10 Правил торгівлі антикварними речами). Комісійний магазин або організатор аукціону також зобов'язаний вести реєстр антикварних цінностей, виставлених на продаж, і надавати музеям, архівам та бібліотекам першочергову можливість купівлі окремих антикварних речей (абз. 4 п. 1.10 Правил торгівлі антикварними речами).

Наступним видом договірних зобов'язань щодо культурних цінностей виступають договори про виконання ремонтно-реставраційних робіт, до яких відповідно до ст. 26 Закону України «Про охорону культурної спадщини»

¹ Антикварный бизнес: прибыльные инвестиции. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ubr.ua/business-practice/investment-in-business/antikvarnyi-biznes-pribylnye-investicii-66636>

належать консервація, реставрація, реабілітація, музеєфікація, ремонт та пристосування пам'яток.

Ремонтно-реставраційні роботи пам'яток національного значення здійснюються лише за наявності письмового дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини на підставі погодженої з ним науково-проектної документації (абз. 1 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про охорону культурної спадщини»).

У відношенні пам'яток місцевого значення ремонтно-реставраційні роботи здійснюються за наявності письмового дозволу органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій відповідно до їхньої компетенції, на підставі погодженої з ними науково-проектної документації (абз. 2 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про охорону культурної спадщини»).

Роботи зі збереження об'єктів культурної спадщини проводяться згідно з реставраційними нормами та правилами, погодженими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони культурної спадщини. Будівельні норми та правила застосовуються у разі проведення робіт із збереження об'єкта культурної спадщини лише у випадках, що не суперечать інтересам збереження цього об'єкта (ч. 3 ст. 26 Закону України «Про охорону культурної спадщини»).

Усі вищезазначені правила проведення ремонтно-реставраційних робіт стосуються лише нерухомих культурних цінностей¹. Правила проведення підрядних робіт, спрямованих на забезпечення схоронності рухомих культурних цінностей у законодавстві України сформульовані лише щодо музейних цінностей. Так, згідно частин 1–3 ст. 24 Закону України «Про музеї та музейну справу» консервацію і реставрацію музейних предметів Музейного фонду України здійснюють спеціалізовані установи та організації,

¹ Головизнин А.В. Гражданско-правовое регулирование оборота культурных ценностей: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А.В. Головизнин. – Екатеринбург, 2006. – С.177.

реставраційні підрозділи музеїв та окремі реставратори, які мають кваліфікаційну категорію за відповідною спеціальністю. Порядок їх консервації і реставрації визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв. Держава сприяє проведенню реставрації музейних предметів, предметів музейного значення недержавної частини Музейного фонду України у державних реставраційних закладах.

У межах цього дослідження має бути також проаналізований договір надання послуг зберігання культурних цінностей у музеях. Згідно ст. 1 Закону України «Про музеї та музейну справу» музей – науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини. Предмети, що входять до складу Музейного фонду України постійно зберігаються на території України. Відповідно до абзацу третього ст. 15 Закону України «Про музеї та музейну справу» музеї зобов'язані забезпечувати збереженість Музейного фонду України та сприяти його поповненню.

Перелік музеїв (у тому числі музеїв системи Національної академії наук України, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Педагогічного товариства України, інших самоврядних організацій), у яких зберігаються музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України, затверджується Кабінетом Міністрів України (ч. 3 ст. 15–2 Закону України «Про музеї та музейну справу»)¹.

Відповідно до частини першої ст. 19 Закону України «Про музеї та музейну справу» музейні предмети та предмети музейного значення, які

¹ Про затвердження переліку музеїв, в яких зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.02.2000 р. № 209 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 5. – Ст. 176.

зберігаються в музеях незалежно від форм власності та підпорядкування, а також предмети музейного значення, які зберігаються на підприємствах, в установах, організаціях державної та комунальної форми власності, підлягають обліку в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

У ст. 21 Закону України «Про музеї та музейну справу» встановлюються вимоги до зберігачів щодо забезпечення схоронності музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань та предметів музейного значення, які зобов'язані створити належні умови, у тому числі спеціальний науково обґрунтований режим їх зберігання, та здійснювати консервацію і реставрацію. Вимоги до умов зберігання та обліку музейних предметів, музейних колекцій визначає центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв. Знищення музейних предметів та предметів музейного значення Музейного фонду України забороняється. У разі втрати або руйнування музейних предметів, що належать до державної частини Музейного фонду України, вони можуть вилучатися з фондово-облікової документації лише за рішенням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв на підставі висновків експертно-фондової комісії.

Також обов'язок зберігання культурних цінностей може виникати у силу прямого припису закону відповідно до ст. 28 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». Так, культурні цінності, вилучені митними або правоохоронними органами, а також конфісковані за рішенням суду, передаються безоплатно центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері архівної справи, діловодства, які забезпечують їх зберігання, експертизу та інформацію про них з метою уточнення права власності на них. Після встановлення права власності на зазначені культурні цінності вони передаються в установленому

порядку їх законному власнику чи уповноваженій ним особі. Витрати на зберігання та експертизу культурних цінностей відшкодовує власник, якщо інше не передбачено законодавством України або рішенням суду. Якщо вилучені або конфісковані культурні цінності повернені відповідно до закону в дохід держави, питання про безоплатну передачу цих культурних цінностей для постійного зберігання в державну частину музейного, бібліотечного та архівного фондів або релігійним організаціям вирішується відповідно до законодавства.

У контексті дослідження договірних відносин у сфері цивільно-правового обігу культурних цінностей слід також зупинитися на особливостях договору страхування культурних цінностей. За договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору (ст. 979 ЦК України). Характеризуючи договір страхування слід зазначити, що він є реальним, взаємним, оплатним. Реальність договору страхування полягає у тому, що він вважається укладеним з моменту вчинення певної дії, а саме внесення першого страхового платежу (ст. 983 ЦК України). Взаємність договору страхування визначає наявність прав та обов'язків як у страховика, так і у страхувальника (статті 988, 989 ЦК України). Оплатність договору страхування полягає у здійсненні плати за послугу, яка надається страховиком.

Договір страхування може укладатися за загальними правилами укладання правочину у письмовій формі (ст. 207 ЦК України), а також вважається, що письмова форма договору страхування не порушена, якщо він укладений шляхом видачі на підтвердження укладення договору спеціального документа – страхового свідоцтва (поліса, сертифіката). У разі недодержання письмової форми договору страхування такий договір є

нікчемним (ст. 981 ЦК України). Відповідно до частини четвертої ст. 16 Закону України «Про страхування»¹ від 07.03.1996 р. договір страхування повинен містити такі реквізити: назву документа; назву та адресу страховика; прізвище, ім'я по батькові або назву страхувальника та застрахованої особи, їх адреси та дати народження; прізвище, ім'я по батькові, дату народження або назву вигодонабувача та його адресу; зазначення об'єкта страхування; розмір страхової суми за договором страхування іншим, ніж договір страхування життя; розмір страхової суми та (або) розміри страхових виплат за договором страхування життя; перелік страхових випадків; розміри страхових внесків (платежів, премій) і строки їх сплати; страховий тариф (страховий тариф не визначається для страхових випадків, для яких не встановлюється страхова сума); строк дії договору; порядок зміни і припинення дії договору; умови здійснення страхової виплати; причини відмови у страховій виплаті; права та обов'язки сторін і відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору; інші умови за згодою сторін; підписи сторін.

У законодавстві України щодо культурних цінностей міститься вимога щодо обов'язкового страхування музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань Музейного фонду України та предметів музейного значення, що підлягають внесенню до Музейного фонду України, які тимчасово вивозяться за межі України для експонування, реставрації або проведення наукової експертизи. Порядок встановлення їх оціночної та страхової вартості визначають центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв, та центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері державного фінансового контролю (ст. 23 Закону України «Про музеї та музейну справу»).

¹ Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.

Згідно абзацу 4 пункту 7 Методики грошової оцінки пам'яток для цілей страхування (визначення збитків) пам'ятки розмір страхової суми визначається на підставі аналізу умов договору страхування в цілому, а також з урахуванням особливостей фізичного стану майна та його поточного використання, впливу зовнішніх факторів на формування ринкової вартості майна тощо. Страхова сума може визначатися з використанням ринкових або неринкових видів вартості як баз оцінки. Для визначення розміру страхового відшкодування оцінка застрахованої пам'ятки проводиться з урахуванням умов страхування і принципів корисності та заміщення. Для застрахованої пам'ятки, яка подібна до майна, що продається (купується) на ринку, оцінка розміру страхового відшкодування здійснюється виходячи з розрахунку прямого збитку, якого зазнав страхувальник, але не більше її ринкової вартості до настання страхового випадку на дату заподіяння збитку; у разі коли інформація про ціни продажу на подібне до застрахованої пам'ятки майно відсутня, – не більше його вартості заміщення (вартості відтворення).

Якщо страхова сума становить певну частку вартості застрахованої пам'ятки, розмір страхового відшкодування оцінюється як відповідна частка оціненого прямого збитку, якщо інше не передбачено умовами страхування.

Слід зазначити, що всі значні культурні цінності, що знаходяться за кордоном, заздалегідь оцінені у каталогах Ллойдс (Lloyd's). Заздалегідь визначається і коригується та ціна, яка приблизно дорівнює ціні аукціонного продажу тієї чи іншої культурної цінності. Твори мистецтва, які знаходяться на Україні, не занесені до цих каталогів, а тому оцінка їхньої вартості у разі, наприклад, повного знищення чи псування є дуже ускладненою. Тому вважаємо за необхідне внесення до відповідних реєстрів культурних цінностей їх оціночної вартості, а також ведення альтернативних (недержавних) реєстрів.

У разі експонування культурних цінностей з державного фонду на тимчасовій основі за кордоном страхові внески сплачує приймаюча сторона. У відношенні тимчасових та «виїзних» виставок діє формула страхування «wall to wall» – «від стінки до стінки» або, як її називають, по-іншому, «від цвяха до цвяха». Вказані умови були розроблені у синдикатах Ллойдс (Lloyd's) у Лондоні та застосовуються у всьому світі у сфері мистецтва¹. Сутність цих умов полягає у тому, що період страхування експоната починає діяти у той момент, коли картина знімається з цвяха, на якому вона висіла, тобто з моменту вилучення експонатів з місця їх постійного зберігання, і закінчується тоді, коли твір мистецтва повертається на своє місце. Формування тарифу в кожному випадку розраховуються індивідуально та до уваги беруться абсолютно усі фактори по такому полісу, цінність експонату, спосіб його транспортування, якість упаковки, тривалість експонування, наявність протипожежної та охоронної систем, стан приміщення, в якому проходить експозиція виставки, озброєної охорони. Тарифи становлять від 0,5 до 1% від вартості предмета.

У ст. 24 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» визначається порядок тимчасового вивезення культурних цінностей та, зокрема зазначається, що клопотання про дозвіл на тимчасове вивезення культурних цінностей серед інших документів додається документ про страхування культурних цінностей, що тимчасово вивозяться, із забезпеченням усіх випадків страхового ризику або документ про державні гарантії фінансового покриття будь-якого ризику, виданий країною, яка приймає культурні цінності.

Таким чином, укладення договору страхування є необхідною умовою тимчасового вивезення не лише музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань Музейного фонду України та предметів музейного

¹ Немченко С.Б., Рыбкина М.В. Особенности страхования артнепинга / С.Б. Немченко, М.В. Рыбкина // Международный художественный бизнес в контексте глобализации: материалы Всерос. науч.-практ. конф., 25 янв. 2007 г. – СПб.: Изд-во СПбГУП, 2007. – С. 122–125.

значення, що підлягають внесенню до Музейного фонду України, але й будь-яких інших культурних цінностей.

Добровільне страхування культурних цінностей, включаючи антикваріат, як правило, здійснюється на умовах «з відповідальністю за усі ризики» та передбачає складання переліку застрахованих предметів з вказівкою точно встановленої суми. Предмети мистецтва, що знаходяться в державній чи комунальній власності, з огляду на стан державного фінансування музейного господарства, досі не застраховані.

Укладання договору за однією із стандартних схем страхування майна у випадку страхування культурних цінностей виключається, оскільки страхування культурних цінностей має свою специфіку та потребує покриття особливих ризиків, які не можуть бути передбачені звичайним договором страхування та полісом. Ці обставини визначають специфіку ризиків, яка представляється для покриття. Страховики подають для страхування будь-які збитки і пошкодження, що виникли у результаті дорожньо-транспортної пригоди, пожежі, удару блискавки, вибуху, природних катастроф, бурі, дії вологості, крадіжки, втрати, пограбування і пошкодження (у тому числі і в результаті навмисних і злісних дій третіх осіб), викрадення літака. Покриваються і специфічні ризики, наприклад, збиток, викликаний розшаруванням фарби або виникненням тріщин, які утворюються на живописному шарі картини)¹. Ще один важливий ризик, характерний для страхування культурних цінностей, – знецінення унаслідок дії чинника ризику, що покривається страхуванням. У випадку, наприклад, пошкодження полотна, комерційна вартість предмета мистецтва буде зменшена.

Найвідоміший в Росії випадок страхової виплати стався у 2006 р., коли ДМІІ ім. Пушкіна відправив на виставку до Х'юстона «Портрет літньої жінки» Рембрандта, а той постраждав при транспортуванні. Картина

¹ Кондрашова О. Полис для искусства / О. Кондрашова // Личные деньги. – 2005. – № 5. – С.17

була застрахована «Інгосстрахом» і перестрахована в Lloyd's, якому довелося виплатити близько 90 % з 1,2 млн дол. компенсації реставраційних витрат і зниження ринкової вартості полотна¹.

На сьогодні ринок страхування культурних цінностей, що знаходяться у приватній власності, не розвинений, оскільки власники відносно недорогих речей уникають афішування своїх колекцій. Таким чином, страхування здійснюється переважно щодо культурних цінностей, які перебувають у державній або комунальній власності, а також у разі тимчасового переміщення культурних цінностей за межі України. Визначення страхової суми при страхуванні предметів мистецтва завжди здійснюється на підставі експертного висновку професійних оцінювачів, які зі свого боку прагнуть врахувати всі чинники, здатні вплинути на ціну твору: міра збереження роботи, період її створення, умови зберігання, приналежність до певних періодів творчості автора, участь у престижних виставках, публікації в авторитетних каталогах, наявність оригінального підпису тощо².

Таким чином, можна зробити висновок, що саме особливості цивільного обігу культурних цінностей, які полягають у законодавчому встановленні деяких обмежень, є основним критерієм виділення культурних цінностей в особливу категорію об'єктів цивільних прав.

¹ Гайдаш Н. Искусное страхование / Н. Гайдаш // Ваши деньги. – 2004. – № 7.

² Див., також: Токарева В.О. Страхування предметів мистецтва / В.О. Токарева. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1444/107>

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Відповідно до частини восьмої ст. 318 ЦК України, особливості здійснення права власності на культурні цінності встановлюються законом. У цьому випадку пріоритет надається спеціальному законодавству, яке, однак, не може суперечити принципам засадам регулювання права власності в Україні, встановленим Конституцією України та ЦК України.

Права власника культурної цінності є обтяженими за рахунок:

- а) встановлення обов'язку власника утримувати майно, яке йому належить, якщо інше не встановлено договором або законом (ст. 322 ЦК України, ст. 24 Закону України «Про охорону культурної спадщини»);
- б) права привілейованої купівлі пам'яток (ст. 20 Закону України «Про охорону культурної спадщини»);
- в) порядку придбання у державну власність культурних цінностей, заявлених до вивезення через митний кордон України (ст. 20 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»);
- г) переважного права держави на придбання музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань, що належать до недержавної частини Музейного фонду України;
- д) обов'язку забезпечувати публічний доступ до пам'яток культурної спадщини. Також, право власності на культурні цінності підлягає обмеженню у випадках, встановлених законом. Зокрема, у ст. 18 Закону України «Про охорону культурної спадщини» зазначається, що законодавством України стосовно деяких об'єктів культурної спадщини, що є пам'ятками, встановлюється заборона відчуження, а також передачі власником або уповноваженим ним органом у володіння, користування чи управління іншій юридичній або фізичній особі.

Охоронні договори не є цивільно-правовими договорами, а являють собою лише конкретизацію обов'язків власника пам'ятки, які встановлені законом. Охоронні договори укладаються у обов'язковому порядку не лише з власниками пам'ятки культурної спадщини, але й з користувачами.

Норма частини четвертої ст. 343 ЦК України фактично встановлює презумпцію права власності держави на вперше виявлені культурні цінності. Наявність такої норми слугує меті забезпечення формування національної спадщини України та доступу громадськості до культурних цінностей, а тому, виключати це положення з ЦК України не уявляється доцільним.

Правила цивільного законодавства щодо знахідки можуть бути використані лише щодо культурних цінностей, не внесених до відповідних реєстрів. Культурні цінності, що знаходяться на обліку, не можуть визнаватися знахідкою, оскільки встановити їх власника можна за даними відповідного реєстру.

Положення ст. 32 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» мають трактуватися як можливість віндикації культурної цінності, незаконно вивезеної з території іншої держави, її власником у межах строку позовної давності, після спливу якого добросовісний володілець може набути культурну цінність у власність на підставі набувальної власності. Однак, набути право власності за набувальною давністю можна лише на рухомі культурні цінності, крім випадків, встановлених ст. 336 ЦК України (відмова власника від рухомої речі), ст. 338 ЦК України (знахідка), ст. 341 ЦК України (бездоглядна домашня тварина) і ст. 343 ЦК України (скарб).

Система обліку культурних цінностей має бути універсальною та поширюватися на усі без винятку культурні цінності незалежно від їх статусу, форм власності або знаходження їх у будь-яких фондах.

У законодавстві слід передбачити цивільну відповідальність власника культурної цінності, яка перебуває на державному обліку, за її незаконне умисне знищення у вигляді відшкодування у дохід держави її повної вартості на момент знищення.

Спеціальні вимоги законодавства щодо договору купівлі-продажу пам'яток культурної спадщини передбачають: а) повідомлення у письмовій формі відповідний орган охорони культурної спадщини про намір продати

пам'ятку культурної спадщини, із зазначенням ціни та інших умов продажу (оскільки, такі органи мають право переважної купівлі пам'ятки) (ст. 20 Закону України «Про охорону культурної спадщини»); б) наявність згоди від органу охорони культурної спадщини на відчуження пам'ятки (абз. 1 ч. 1 ст. 18 Закону України «Про охорону культурної спадщини»); в) після укладання договору купівлі-продажу покупець зобов'язаний укласти з органом охорони культурної спадщини відповідний охоронний договір (ч. 2 ст. 23 Закону України «Про охорону культурної спадщини»).

Метою встановлення переважних прав у ЦК України є захист інтересів учасників деяких видів юридичних осіб, власників, орендарів, а, отже, суб'єктів приватних відносин. Переважні права, встановлені спеціально для захисту публічних інтересів, та, зокрема, норми щодо права привілейованої купівлі пам'яток, у ЦК України відсутні. Така ситуація не може бути визнана задовільною, оскільки створюється неясність у застосуванні державою права привілейованої купівлі пам'яток. З огляду на зазначене, необхідно закріпити право держави на привілейовану купівлю пам'яток культурної спадщини у ЦК України. Також запропоновано поширити право держави на привілейовану купівлю культурних цінностей на усі види нерухомих культурних цінностей (а не лише стосовно пам'яток культурної спадщини), не залежно від їх вартості та знаходження на державному обліку.

Право держави на привілейовану купівлю культурної цінності застосовується також у випадку укладання договору міни культурних цінностей.

Частина друга ст. 362 ЦК України надає співвласнику у праві спільної часткової власності переважне право перед іншими особами на придбання відчужуваної частки у праві спільної часткової власності. Однак, одночасно держава також має переважне право купівлі частки пам'ятки, що перебуває у спільній частковій власності. Зазначене питання має вирішуватися на користь співвласників пам'ятки і саме вони володіють правом привілейованої купівлі культурної цінності у разі її продажу іншим співвласником.

Охоронний договір користувача пам'ятки культурної спадщини має включати у себе вимоги до утримання пам'ятки, умов доступу до неї громадськості, порядку і термінів проведення реставраційних, ремонтних та інших робіт щодо її збереження, а також інші вимоги, які забезпечують збереження даного об'єкта і є обмеженнями (обтяженнями) права користування даним об'єктом.

Договір найму (оренди) нерухомих культурних цінностей укладається у письмовій формі та підлягає державній реєстрації відповідно до частини першої ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

Договір безоплатного користування пам'яткою культурної спадщини укладається відповідно до вимог ЦК України і повинен містити відомості про особливості, що складають предмет охорони цього об'єкта культурної спадщини, а також вимоги до збереження пам'ятки. Обов'язковою умовою укладання договору безоплатного користування пам'яткою є укладання охоронного договору користувачем об'єкта з відповідним державним органом.

Укладання договору страхування є необхідною умовою тимчасового вивезення не лише музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань Музейного фонду України та предметів музейного значення, що підлягають внесенню до Музейного фонду України, але й будь-яких інших культурних цінностей.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного дисертаційного дослідження наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, яке полягає в удосконаленні правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей. У роботі здійснено комплексне дослідження культурних цінностей як об'єктів цивільних прав. У результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. У законодавстві України, крім поняття «культурні цінності», використовуються такі терміни, як «культурна спадщина», «пам'ятка культурної спадщини», «національне культурне надбання», «нематеріальна культурна спадщина», «об'єкти культурного призначення». Усі визначення зазначених понять з юридичної точки зору є практично недиференційованими, взаємопоглинаючими та взаємозамінними.

У Законі України «Про культуру» не використовується поняття «об'єкт культурної спадщини» і визнається поділ культурних цінностей на рухомі (у Законі України «Про культуру» названі власне культурними цінностями) та нерухомі (пам'ятки). Отже, культурні цінності входять до складу культурної спадщини.

2. У міжнародно-правових актах характеристика культурних цінностей здійснюється шляхом надання переліку об'єктів культурної спадщини, що не сприяє виробленню єдиного універсального критерію для визначення цього поняття.

3. У правовій доктрині немає єдності щодо визначення поняття «культурні цінності», яке повинно бути широким і включати в себе такі поняття, як «пам'ятка культурної спадщини», «історико-культурні території та об'єкти», «антикваріат» тощо.

Запропоновано замінити термін «об'єкт культурної спадщини» на поняття «культурні цінності» в усіх нормативно-правових актах, у яких використовується зазначена термінологія. Поділ культурних цінностей має

здійснюватися на рухомі та нерухомі. Останні, в разі внесення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, мають назву «пам'ятки». З таких позицій усувається необхідність використання філософської категорії «спадщина», яка не має визначення в юридичній науці.

5. Ознаками культурних цінностей є: а) унікальність (єдиний і неповторний у своєму роді предмет, виключний за своїми художніми та іншими якостями чи такий, що став великою рідкістю, виготовлений ручним способом в індивідуальному порядку); б) значимість для суспільства; в) особливий правовий режим.

6. Поняття «культурні цінності» можна визначити як унікальні рухомі чи нерухомі речі, створені людиною та значущі для широкого кола суб'єктів цивільного права. У зв'язку з цим пропонується доповнити ЦК України новою статтею 193-1 «Культурні цінності» та закріпити в ній зазначене поняття.

7. Нерухомими культурними цінностями пропонується визнавати об'єкти, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та втрати їх археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього значення. До рухомих культурних цінностей належать речі, що можна вільно переміщувати у просторі, та які мають археологічне, естетичне, етнологічне, історичне, мистецьке, наукове чи художнє значення.

8. Поняття «антикваріат» слід визначати як рухомі речі, які мають художню цінність (унікальність) завдяки часу, що сплинув з моменту їх створення та які є об'єктом колекціонування та/чи торгівлі. Однак, з огляду на обґрунтовану в цій роботі позицію, необхідно закріпити в законодавстві єдине поняття «культурні цінності» замість поняття «об'єкти культурної спадщини» та усіх інших суміжних понять. Термін «антикваріат» не слід використовувати у законодавстві України.

9. Доцільно запровадити в українське законодавство категорію культурних цінностей світового значення, оскільки юридично

підтверджений факт їхньої унікальної цінності сприятиме піднесенню міжнародного авторитету України та поставить їх під особливу охорону. У зв'язку з чим, пропонується визначати культурну цінність світового значення як нерухому чи рухому річ, включену до Списку об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

10. Передбачене ст. 20 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» право привілейованої купівлі культурних цінностей, заявлених до вивозу, порушує загальні засади цивільного права щодо рівності усіх форм власності, оскільки передбачає порядок примусового припинення права приватної власності особи, яка бажає вивести за межі України належні їй культурні цінності. У зв'язку з зазначеним, пропонується викласти ст. 20 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» у наступній редакції:

«Стаття 20. Примусовий викуп державою культурних цінностей, заявлених до вивезення.

На підставі висновку державної експертизи центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері архівної справи, діловодства, може бути прийнято рішення про примусовий викуп для державної частини музейного, бібліотечного та архівного фондів культурної цінності, заявленої до вивезення, за ціною, зазначеною власником культурної цінності у клопотанні про видачу свідоцтва на право її вивезення та підтвердженою експертним висновком. При цьому може надаватися відстрочка для платежів на період до трьох місяців, протягом якого державний орган повинен віднайти кошти для придбання цієї культурної цінності».

11. Постанова Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» не узгоджена з іншими нормативними актами щодо культурних цінностей у частині використання термінології. У зв'язку з цим

пропонується у п. б) частини першої Додатку №2 «Спеціальний порядок набуття права власності громадянами на окремі види майна» Постанови Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» замінити слова «пам'ятки історії і культури» на слова «пам'ятки культурної спадщини».

12. У Законі України «Про охорону культурної спадщини» слід передбачити цивільно-правову відповідальність власника культурної цінності, яка перебуває на державному обліку, за її незаконне умисне знищення у вигляді відшкодування у дохід держави її повної вартості на момент знищення.

13. Для закріплення особливостей права переважної купівлі культурних цінностей необхідним є внесення наступних змін та доповнень до цивільного законодавства України: 1) закріпити право держави на привілейовану купівлю пам'яток культурної спадщини у ЦК України; 2) поширити право переважної купівлі на усі нерухомі культурні цінності (а не лише стосовно пам'яток культурної спадщини), незалежно від їх вартості та знаходження на державному обліку; 3) передбачити наслідки порушення переважного права держави на купівлю культурної цінності у вигляді можливості переведення на державу прав і обов'язків набувача культурної цінності; 4) встановити строк позовної давності для пред'явлення позову про переведення на державу прав і обов'язків набувача культурної цінності у один рік.

Право держави на привілейовану купівлю культурної цінності застосовується також у випадку укладання договору міни культурних цінностей.

14. Потребує законодавчого закріплення обов'язкова письмова форма договору купівлі-продажу рухомих та нерухомих культурних цінностей, а також нотаріальне посвідчення договору купівлі-продажу нерухомих культурних цінностей. Для нотаріального посвідчення договору відчуження нерухомого майна, яке є об'єктом культурної спадщини, сторони правочину повинні надати нотаріусу, серед інших необхідних документів, додатково

наступні: погодження органу охорони культурної спадщини, охоронний договір, звіт про грошову оцінку.

15. Особливостями правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей є: встановлення обов'язку держави, органів місцевого самоврядування, органів виконавчої влади щодо дотримання правового режиму виявлення, збереження, використання, вивчення та популяризації культурних цінностей (ст. 54 Конституції України); невідчужуваний характер окремих об'єктів культурної спадщини; можливість законодавчого обмеження прав суб'єктів цивільного права з метою забезпечення охорони культурних цінностей; можливість обмеження свободи переміщення культурних цінностей на території України для забезпечення їх охорони; обмежена цивільно-правова оборотоздатність культурних цінностей; пріоритет збереження культурної цінності об'єктів культурної спадщини перед їх комерційним використанням; при зміні власника об'єкта культурної спадщини зобов'язання щодо його збереження слідує за об'єктом культурної спадщини; пріоритет права держави на придбання культурних цінностей, що знаходяться у приватній власності, при їх відчуженні.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агарков М.М. Проблема злоупотреблением правом в советском гражданском праве / М.М. Агарков // Избранные труды по гражданскому праву. Т.2. – М.: [б.и.], 2002. – 386 с.
2. Актуальні питання виявлення і дослідження пам'яток історії та культури (на матеріалах Зводу пам'яток історії та культури України) / Ред. кол.: П.Т. Тронько, В.О. Горбик, Е.М.Піскова. В 2-х ч. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – 479 с.
3. Акуленко В.І. О соотношении международных правовых и морально-этических норм в сфере возвращения и реституции культурных ценностей / В.І. Акуленко. // Рэстытуцыя культурных каштоўнасцей: праблемы вяртання і сумеснага выкарыстання (юрыдычныя, навуковыя і маральныя аспекты). Матэрыялы Міжнарод. навук. Канферэнцыі. Мінск. 19-20 чэрвня 1997 г. - Мн.: ННАЦ імя Ф. Скарыны, 1997. - С. 80-85.
4. Акуленко В.І. Охрана пам'яток культуры в Україні (1917–1990) / В.І. Акуленко. – К.: Вища шк., 1991. – 274 с.
5. Акуленко В.І. Реалізація норм міжнародного гуманітарного права в законодавстві України про захист культурних цінностей / В.І. Акуленко // Політика і час. – 1995. – № 9. – С. 35-54.
6. Акуленко В.І. Реституция культурных ценностей в правовом поле Пакта Рериха / В.І. Акуленко // В Сборнике: «Рериховское наследие»: Труды Международной научно-практической конференции: Том. I: Музей-институт семьи Рерихов в культурно-историческом пространстве Санкт-Петербурга. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2002. – 580 с.
7. Акуленко В.І. Трофеї культурного значення. Повернення пам'яток України: міжнародно-правовий аспект / В.І. Акуленко // Політика і час, 1994. – № 6. – С. 63-67

8. Акуленко В.І. Правовая защита культурных ценностей: история, современность, перспективы / В.І. Акуленко. Науч.-худ. альманах «Звезды гор». – Лотаць, Львов-Минск-Москва-Рига: [б.и.], 2000. – С. 68-71.
9. Акуленко В.І. Міжнародно-правові аспекти проблеми повернення культурних цінностей, втрачених під час Другої Світової війни / В.І. Акуленко // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Київ, 1994. – № 5. – С. 50-54.
10. Александров Е. Международно-правовая защита культурных ценностей и объектов / Е. Александров. – София: [б.и.], 1987. – 59 с.
11. Александров Е. Пакт Рериха и международная охрана памятников истории и культуры / Е. Александров. – София: София Пресс, 1978. – 214 с.
12. Александрова М.А. Выкуп безхозяйственно содержимых культурных ценностей: некоторые проблемы правового регулирования / М.А. Александрова // Российский судья. – 2006. – № 9. – С. 35–39.
13. Александрова М.А. Гражданско-правовой режим культурных ценностей в Российской Федерации: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / М.А. Александрова. – Санкт-Петербург: [б.и.], 2007. – 189 с.
14. Александрова М.А. Культурные ценности в законодательстве России: опыт исторического и сравнительно-правового анализа / М.А. Александрова // Вестник молодых ученых. – 2005. – № 1. – С. 100–107.
15. Александрова М.А. Состав и отраслевая принадлежность российского законодательства о культурных ценностях / М.А. Александрова // Культура: право, управление, экономика. – 2006. – №10. – С. 24-28.
16. Анисимов А.П. Клад как основание приобретения права собственности / А.П. Анисимов // Юридический мир. – 2004. – № 12. – С. 73-79.
17. Анненков К. Система российского гражданского права / К. Анненков. Т. I. Введение и Общая часть. – СПб.: [б.и.], 1894. – 253 с.

18. Антикварный бизнес: прибыльные инвестиции // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ubr.ua/business-practice/investment-in-business/antikvarnyi-biznes-pribylnye-investicii-66636>
19. Базанов В.Л. Проблемы сохранения историко-культурного наследия в условиях обновления общества / В.Л. Базанов: Дис. ... канд. философ, наук. – М.: [б.и.], 1991. – 157 с.
20. Баскаков А.Я., Туленков Н.В. Методология научного исследования / А.Я. Баскаков, Н.В. Туленков: Учеб. пособие. 2-е изд. исправ. – К.: МАУП, 2004 – 189 с.
21. Баталов А.Л. К вопросу становления системы охраны памятников и реставрации в России XIX начала XX вв. / А.Л. Баталов // Святые и культура. – М. [б.и.], 1992. – С. 151–152.
22. Белов В.А., Пестерева Е.В. Хозяйственные общества / В.А. Белов, Е.В. Пестерева. – М.: Центр «ЮрИнфоР», 2002. – 331 с.
23. Бердяев Н. А. Смысл истории / Н.А. Бердяев. – М.: [б.и.], 1990. – 320 с.
24. Беспалько В.Г. Понятие и признаки культурных ценностей как предметов преступлений / В.Г. Беспалько // Журнал российского права. – 2005. – № 3. – С. 71–81.
25. Бобоедова Н.Д. Административно-правовые проблемы охраны памятников истории и культуры: Автореф.дисс. ... канд. юрид. наук / Н.Д. Бобоедова. – М.: [б.и.], 1988. – 16 с.
26. Богуславский М. Судьба культурных ценностей / М.М. Богуславский – М.: Юристъ, 2006. – 206 с.
27. Богуславский М.М. Культурные ценности в международном обороте: правовые аспекты / М.М. Богуславский. – М.: Юристъ, 2005. – 427 с.
28. Богуславский М.М. Международно-правовая охрана культурных ценностей / М.М. Богуславский. – М.: [б.и.], 1978. – 65 с.
29. Богуславский М.М. Международная охрана культурных ценностей / М.М. Богуславский. – М.: [б.и.], 1979. – 336 с.

30. Богуславский М.М. Пакт Рериха и защита культурных ценностей / М.М. Богуславский // Советское государство и право. – 1974. – № 10. – С. 111-115.
31. Бондарев А.С. Понятие правовой культуры / А.С. Бондарев // История государства и права. – 2011. – № 6. – С. 13–17.
32. Брагинский М.И. Общее учение о хозяйственных договорах / М.И. Брагинский. – Минск, 1967. – 169 с.
33. Булатов Р.Б. Культурные ценности: правовая регламентация и юридическая защита. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – СПб.: [б.и.], 1995. – 17 с.
34. Булатов Р.Б. Культурные ценности: правовая регламентация и юридическая защита / Р.Б. Булатов: Дис. канд. юрид. наук. – СПб.: [б.и.], 1995. – 188 с.
35. Булатова В.В. Преимущественное право государства на покупку культурных ценностей: некоторые проблемы правового регулирования / В.В. Булатова // Lex Russica. – 2008. – № 5. – С. 1209–1212.
36. Васильева М.В. Гражданско-правовые средства охраны и использования памятников истории и культуры / М.В. Васильева: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М.: [б.и.], 1989. – 17 с.
37. Васильева М.В., Савельева И.В. Памятники истории и культуры как объекты гражданско-правовой охраны / М.В. Васильева, И.В. Савельева // Советское государство и право. – 1985. – № 10. – С. 105–111.
38. Васнев О.Г. Правовое регулирование оборота культурных ценностей: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О.Г. Васнев. – Краснодар: [б.и.], 2006. – 184 с.
39. Ваттель Э. Право народов или принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов / Э. Ваттель – М.: Госюриздат, 1960. – 719 с.

40. Вахитов А.К. Административно-правовая охрана объектов культурного наследия: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 / А.К. Вахитов. – М., 2007. – 27 с.

41. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додат., допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.

42. Гайдаш Н. Искусное страхование / Н. Гайдаш // Ваши деньги. – 2004. – № 7. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ko.ru/articles/9387>

43. Галенская Л.Н. Музы и право / Л.Н. Галенская. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1987. – 223 с.

44. Гензюк Э.Е., Алексеева М.В. Становление и развитие современной концепции государственного управления в сфере охраны культурного наследия / Э.Е. Гензюк, М.В. Алексеева // Философия права. – 2007. – № 5. – С. 74–79.

45. Головизнин А.В. Гражданско-правовое регулирование оборота культурных ценностей: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А.В. Головизнин. – Екатеринбург: [б.и.], 2006. – 226 с.

46. Горбачев В.Г., Растопчин В.Г., Тищенко В.Н. Культурные ценности. Понятие, порядок приобретения, хранения и обращения: Справочное пособие. – М. [б.и.], 1989. – 276 с.

47. Горшенин С.Г. Политика советского государства по отношению к культурно-историческому наследию в период Великой Отечественной войны и первые послевоенные годы: Дис. ... канд. истор. наук / С.Г. Горшенин. – М. [б.и.], 1992. – 198 с.

48. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56

49. Гражданский Кодекс Российской Федерации от 30.11.1994 г. № 51-ФЗ Ф // Собрание законодательства РФ. – 1994. – № 32. – Ст. 3301.

50. Гражданский кодекс РСФСР: Указ Президиума ВС РСФСР от 04.08.1966 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=1838;fld=134;dst=100366;rnd=0.6154579946305603>.

51. Гражданское право: учеб.: в 3 т. Том 1. – 6-е изд., перераб. и доп. / Н.Д. Егоров, И.В. Елисеев [и др.]; отв. ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – М.: Проспект, 2005. – 578 с.

52. Гражданское права. Учебник. Т.1 / Под ред. Д.М. Генкина. – М.: [б.и.], 1944. – 452 с.

53. Гражданское право Украины. В двух частях. – Ч. 1. / Под ред. А.А. Пушкина, В. М. Самойленко. – Х.: Ун-т внутр. Дел; «Основа», 1996. – 440 с.

54. Гражданское право. Том 1 / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: Проспект, 2011. – 780 с.

55. Гражданское право. Учебник. Ч.1 / Под ред. Т.И. Илларионовой, Б.М. Гонгало, В.А. Плетнева. – М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА * М, 1998. – 464 с.

56. Гражданское право. Учебник. Часть 1. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: ТЕИС, 1996. – 589 с.

57. Гражданское право: Учебник: В 2 т. Т. 1 / Отв. ред. Е.А. Суханов. – М.: БЕК, 2002. – 668 с.

58. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов. – М.: Статут, 2000. – 354 с.

59. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. Т.1. – М. [б.и.], 1989. – 672 с.

60. Декреты советской власти. Т.2. 1918 г. – М.: Гос. изд-во политической литературы, 1959. – 686 с.

61. Джамбатов А.А. Гражданско-правовой режим объектов культурного наследия: Дис. ... канд. юрид. наук / А.А. Джамбатов. – Ставрополь: [б.и.], 2005. – 208 с.

62. Джембатов А.А. Гражданско-правовой режим объектов культурного наследия / А.А. Джембатов: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Краснодар: [б.и.], 2005. – 28 с.
63. Дозорцев В.А. Интеллектуальные права: Понятие. Система. Задачи кодификации / В.А. Дозорцев. Сборник статей / Исслед. центр частного права. – М.: Статут, 2005. – 416 с.
64. Долгов С.Г. Культурные ценности как объекты гражданских прав и их защита (Гражданско-правовой и криминалистический аспекты) / С.Г. Долгов [Электронный ресурс]: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09, 12.00.03. – М.: РГБ, 2002. – 189 с.
65. Долгов С.Г. Культурные ценности как объекты гражданских прав и их защита: гражданско-правовой и криминалистический аспекты / С.Г. Долгов: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М.: [б.и.], 2000. – 18 с.
66. Домрин А.Н. Законодательство США об охране памятников национального значения / А.Н. Домрин // Правовая охрана памятников истории и культуры в зарубежных странах: сб. науч. тр. // РАН.ИНИОН, Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. – М., 2005. – С. 26–44.
67. Дуденко Т.В. Культурні цінності в цивільному обороті України / Т.В. Дуденко // Проблеми законності. – 2008. – Вип. 95. – С. 33–38.
68. Егоров В.Л. Развитие и становление понятия “памятник истории” / В.Л. Егоров // История СССР. – 1988. – № 1. – С. 100–106;
69. Жбанков В.А. К вопросу о понятии “культурные ценности” и состоянию борьбы с их незаконным оборотом в системе таможенных органов России / В.А. Жбанков // Сборник докладов и нормативных правовых актов государств-участников СНГ по проблемам сохранения культурных ценностей. – М.: [б.и.], 2001. – С. 110–121.
70. Жуков Ю.Н. Становление и деятельность советских органов охраны памятников истории и культуры: 1917–1920 гг./ Ю.Н. Жуков. – М.: [б.и.], 1989. – 304 с.

71. Заремба С.З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність / С.З. Заремба. – К.: [б.и.], 1995. – 448 с.
72. Заремба С.З. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури: Історичний нарис / С.З. Заремба. – К.: [б.и.], 1998. – 244 с.
73. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27
74. Зубенко Ю.С. Правовое понятие и сущность археологических находок / С.З. Заремба // Современное право. – 2010. – № 3. – С. 73–77.
75. Зубенко Ю.С. Соотношение между категориями «археологическая находка» и смежными понятиями в гражданском праве / Ю.С. Зубенко // Современное право. – 2009. – № 8. – С.63–67.
76. Ивакин А.А. Диалектическая философия. Монография / А.А. Ивакин. – Одесса: Юрид. літ., 2003. – 350 с.
77. Игнаткин И.А. Охрана памятников истории и культуры: общественно-политическая литература / И.А. Игнаткин – К.: Выща шк., 1990. – 222 с.
78. Історико-культурна спадщина України: Проблеми дослідження та збереження / Ін-т історії України НАН України. – К.: [б.и.], 1998. – 399 с.
79. Каткова Т. Г. Діяльність ОВС України з питань захисту культурної спадщини: адміністративно-правові аспекти: Дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.07 / Т.Г. Каткова. – Х., 2008. – 242 с.
80. Каткова Т.Г. Історичний огляд правової регламентації захисту культурних цінностей та об'єктів під час війни та збройних конфліктів / Т.Г. Каткова // Актуальні проблеми політики. – 2010. – Вип. 39. – С. 570–577.
81. Каткова Т.Г. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із посяганням на культурну спадщину: Практ. посібник / Т.Г. Каткова. – Х.: Право, 2011. – 240 с.
82. Кейзеров Н.М., Шамба Т.М. Интеллектуальная собственность и культурные ценности (проблемы социально-правовой защиты). – М.: [б.и.], 1994. – 157 с.

83. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон Верховної Ради УРСР від 07.12.1984 р. № 8073-Х // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

84. Козлов А.А. Правовое регулирование охраны памятников истории и культуры в 1917–1941 гг.: Автореф. диссер. канд. юрид. наук / А.А. Козлов; МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 1990. – 24 с.

85. Комарова И.И. Законодательство по охране памятников культуры (историко-правовой аспект) / И.И. Комарова / ВНТО стройиндустрии. – М.: Стройиздат, 1989. – 53 с.

86. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой (постатейный) / Рук. авт. колл. и отв. ред. д.ю.н., проф. О.Н. Садиков. – М.: Юрид. фирма Контракт, издательская группа ИНФРА–М–НОРМА, 1997. – 847 с.

87. Конвенция об охране всемирного культурного и природного наследия // Свод нормативных актов ЮНЕСКО. – М.: Международные отношения, 1991. – 685 с.

88. Кондрашова О. Полис для искусства / О. Кондрашова // Личные деньги. – 2005. – № 5. – С. 11-23.

89. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96 – ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

90. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

91. Кудрина Т.А. Культурное наследие в контексте государственно-церковных отношений: к истории формирования системы охраны памятников истории и культуры / Т.А. Кудрина // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. – 2000. – № 2. – С. 66–79.

92. Кудряшов С.М. Институт охраны культурных ценностей религиозного характера / С.М. Кудряшов // Политика и общество. – 2011. – № 4. – С. 101–108.

93. Кузнецова Л.В. Преимущественное право: понятие и правовая природа / Л.В. Кузнецова // Журнал российского права. – 2004. – № 10. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.juristlib.ru/book_3204.html

94. Кузнецова Ю.С. Приватизация объектов культурного наследия федерального значения / Ю.С. Кузнецова, А.А. Лардугин, А.Б. Шухободский // Реставрационный ежегодник, 2008. – СПб., 2008 – С. 63–64.

95. Кузнецова Ю.С. Экономика приватизации объектов культурного наследия федерального значения: выпускная квалификационная работа / Ю.С. Кузнецова; СПб. Гос. университет информационных технологий, механики и оптики. – СПб., 2008. – 194 с.

96. Кулемзин А.М. Понятие «памятник истории и культуры» в современном отечественном законодательстве / А.М. Кулемзин // Материалы научно-практической конференции «Сохранение и изучение культурного наследия Алтайского края». – Барнаул, 1996. – 287 с.

97. Курило Т. Проблеми реалізації законодавства України про охорону культурної спадщини та деякі шляхи їх подолання / Т. Курило // Право України. – 2003. – № 3. – С. 125–128.

98. Курило Т. Становлення та розвиток законодавства про охорону культурної спадщини України в сучасний період / Т. Курило // Право України. – 2001. – № 6. – С. 108–110.

99. Курило Т.В. Правова охорона культурної спадщини України: Монографія. – Л.: Новий Світ. – 2000, 2011. – 152 с.

100. Курило Т.В. Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні: історико-правове дослідження: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Т.В. Курило; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – 18 с.

101. Лапач В.А. Система объектов гражданских прав: Теория и судебная практика / В.А. Лапач. – СПб.: Изд-во «Юридич. центр Пресс», 2002. – 316 с.

102. Ласк Г. Гражданское право США / Г. Ласк. – М.: [б.и.], 1961. – 632 с.
103. Леонова Л.Ю. Преимущественное право покупки: история возникновения, осуществление и защита / Л.Ю. Леонова // Законодательство. – 2002. – № 9. – С. 12-19.
104. Литовченко Л.А. Проблемні питання конституційно-правового регулювання охорони культурної спадщини в Україні / Л.А. Литовченко // Право і суспільство. – 2010. – № 1. – С. 16–23.
105. Магазинер Я.М. Объект права / Я.М. Магазинер. В кн.: Очерки по гражданскому праву. – Ленинград: [б.и.], 1957. – С. 66.
106. Мазеин Д.В. Совершенствование системы охраны археологических памятников / Д.В. Мазеин // Вестник молодых ученых. Серия: Исторические науки. – 2004. – №3. – С. 72–77.
107. Мазеин Д.В. Некоторые проблемы правового регулирования гражданского оборота движимых культурных ценностей / Д.В. Мазеин // Актуальные проблемы гражданского права: Сб.ст. Вып. 8 / Под ред. О.Ю. Шиловцова. – М.: Норма, 2004. – 448 с.
108. Мазеин Д.В. Некоторые проблемы правового регулирования гражданского оборота движимых культурных ценностей / Д.В. Мазеин // Журнал российского права. – 2004. – №9. – С. 43–55.
109. Мазеин Д.В. Некоторые проблемы правового регулирования гражданского оборота движимых культурных ценностей / Д.В. Мазеин // Журнал российского права. – № 9. – 2004. – С. 43–55.
110. Маковский А.Л. Проблемы реституции и добросовестного приобретения культурных ценностей / А.Л. Маковский // Трудная судьба культурных ценностей. – М.: Изд-во Междунар. центра финансово-эконом. развития, 1998.
111. Максимов В.В. Питання визначення рухомих і нерухомих культурних цінностей у законодавстві України / В.В. Максимов // Проблеми

гармонізації законодавства України з міжнародним правом. – 1998. – С. 296–300.

112. Масевич М.Г. Основания приобретения права собственности на бесхозяйные вещи / М.Г. Масевич // Проблемы современного гражданского права. – 2000. – №7. – С. 180.

113. Маслов В.Ф. Основные проблемы права личной собственности в период строительства коммунизма в СССР / В.Ф. Маслов. – Х., 1968. – 285 с.

114. Мейер Д.И. Русское гражданское право / Д.И. Мейер: В 2 ч. По испр. и доп. 8-му изд., 1902. Изд. 2-е, испр. – М.: Статут, 2000. – 290 с.

115. Мельник О. Культурна власність в правовідносинах (справа мистецької колекції акціонерного товариства «Градобанк») / О. Мельник // Юридичний журнал. – № 4. – 2012. – С. 95-100.

116. Мельник Т.Е. Право на доступ к материальным культурным ценностям / Т.Е. Мельник // Журнал российского права. – 2006. – № 4. – С. 33–39.

117. Мельничук О.І. Сучасні міжнародно-правові тенденції розвитку концепції культурного ландшафту / О.І. Мельничук // Правова держава: Щорічник наукових праць. – 2010. – Вип. 21. – С. 423–431.

118. Методичні рекомендації Консультативно-методичної ради з питань нотаріату при Департаменті нотаріату, фінансового моніторингу юридичних послуг та реєстрації адвокатських об'єднань від 26.11.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0003323-10>.

119. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 44-45, № 46-47, № 48. – Ст. 552.

120. Михайлова Н.В. Государственно-правовая охрана историко-культурного наследия России во второй половине XX века: [монография] / Н.В. Михайлова– М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 280 с.

121. Михайлова Н.В. Историко-культурное наследие России: проблемы охраны / Н.В. Михайлова. – М.: ЮИ МВД РФ, 1999. – 105 с.
122. Мільчуцька О. Удосконалення нормативно-правової бази обігу культурних цінностей / О. Мільчуцька // Юридический вестник. – 2003. – №1. – С.76–81.
123. Мінаєва Н. І. Правові аспекти проблеми збереження археологічної спадщини / Н. І. Мінаєва // Археологія. – 2004. – № 2. – С. 154–158.
124. Молчанов С.Н. Европейское право и сохранение культурного наследия народов Европы / С.Н. Молчанов // [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.cultivate.ru/mag/issue2/EU_cul_heritage.asp.
125. Молчанов С.Н. Международное право и законодательство Российской Федерации о культуре / С.Н. Молчанов. – Екатеринбург (Москва), 2007 (2008). – 49 с.
126. Молчанов С.Н. Об определении понятий «недвижимые культурные ценности» и «недвижимое культурное наследие». Доклад, прочитанный на Второй межрегиональной научно-практической конференции «ИРИТОП – 2000» в г. Москве 25.04.2000 г. / С. Молчанов // Московский журнал международного права. – 2000. – № 2. – С.20–27.
127. Молчанов С.Н. К вопросу об использовании в законодательстве понятий «культурное наследие» и «культурное достояние» / С.Н. Молчанов // Юрист. – М., 1999. – № 3. – С. 7–11.
128. Молчанов С.Н. Об использовании понятий «культурные ценности» и «культурное наследие (достояние)» в международном праве (информационно-аналитический обзор) / С.Н. Молчанов // Московский журнал международного права. – 2002. – №2. – С. 20–27.
129. Молчанов С.Н. Право Совета Европы и Европейское культурное право / С.Н. Молчанов // Сборник правовых актов Совета Европы о сохранении культурного наследия / Сост. С.Н. Молчанов. – Екатеринбург: Банк культурной информации, 2001. – С. 19–45.

130. Молчанов С.Н. Современные термины и понятия охраны, реставрации и использования недвижимых памятников истории и культуры / С.Н. Молчанов // Научно-информационный сборник «Материальная база сферы культуры», Вып. 3, 3ГБ Инфокультура. – М.: [б.и.], 2000. – С. 44–49.

131. Молчанов С.Н. Сохранение и охрана памятников культурного наследия в рамках Совета Европы / С.Н. Молчанов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://smolchanov.narod.ru/CultLawCE.htm>. (дата обращения 09.03.2011)

132. Настюк В.Я. Государственное управление в области охраны и использования памятников истории и культуры в СССР: Дис. ... канд. юрид. наук. – Х.: [б.и.], 1983. – 185 с.

133. Немченко С.Б., Рыбкина М.В. Особенности страхования артнепинга / С.Б. Немченко, М.В. Рыбкина // Международный художественный бизнес в контексте глобализации: материалы Всерос. науч.-практ. конф., 25 янв. 2007 г. – СПб.: Изд-во СПбГУП, 2007. – С. 122–125.

134. Неновски Н. Право и ценности: пер. с болг. / Н. Неновски. – М.: [б.и.], 1987. – 245 с.

135. Новицкий И.Б. Римское право / И.Б. Новицкий. – М.: ТЕИС, 1998. – 365 с.

136. О защите немецкого культурного достояния от вывоза (в ред. 1999 г., с изм. от 2001 г.): Федеральный закон Германии от 6 августа 1955 г. // GB1. 1999. – S.1754; GB1,1, 2001. – S.2785.

137. О международном обороте культурных ценностей: Федеральный закон Швейцарии от 20 июня 2003 г. // BB1. – № 25. 1 Juli 2003, 4475.

138. О национализации Третьяковской галереи: Декрет СНК РСФСР от 03.06.1918 г. // Декреты советской власти. В 6 т. Т.2 – М.: [б.и.], 1959. – С. 389–390.

139. Об объектах культурного наследия (памятниках истории и культуры) народов российской федерации: Закон Российской Федерации от

24.05.2002 г. № 73-ФЗ // [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=146114>)

140. Пам'ятки історії та культури України: Каталог-довідник. Зошит I: Пам'ятки історії та культури України: Дослідження та збереження / Горбик В.О., Денисенко Г.Г., Катаргіна Т.І. та ін. – К.: [б.и.], 2005. – 240 с.

141. Пам'яткознавчі студії в Україні: Теорія і практика / Ін-т історії України НАН України; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – К.: [б.и.], 2007. – 22 с.

142. Первушин В.М. Расследование краж предметов антиквариата пособие / В. М. Первушин; ред. А. И. Гуров ; С.-Петербур. ун-т МВД России, ВНИИ МВД России, Акад. права, экон. и безоп. жизнедеятельности. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб. : Фон «Университет»: Лексикон, 2001. – 136 с.

143. Пивовар І.В. До проблеми визначення поняття «культурні цінності» (філософський аспект) / І.В. Пивовар // Філософські, методологічні та психологічні проблеми права: матеріали II Всеукр. наук.-теорет. конф. – 2009. – 284 с.

144. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – Ст. 112.

145. Подопригора А.А. Основы римского гражданского права / А.А. Подопригора. – К.: Вентури, 1997. – 440 с.

146. Полякова М.А. Охрана и использование памятников истории и культуры: 1917–1941 гг. (Воронежская и Тамбовская области) / М.А. Полякова: Дисс. ... канд. истор. наук. – М., 1987. – 197 с.

147. Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 03.03.2009 р. (витяг). // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.scourt.gov.ua/clients/vsen.nsf/0/4DBDF5568FB59C1EC225771400286A7E?OpenDocument>

148. Правила торгівлі антикварними речами: Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства культури і мистецтв України від 29.12.2001 р. № 322/795 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 5. – Ст. 204.

149. Право власності в Україні: Навч. посібник / О.В.Дзера, Н.С.Кузнецова, О.А.Підпригори та ін.; За заг. ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2000.

150. Приданов С.А., Щерба С.П. Преступления, посягающие на культурные ценности России: квалификация и расследование / С.А. Приданов, С.П. Щерба. – М.: ООО Изд. «Юрлитинформ», 2002. – 520 с.

151. Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України від 27.01.1995 р. № 32/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 7. – Ст. 45.

152. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999 р. № 1068–XIV// Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48. – Ст. 405.

153. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони культурної спадщини: Закон України від 28.01.2011 р. № 2518–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 4. – Ст. 22.

154. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 15.12.2005 р. № 3201–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 13. – Ст. 110

155. Про внесення змін до Положення про державний реєстр національного культурного надбання (в частині бібліотечних пам'яток): Проект постанови Кабінету Міністрів України від 27.09.2011 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/253458>

156. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 51. – Ст. 553.

157. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.09.1998 р. № 622 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 42. – С. 107.

158. Про затвердження Інструкції про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України: Наказ Міністерства культури і мистецтв України від 22.04.2002 р. № 258 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 28. – Ст. 1346.

159. Про затвердження Методики грошової оцінки пам'яток: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2002 р. № 1447 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 39. – Ст. 1828.

160. Про затвердження переліку музеїв, в яких зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.02.2000 № 209 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 5. – Ст. 176.

161. Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 р. № 466. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF>

162. Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1760 // Офіційний вісник України – 2001. – № 52. – Ст. 2372.

163. Про затвердження Порядку прийняття органами охорони культурної спадщини рішень про надання дозволу, погодження чи висновку: Проект Постанови Кабінету Міністрів України від 06.09.2011р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/252113>

164. Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.08.2003 р. № 1343 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 35. – Ст. 1889.

165. Про затвердження Порядку укладення охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2001 р. № 1768 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 1. – Ст. 6.

166. Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна: Указ Президента України від 04.03.1992 р. № 125 // Збірник указів Президента. – 1992. – № 1.

167. Про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного ввозу, вивозу та передачі права власності на культурні цінності: Конвенція ЮНЕСКО від 14.11.1970 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1988. – № 8. – Ст. 211.

168. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 р. № 2778–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 24. – Ст. 168.

169. Про музеї і музейну справу: Закон України від 29.06.1995 р. № 249/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 25. – Ст. 191.

170. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29.06.1995 р. № 249/95–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 25. – Ст. 191.

171. Про національний архівний фонд і архівні установи: Закон України від 24.12.1993 р. № 3814-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 15. – Ст. 86.

172. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24.12.1993 р. № 3814–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 15. – Ст. 86.

173. Про національну культурну спадщину: Проект Закону України. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/259784>

174. Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 18.03.2004 р. № 1626–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 26. – Ст. 361.

175. Про охорону і використання пам'яток історії та культури: Закон УРСР від 13.07.1978 р. № 3600–IX // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1978. – № 30. – Ст. 426.

176. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. № 1805–III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 39. – Ст. 333.

177. Про охорону нематеріальної культурної спадщини: Конвенція ЮНЕСКО від 17.10.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 16. – Ст. 153.

178. Про Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації: Закон України від 23.09.2008 р. № 574–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 8. – Ст. 105.

179. Про Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації: Закон України від 23.09.2008 р. № 574–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 8. – Ст. 105.

180. Про право власності на окремі види майна: Постанова Верховної Ради України від 17.06.1991 р. № 2471–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 35. – Ст. 517.

181. Про приватизаційні папери: Закон України від 06.03.1992 р. № 2173–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 352.

182. Про приватизацію державного майна: Закон України від 04.03.1992 р. № 2163-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.

183. Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію) Закон України від 06.03.1992 р. № 2171-ХІІ: // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст.350.

184. Про прийняття за основу проекту Закону України про національний культурний продукт: Постанова Верховної Ради України від 15.06.2011 р. № 3517–VІ. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3517-17/card>

185. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.

186. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 18.06.1991 р. № 25 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.

187. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.

188. Про схвалення Концепції Державної цільової програми «Шевченківський дім»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р. № 968-р // Офіційний вісник України. – 2013. – № 98. – Ст. 3612.

189. Про тимчасову заборону приватизації пам'яток культурної спадщини: Закон України від 01.02.2005 р. № 2391-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 11. – Ст. 201.

190. Пронина М.Г., Романович А.Н. Личная собственность и ее гражданско-правовая защита / М.Г. Пронина, А.Н. Романович. – Минск, 1984. – 95 с.

191. Разгон А.М. Охрана исторических памятников в дореволюционной России (1861-1917) / А.М. Разгон // История музейного дела в СССР. Вып. 1 / Труды НИИ музееведения. – М., 1957. – С. 73 – 128.

192. Разгон А.М. Охрана исторических памятников в дореволюционной России (XVIII первая половина XIX вв.) / А.М. Разгон // Очерки по истории музейного дела в России. Вып. 7 / Труды НИИ Культуры. – М., 1971. – С. 292–365.

193. Растопчин В.Г. Кузнецова Н.И. Культурные ценности. Понятие, порядок приобретения, хранения и обращения / В.Г. Растопчин, Н.И. Кузнецова. Справочное пособие. Ч. 3. – М., ВНИИ МВД России. – 171 с.

194. Рекомендация о международном обмене культурными ценностями // ЮНЕСКО. Акты Генеральной конференции. Девятнадцатая сессия Найроби, 26 октября 30 ноября 1976 г. // Том 1. Резолюции. – Париж: ЮНЕСКО, 1977. – С. 133-136.

195. Римское частное право. Учебник / Под ред. П.Б. Новицкого и И.С. Перетерского. – М., 2003. – 544 с.

196. Рішення Верховного Суду України № 16062988 від 25.05.2011 у справі № 6–47159св10http. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.reyestr.court.gov.ua/Review/16062988

197. Рішення Господарського суду Запорізької області від 04.08.11 р., справа № 8/5009/3634/11. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17867203>

198. Рудика Н.М. Становлення та розвиток нормативної бази охорони пам'яток археології в Україні (1991 – 2011 роки) / Н.М. Рудика: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К.: [б.и.], 2012. – 18 с.

199. Рыбак Е.К. Принципы музейного права (историко–правовые аспекты) / Е.К. Рыбак // Культура: управление, экономика, право. – 2006. – № 2. – С. 29-35.

200. Рыбак К. Разглашение персональных данных о продавце культурных ценностей: необходимость и целесообразность / К.Е. Рыбак //

Конституционное право: восточноевропейское обозрение (Сравнительное конституционное обозрение). – 2007. – № 4. – С. 22–25.

201. Рыбак К.Е. К вопросу оборота культурных ценностей / К.Е. Рыбак // США. Канада: экономика, политика, культура. – 2006. – № 3. – С. 99–110.

202. Рыбак К.Е. Музей в нормативной системе (историко-культурологический анализ): Автореф. дис. ... доктора культурологии / К.Е. Рыбак. – СПб., 2006. – 29 с.

203. Рыбак К.Е. Направления по совершенствованию законодательства о музеях Российской Федерации / К.Е. Рыбак // Культура: управление, экономика, право. – 2006. – № 3. – С. 22-27.

204. Свод законов Российской Империи. Т. X. Ч. 1. Ст. 539.1.

205. Свод нормативных актов ЮНЕСКО. – М.: Международные отношения, 1991. – 629 с.

206. Сергеев А.П. Виды памятников истории и культуры по советскому законодательству / А.П. Сергеев // Советское государство и право. – 1990. – № 9. – С. 91–94.

207. Сергеев А.П. Возмещение вреда как средство защиты памятников истории и культуры / А.П. Сергеев // Социалистическая законность. – 1990. – № 4. – С. 38-39.

208. Сергеев А.П. Вопросы совершенствования иерархической структуры советского законодательства об охране и использовании культурных ценностей / А.П. Сергеев // Вестник Ленинградского ун-та. Сер. 6. – 1990. – Вып. 4. – С. 62–68.

209. Сергеев А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР: Автореф. дисс. доктора юрид. наук: 12.00.03 / А.П. Сергеев; Ленинградский государственный университет. – Л.: [б.и.], 1990. – 40 с.

210. Сергеев А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР / А.П. Сергеев: Дис. ... доктора юрид. наук. – Л.: [б.и.], 1990. – 413 с.

211. Сергеев А.П. Гражданско-правовые меры борьбы с бесхозяйственным содержанием культурных ценностей / А.П. Сергеев // Советское государство и право. – 1984. – №8. – С. 131–135.

212. Сергеев А.П. Культурные ценности как правовая категория / А.П. Сергеев // Правоведение. – 1990. – № 4. – С. 42–52.

213. Сергеев А.П. Правовые проблемы выявления и государственного учета памятников истории и культуры / А.П. Сергеев // Вестник Ленинградского ун-та. Сер. 6. – 1990. – Вып. 2. – С. 76–80.

214. Сергеев А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР / А.П. Сергеев. – Л.: Издательство Ленинградского государственного университета, 1990. – 192 с.

215. Скловский К., Смирнова М. Институт преимущественной покупки в российском и зарубежном праве / К. Скловский, М. Смирнова // Хозяйство и право. – 2003. – № 10. – С. 96.

216. Советское гражданское право. В 2 т. / Под ред. О.А. Красавчикова. Т. 1. – М.: Высшая школа, 1985. – 544 с.

217. Стешенко Л.А. Охрана памятников истории и культуры в СССР / Л.А. Стешенко // Советское государство и право. – 1975. – № 11. – С. 44.

218. Стешенко Л.А. Правовая охрана памятников культуры в СССР / Л.А. Стешенко. – М.: [б.и.], 1974. – 64 с.

219. Стешенко Л.А. Правовые вопросы охраны и использования памятников истории и культуры / Л.А. Стешенко // Советское государство и право. – 1977. – №6. – С. 31-39.

220. Теория культуры: [учеб. пособие] / под ред. С.Н. Иконниковой, В. П. Большакова. – СПб.: Питер, 2008. – 592 с.

221. Терминологический словарь-справочник по безопасности культурных ценностей / Сост. Л.И. Душкина (Отв. ред.), С.С. Гуцало, Л.С. Песковская, Н.А. Принцев, К.В. Штыкова. – М.: Изд-во ГосНИИР, 2000. – 111 с.

222. Токарева В.О. Страхування предметів мистецтва / В.О. Токарева. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1444/107>
223. Тугаринов В.П. Избранные философские труды / В.П. Тугаринов. – Л. [б.и.], 1988. – 344 с.
224. Тугаринов В.П. Теория ценностей в марксизме / В.П. Тугаринов. – Л. [б.и.], 1968. – 124 с.
225. Управление культурными ландшафтами и иными объектами историко-культурного наследия в национальных парках / М.Е. Кулешова – М. : Изд-во Центра охраны дикой природы, 2002. – 192 с. – [Дополнительные материалы к Стратегии управления национальными парками России; Вып. 6].
226. Харитонов Е.О., Саниахметова Н.А. Гражданское право Украины / Е.О. Харитонов, Н.А. Саниахметова: Учебник. – Х.: ООО «Одиссей», 2004. – 960 с.
227. Хаскельберг Б.Л., Ровный В.В. Индивидуальное и родовое в гражданском праве / Б.Л. Хаскельберг, В.В. Ровный. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2004. – 236 с.
228. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран (Древность и Средние века) / Сост. В.А. Томсинов. – М.: Изд. Зерцало, 1999. – 560 с.
229. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Кн. 1. – 736 с.
230. Цивільне право України: Підручник: У 3 кн. Кн.2 / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, О.А. Підпригора та ін.; За ред. Є.О. Харитонova. – Одеса: Юридична література, 2006. – 440 с.
231. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV// Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.

232. Цивільний кодекс Української РСР: Закон Української РСР від 18.07.1963 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1966. – № 46.
233. Чернядьєва Н.А. Гражданско-правовое регулирование деятельности музеев в Российской Федерации / Н.А. Чернядьєва: Автореф. ... дисс. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2005. – 25 с.
234. Чудинов А.И. Защита культурных ценностей от незаконного ввоза, вывоза за пределы государств и передача прав собственности на них / А.И. Чудинов: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – ЛГУ, 1990. – 20 с.
235. Чукут С. Охорона культурної спадщини як актуальна проблема сьогодення / С. Чукут: зб. наук. праць Укр. акад. держ. управління при Президентіві України / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К. : Вид. УДАУ, 1999. – Вип. 1. – С. 92–93.
236. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (в ред. 1907 р.) / Г.Ф. Шершеневич. – М.: Спарк, 1995. – 556 с.
237. Шестаков В.А. Формирование понятия «культурные ценности» / В.А. Шестаков // *Studia sikigae*. Выпуск 11: Опыты интерпретации культурного наследия в горизонте постмодерна. – СПб., 2008. – С. 83-92.
238. Шимон С.І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн / С.І. Шимон: Навч. посіб. (Курс лекцій). – К.: КНЕУ, 2004. – 220 с.
239. Шухободский А.Б. Необходимость музеефикации движимых предметов искусства, связанных с памятниками истории и культуры / А.Б. Шухободский // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2011. – № 8 (14): в 4-х ч. Ч. III. – С. 218–221.
240. Шухободский А.Б. Объект археологического наследия как отдельный феномен культурных ценностей / А.Б. Шухободский // «Общество. Среда. Развитие». – СПб.: ЦНПТ «Астерион», 2011. – № 4. – С. 136–140.
241. Шухободский А.Б. Памятники истории и культуры как специфический вид культурной ценности / А.Б. Шухободский // Известия

Российского государственного педагогического университета имени А.И.Герцена. – СПб., 2009. – № 97. – С. 356–365.

242. Экимов А.И. К методологии анализа источников права // Источники права: проблемы теории и практики. Материалы конференции 22–25 мая 2007 г. / Отв. ред.: Сырых В.М. – М.: РАП, 2008. – С. 29–35.

243. Эрделевский А.М. Постатейный научно-практический комментарий части первой Гражданского кодекса Российской Федерации / А.М. Эрделевский // Библиотечка РГ. – М., 2001.

244. ЮНЕСКО: Акты Генеральной конференции. 13 сессия. В 3-х т. Т.1. Резолюции. – Париж, 1965.

245. ЮНЕСКО: Акты Генеральной конференции. 16 сессия. 1970. В 3-х т. Т.1. Резолюции. – Париж: [б.и.], 1971. – С. 146–158.

246. Il Codice Civile Italiano // Gazzetta Ufficiale, n. 79 del 4 aprile 1942. [Электрон. ресурс] – Режим доступа: http://www.jus.unitn.it/cardozo/obiter_dictum/codciv/codciv.htm

247. Mussgnug R. Museums und Archivgut als «res extra commercium»? / R. Mussgnug / Wiener Symposium 18/19. Oktober 1990. – Wien, 1992. – S. 141–147.

248. Rechtsfragen des internationalen Kulturguterschutzes / Hrs. R. Dolzer, E. Jayme, R. Mussgnug. – Heidelberg, 1994. – S. 31–32.

249. Reichelt G. Internationaler Kulturguterschutz – rechtliche und kulturpolitische Aspekte / G. Reichelt. – Saarbrücken, 1988. – S. 14–15

250. Sax J.L. Playing Darts With a Rembrandt: Public and Private Rights in Cultural Treasures. – University of Michigan Press, 2001 – 245p. – 185 p.

251. Siehr K. Kulturgüter als res extra commercium im internationalen Rechtsverkehr // Lebendiges Recht – Von den Sumerern bis zur Gegenwart. Festschrift für Reinhold Trinkner zum 65. Geburtstag. – Heidelberg, 1995. – S. 705–706.

252. The Hague Convention of 1954. – Paris, UNESCO, 1993. – 248.

253. The Treasure Act of 1996. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://www.legislation.gov.uk/ukpga_1996/24.